

**KIRGIZ DESTANLARINDA TÖRENLER VE
KUTLAMALAR**

**2021
YÜKSEK LİSANS TEZİ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI**

Emre YALÇIN

**Tez Danışmanı
Doç. Dr. Mustafa KUNDAKCI**

KIRGIZ DESTANLARINDA TÖRENLER VE KUTLAMALAR

Emre YALÇIN

T.C.

Karabük Üniversitesi

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalında

Yüksek Lisans Tezi

Olarak Hazırlanmıştır

Tez Danışmanı

Doç. Dr. Mustafa KUNDAKCI

KARABÜK

Nisan 2021

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	1
TEZ ONAY SAYFASI.....	4
DOĞRULUK BEYANI	5
ÖNSÖZ	6
ÖZ.....	8
ABSTRACT.....	9
ARŞİV KAYIT BİLGİLERİ.....	10
ARCHIVE RECORD INFORMATION	11
KISALTMALAR	12
ARAŞTIRMANIN KONUSU	13
ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ.....	13
ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ.....	13
ARAŞTIRMA HİPOTEZLERİ / PROBLEM	14
KAPSAM VE SINIRLILIKLAR/KARŞILAŞILAN GÜÇLÜKLER.....	14
GİRİŞ	15
DESTAN	15
BİRİNCİ BÖLÜM	28
1.1. Kırgızlarda Destan Geleneği	28
1.1.1. Comok.....	33
1.1.2. Epos.....	33
1.1.3. Dastan	34
1.2. Kırgız Türklerinde Destan Anlatıcıları.....	35
1.2.1. Comokçu.....	35
1.2.2. Irçı.....	36
1.2.3. Akın.....	36
1.2.4. Manasçı.....	38
1.3. Kırgız Destanlarının Tasniflendirilmesi	40

İKİNCİ BÖLÜM	44
2.1. Törenler ve Kutlamalar	44
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	56
3.1. Kırgız Destanlarında Tören ve Kutlamalar	56
3.1.1. Sosyal hayatla ilgili tören ve kutlamalar	56
3.1.1.1. Doğum ile ilgili törenler	56
3.1.1.1.1. Doğum şöleni	57
3.1.1.1.2. Ad Alma Töreni	62
3.1.1.2. Evlilik Törenleri	65
3.1.1.2.1. Eş Tayini	66
3.1.1.2.2. Dünür Gitme, Kız Alma-Kız Verme	69
3.1.1.2.3. Eş İçin Yarış ve Sınama	71
3.1.1.2.4. Toy daveti	73
3.1.1.2.5. Evlenme-toy	74
3.1.1.3. Ölüm İle İlgili Törenler	80
3.1.1.3.1. Defin ve Ölü Aşı	81
3.1.1.3.2. Ağıt	82
3.1.1.3.3. Vasiyet	83
3.1.1.4. Karşılama ve Uğurlama Törenleri	87
3.1.1.4.1. Misafir Ağırlama	87
3.1.1.4.2. Kahramanın dönüşü	92
3.1.1.4.3. Veda Töreni	97
3.1.1.5. Eğlence ve Oyunla İlgili Törenler	104
3.1.1.5.1. Eğlenceler	105
3.1.1.5.2. Oyun	107
3.1.2. Kutsal Tören ve Kutlamalar	119
3.1.2.1. Tanrı'dan Çocuk İsteme – Tanrı'ya Dua Etme	119
3.1.2.2. Yada Taşı ve Yağmur Yağdırma	120
3.1.3. Diğer Tören ve Kutlamalar	121
3.1.3.1. Av ve Savaş Hazırlığı	121
3.1.3.2. Danışma ve Öğüt için Toplanma	123
3.1.3.3. Kağan Tayini	125

SONUÇ	131
KAYNAKÇA.....	133
ÖZGEÇMİŞ	137

TEZ ONAY SAYFASI

Emre YALÇIN tarafından hazırlanan “KIRGIZ DESTANLARINDA TÖRENLER VE KUTLAMALAR” başlıklı bu tezin Yüksek Lisans Tezi olarak uygun olduğunu onaylarım.

Doç. Dr. Mustafa KUNDAKCI
Tez Danışmanı, Türk Dili ve Edebiyatı

.....

Bu çalışma, jürimiz tarafından Oy Birliği ile Türk Dili ve Edebiyatı’nda Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir. 29.04.2021

Ünvanı, Adı SOYADI (Kurumu)

İmzası

Başkan : Doç. Dr. Enver KAPAĞAN (BAİBÜ)

.....

Üye : Doç. Dr. Cıldız İSMAİLOVA (KBÜ)

.....

Üye : Doç. Dr. Mustafa KUNDAKCI (BAİBÜ)

.....

KBÜ Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Yönetim Kurulu, bu tez ile, Yüksek Lisans Tezi derecesini onamıştır.

Prof. Dr. Hasan SOLMAZ
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürü

.....

DOĞRULUK BEYANI

Yüksek lisans/Doktora tezi olarak sunduğum bu çalışmayı bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı herhangi bir yola tevessül etmeden yazdığımı, araştırmamı yaparken hangi tür alıntıların intihal kusuru sayılacağını bildiğimi, intihal kusuru sayılabilecek herhangi bir bölüme araştırmamda yer vermediğimi, yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu ve bu eserlere metin içerisinde uygun şekilde atıf yapıldığını beyan ederim.

Enstitü tarafından belli bir zamana bağlı olmaksızın, tezimle ilgili yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması durumunda, ortaya çıkacak ahlaki ve hukuki tüm sonuçlara katlanmayı kabul ederim.

Adı Soyadı: Emre YALÇIN

İmza :

ÖNSÖZ

Halk edebiyatı bir ulusun kültür, yaşam ve düşüncelerine dayanan ve özgünlük barındıran kapsamlı bir havzadır. Bu oluşum her geçen gün farklı kaynakları da kendi bünyesine katarak daha güçlü ve dayanağı sağlam bir şekilde karşımıza çıkmaktadır.

İnsanlığın ilk gününden bugüne gelişimini tamamlayan bu havza içerisinde bir milletin kahramanlık hikayelerini barındıran destanlar, her millette ne kadar benzer biçim ve içerik sergilese de ele aldığımız tören ve kutlamalar ile belli bir milleti, topluluğu bir kılan unsurlara yer verir. Ancak destanlar daha çok kahramanlık anlatıları, bir milletin kurtuluş hikayesi olarak kabul görüldüğü için destanlar da hemen hemen tüm Türk coğrafyasını tek bir çatı altı altında toplayan sözlü bir kültürdür.

Bu çalışmada, Türk coğrafyasının sözlü edebi ürünlerinden olan destancılık geleneğinde, Kırgızların sahip olduğu destanlar içerisinde önemli bir yeri olan törenler ve kutlamaların incelenmesi yapıldı. Kahramanlık anlatıları olarak bilinen destanlar da, Kırgızlara ait destanların içerisinde yer alan tören ve kutlamaların toplumdaki önemi ve yapılış amaçları belirlenip tasnif edildi. Böylelikle, bir milletin hikayesi olabilecek destanın oluşumunda tören ve kutlamaların önemli bir etken olduğu görülmektedir. Bu çalışma ile birlikte Kırgız destanlarında yer alan tören ve kutlamaların bir topluma, kültüre ait yapının daha sağlıklı, doğru yorumlanmasında önemli bir geleneksel değere işaret edildi.

Kırgız destanlarındaki tören ve kutlamaları belirlemeyi ve bu törenleri konu ve amacına göre incelemeyi gaye edinen edinen bu çalışma, destan ve destan teriminin genel tanımı ile başlar. Türklere ait destanların teşekkülü ve tasniflendirilmesi gibi önemli hususlar yer almaktadır.

Birinci bölümde Kırgız edebiyatında destancılık geleneği ve destan teriminin tarih sahnesinde dünden bugüne geçirmiş olduğu evreler yer almaktadır. Kırgız Türklerinde bu destanları anlatan ve halk içinde meslek şeklinde anlatıcılığı icra eden kişiler sahip oldukları özelliklere göre sınıflandırılmaktadır. Bu gelenek ile Kırgız Türklerinde hayat

bulan ve tarih boyunca önemli bir yere sahip olacak olan destanların teşekkülü konusu ile devam edilmiştir.

İkinci bölümde ise eski Türklerden bugüne Türk toplumunda törenler ve kutlamaların sahip olduğu önem ve ritüeller örnekler ile belirtilmektedir. Bir milleti bir araya toplayıp onlara ortak bir his ve düşünce yaşatılmasında önemli bir rol üstlenen bu törenlerin geçmiş olduğu serüven hakkında bilgi verildi. Son olarak da Kırgızlara ait destanların Türkiye Türkçesine çevrilmiş kaynaklardan ulaşılabilen eserlerin metinlerinde karşılaşılan tören ve kutlamaları belirleyerek, bunların tespit ve incelemesi yapıldı.

Lisansüstü eğitim ve öğretim sürecimde şahsımdan desteğini esirgemeyen, yapmış olduğum çalışmalarda benimle beraber duygu ve düşüncelerini paylaşan, yaşanan heyecana ortak olan kıymetli büyüğüm danışman hocam Doç. Dr. Mustafa KUNDAKCI'ya, yürüdüğüm yolda bana ışık olan, tecrübeleri ile eksiklerimi dolduran ve her zaman samimiyeti ve eğlenceli kişiliği ile büyüklüğünü bizden eksik etmeyen kıymetli hocam Doç. Dr. Enver KAPAĞAN'a, çıkmış olduğum bu yol da benden ilgi ve bilgisini eksik etmeyen çok kıymetli büyüğüm, hocam Doç. Dr. Yasin DÖNMEZ'e ve çıktığım bu eğitim yolculuğunda her bir kelimesi katkı olan Karabük Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümünün saygıdeğer hocalarına, varlıklarından her zaman güç ve destek aldığım sevgili babam Cevat YALÇIN'a , çok kıymetli amcam Hayrettin DEĞİRMENCİ'ye ve annem Ayşegül YALÇIN'a teşekkür ederim.

ÖZ

Bu çalışmanın konusu, Kırgız destanlarındaki törenler ve kutlamalardır. Bu çalışmanın niteliğini, yapılan çalışmalar ile Türkiye Türkçesine aktarılan ve ulaşabildiğimiz toplamda 16 Kırgız destanı oluşturmaktadır. Böylece amaç Kırgız Türklerinin sahip oldukları düşünce yapılarını, edebiyat ve sanat anlayışlarını, yaşam tarzlarından gündelik hayata kadar sahip oldukları birçok gelenek hakkında bilgi toplamaktır. Bu destanlarda yer alan törenler ve kutlamalar belirlenerek tahlile tabi tutulmuştur. Bu tören ve kutlamalar konusuna göre ayrı başlıklar halinde tasniflendirilmiştir. Bu tasnifler genel başlık olarak: “sosyal hayat ile ilgili törenler”, “kutsal tören ve kutlamalar”, “diğer tören ve kutlamalar” olarak isimlendirilmiştir. Bu ana başlıklar altında toplumun bir araya gelmesini sağlayan törenlerin konusuna göre adlandırmaları yapılarak örnekler ile sunulmuştur.

Çalışmanın giriş bölümünde destan teriminin genel tanımı ve Türklerde destancılık geleneğinin varoluşu ve Türk destanlarının teşekkülü ile ilgili bilgi verilmektedir. Genelden özele doğru hareketle destan geleneğinin sahip olduğu önem ve araştırmacılar tarafından yapılan tespitler ile bize bir izlenim olma noktasında önem arz etmektedir. Kırgız Türklerinde destan tanımının süreç içinde değişimi, siyasi-sosyal sebeplerden geçirmiş olduğu evreler ve bu destanları anlatan kişilerin sahip oldukları sınıf özellikler birinci bölüm altında sunulmaktadır. Kırgız Türklerine ait destanların teşekkülü ile sahip oldukları tören ve ritüelleri inceleme noktasında içeriklerine göre araştırmacılar tarafından yapılan tasniflendirme çalışmaları sunulmaktadır.

Bu çalışma ile birlikte Türk boyları arasında önemli bir geleneğe ve güce sahip olan Kırgız Türklerinin destanlarında yer alan tören ve kutlamaların tahlili ile törenlerde halka sunulan ikramlar ve kültürel yaşantının izleri gösterilmiştir. Sonuç olarak Kırgız destanlarında var olan tören ve kutlamaların gündelik hayatta halkın bir araya gelmesinde ve bu halkı bir arada tutmasında önemli bir husus olduğu görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Kırgız edebiyatı; destan; halk; tören; kutlama

ABSTRACT

The subject of this study is ceremonies and celebrations in Kyrgyz epics. This is the nature of the study comprised a total of 16 Kyrgyz epic studies also transferred to Turkey with Turkish and we can reach. Thus, the aim is to gather information about the Kyrgyz Turks' mentality, understanding of literature and art, many traditions from their lifestyle to daily life. Ceremonies and celebrations in these epics were determined and subjected to analysis. These ceremonies and celebrations are classified under separate titles according to their subject. These classifications are named as "ceremonies related to social life", "sacred ceremonies and celebrations", "other ceremonies and celebrations" as general titles. Under these main headings, the ceremonies that bring the society together are presented with examples by naming them according to their subject.

In the introduction part of the study, the general definition of the term epic and the existence of epic tradition in Turks and the formation of Turkish epics are given. From the general to the specific, it is important for us to be a curriculum with the importance of the epic tradition and the determinations made by the researchers. The change in the definition of the epic in the Kyrgyz Turks, the stages it went through due to political-social reasons and the class characteristics of the people who narrated these epics are presented under the first chapter. At the point of examination of the formation of epics belonging to Kyrgyz Turks and their ceremonies and rituals, the classification studies made by the researchers according to their contents are presented.

With this study, with the analysis of the ceremonies and celebrations in the epics of the Kyrgyz Turks, who have an important tradition and power among Turkish tribes, the treats offered to the public in the ceremonies and the traces of the cultural life were shown. As a result, it has been seen that the ceremonies and celebrations that exist in the Kyrgyz epics are an important issue for the people to come together in daily life and to keep these people together.

Keywords: Kyrgyz literature; epic; people; ceremony; celebration.

ARŞİV KAYIT BİLGİLERİ

Tezin Adı	Kırgız Destanlarında Törenler ve Kutlamalar
Tezin Yazarı	Emre YALÇIN
Tezin Danışmanı	Doç. Dr. Mustafa KUNDAKCI
Tezin Derecesi	Yüksek Lisans
Tezin Tarihi	29.04.2021
Tezin Alanı	Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı
Tezin Yeri	KBÜ/LEE
Tezin Sayfa Sayısı	137
Anahtar Kelimeler	Kırgız Edebiyatı, destan, halk, tören, kutlama

ARCHIVE RECORD INFORMATION

Name of the Thesis	Ceremonies and Celebrations in Kyrgyz Epics
Author of the Thesis	Emre YALÇIN
Advisor of the Thesis	Doç. Dr. Mustafa KUNDAKCI
Status of the Thesis	Master
Date of the Thesis	29.04.2021
Field of the Thesis	Department of Turkish Language and Literature
Place of the Thesis	KBU/LEE
Total Page Number	137
Keywords	Kyrgyz literature, epic, people, ceremony, celebration

KISALTMALAR

akt.	: Aktaran
C.	: Cilt
s.	: Sayfa
S.	: Sayı
T.E.V	: Türk Eğitim Vakfı
T.T.K.B	: Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı
TDK	: Türk Dil Kurumu
TTK	: Türk Tarih Kurumu
TÜBA-AR	: Türkiye Bilimler Akademisi Arkeoloji Dergisi
vd.	: Ve diğerleri
Yay.	: Yayınları

ARAŞTIRMANIN KONUSU

Araştırmanın konusu Kırgız edebiyatının önemli eserlerinden olan Manas destanının da içinde yer aldığı destanlar da var olan törenler ve kutlamalardır. Sözlü olarak o dönemde ele alınan destanlar da, sahip oldukları kültür ile özdeşleşen törenler ve kutlamalar, meydana gelen olaylar üzerinden araştırılmaktadır. Kırgız destanları yapılan bu çalışmadan önce de yapılan farklı çalışmalara konu olmakla beraber, farklı konulara başlık olacak şekilde ele alınıp incelenmiştir. Yapılan bu araŐtırmada Kırgız destanlarında günümüze kadar da gelen törenler ve kutlamaların örnekleri ile birlikte ele alınması hedeflenmiştir.

ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ

Bu araştırma ile amaçlanan Kırgız destanlarında yer alan törenler ve kutlamalar ile o dönemin kültürüne ve yaşam biçimine ışık tutmaktır. O dönemde yaşayan insanların sahip olduğu gelenek ve göreneklerin yaşamlarında oynadığı rolün önemini ve hala günümüz de devam ettiği örnekler ile göstermek amaçlanmaktadır. Bundan sebeple destanlarda sunulan tören ve kutlamaların, o dönemin yaşam biçimini anlamada önemli bir rol oynadığını göstermek istenmektedir. Bu çalışmada amaç Türk boylarından olan Kırgızların tören ve kutlamalarındaki kültürel olarak önemli bir rol oynayan geleneklerin incelenmesidir. Yapılan bu tören ve kutlamalar ile o dönemde yaşayan halkın boylarının belirlenmesinde ve günümüze kadar bu halkı, geleneği yaşatacak olan kültürlerin günümüzde de geçmişten geleceğe kurulacak köprüde aracı olması önemli bir rol üstlenmektedir.

ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Bu araŐtırmada yazılı kaynakların taranması ve gerekli tahlil ve tasniflendirmelerin yapılması ile hareket edilmiştir. Bununla birlikte destanlarda karşılaştığımız her bir tören ve kutlamanın kültürel rolüne de değinilmiştir. Bu sebeple Türk boylarının geçmişten bugüne tören ve kutlamaların tarihsel ve kültürel zemini oluşturmak için yazılı her türlü kaynaktan faydalanılmıştır.

ARAŞTIRMA HİPOTEZLERİ / PROBLEM

Bu tez çalışmasında Kırgız sözlü edebiyatının önemli bir geleneği olan Kırgız destanlarında, törenler ve kutlamalar ele alınmıştır. Sözlü gelenek olan bu destanlarda törenler ve kutlamalar ile o dönemin gelenek ve göreneklerini ve günümüze kadar devam etmekte olan bu kültürler ile büyük bir Türk boyu olan Kırgızların sahip olduğu kültür mirasını yeniden göstermek düşünölmüştür.

KAPSAM VE SINIRLILIKLAR/KARŞILAŞILAN GÜÇLÜKLER

Araştırma sürecinde Türkiye Türkçesi ile ele alınmış Kırgız destanları ile ilgili çalışmalarda, incelemelerin belirli sınırlar içinde kaldığı fark edilmiştir. Kırgız destanları, içerisinde birçok başlığı barındırmasına rağmen çalışmaların durağan olduğu görölmektedir. Bu destanlar ile ilgili yapılmış çalışmalara bakıldığında karşımıza sadece Kırgız destanlarında kadın tipler ve hayvan motifinin incelendiği görölmüştür. Günümüze kadar gelen törenler ve kutlamaların ise bu çalışmalarda örnekler içerisinde geçtiğini görmekteyiz. Türkiye Türkçesinde, törenler ve kutlamalar bağımsız bir başlık olarak da bir çalışmaya konu olmamıştır. Zengin bir destan mirasına sahip olan ve sözlü edebi ürünler de belli bir seviyeye gelmiş bir Türk boyu olan Kırgızlar da, yazılı kaynaklarının az olması da bir başka sınırlılık nedenidir.

GİRİŞ

DESTAN

Destan Terimi ve Tanımı

Destanlar, tarih sahnesinde yer almış milletlerin duygu ve düşünüş tarzını, var oldukları dönemin yaşayışını ve o milletin kültürel örf ve adetlerini yansıtan ve nesilden nesile yaşatmaya devam eden halk edebiyatının önemli ürünlerinden biridir. Bir millette iz bırakmış olay ya da bir millet tarafından yaptıkları ile kahraman ilan edilmiş bir kahramanın etrafında başlayarak olay örgüsüne yeni olgular da ekleyerek nesilden nesile varlığını sürdürmüştür.

Sözlü edebiyat geleneğinin ürünlerinden olan ve yazının bulunmasıyla da yaşamaya devam eden destan, tarih boyunca bir milletin var oluş ve kahramanlık hikayelerinin anlatıldığı tür olarak kabul edilmiştir. Destanlar halk tarafından değer kabul edilmiş olayların veya kahraman ilan edilmiş kişilerin hikayeleri çerçevesinde doğmuş ve yazının bulunmasıyla da birtakım değişikliklere uğrasa da o milletin kültürünün yaşatılmasında önemli bir rol oynamıştır. Destanlar kültür zenginliği açısından bakımından önemli bir metindir. Dünden bugüne tarih sahnesinde varlığını değiştirmelere rağmen sürdüren milletler de destanlar güçlü bir kaynak olmuştur. Türk boylarında da destanın doğması ve önem arz etmesi kültürlerini ve geleneklerini nesilden nesile aktararak yüzlerce yıl yaşatmaktan kaynaklanmaktadır. Baktığımızda destan teriminin diğer Türk boylarının diyalektlerinde karşımıza “dastan”, “epos”, “cır”, “comok”, “alıptıg nımah”, “maadırlıg tool”, “olongho”, “kay çörçök”, “kay şörçek” gibi terimlerle çıkmaktadır (Oğuz Ö. vd., 2014, s. 161).

Destan terimi farsça dastan'dan gelmektedir. Batı coğrafyasında bu kelimeye karşılık olarak Grekçe'de “epas” adından türetilen “epope” kullanılmaktadır. “Epas” batı dillerinde şairlerin saz ile beraber söyledikleri şiire verilen isimdir. Özü aynı olmakla beraber destan terimi “*Azeri Türkçesi'nde “dastan”, Başkur Türkçesi'nde “dastan, epas”, Kazak Türkçesi'nde “dastan”, Özbek Türkçesi'nde “dastan”, Kazan Türkçesi'nde “dastan, epas”, Türkmén Türkçesi'nde “epas, dastan”, Uygur Türkçesi'nde “rivayat, destan” olarak yer almaktadır*” (Yıldız, 1995, s. 3).

Diğer Türk lehçelerinde destan terimi “dastan”, “epos”, “cır”, “comok”, “alıptığ nımah”, “olongho”, “kay şörçek” gibi farklı isimler ile belirtilmektedir. Türkiye sahasında “destan” olarak nitelendirilirken, Türkiye Türkçesinde bazı şivelerde destan kelimesi ile beraber Farsçadaki “name” kavramı da mensur destanların belirtilmesi içinde kullanılmaktadır. Destanlar, yazılı ürün olmaya başlamaları ile beraber tarihçi, kültür ve edebiyat araştırmacılarının ilgisini çekmiştir. Yapılan çalışma ve araştırmalar ile beraber de farklı tanımlar ortaya çıkmıştır (Elçin, 1988, s. 33-35).

Destan teriminin birçok araştırmacı tarafından tanımı yapılmıştır. Genel olarak bir milletin veya o milletin kabul gördüğü yahut kahraman ilan ettiği kişinin kahramanlık hikayelerinin usta bir anlatıcı tarafından anlatıldığı önemli bir halk edebiyatı ürünüdür. Şükrü Elçin destan terimi için: “*Destan (epos), bir boy, ulus (kavim) veya millet hayatında tam estetik hüviyet kazanmamış eser sayılan efsânelerden sonra nazım şeklinde ortaya çıkan en eski halk edebiyatı mahsullerinden biridir. Sözlü geleneğe bağlı bu anonim mahsuller, zaman ve mekân içinde cemiyetin irâdesini ellerinde tutan ‘Kahraman-Bilge’ şahsiyetlerin menkabevi ve hakikî hayatları etrafında teşekkül etmiş uzun, didaktik hikâyelerdir. Tarihe bağlı olmakla beraber, tarih sayılmayan; ozanların kobuzlarla terennüm ettiği; cemiyetin ortak hayat görüşü ile ülkülerini aksettiren bu eserlerin teşekkülü için bir ‘yaratma zemini’ ile savaş, din değiştirme, göç, kuraklık vb. gibi büyük hâdiselerin millet vicdanında birtakım sarsıntılara sebep olması lâzımdır.*” biçiminde tanımlamaktadır (Elçin, 2016, s. 72).

Halk içinde gelişen olayların tümü destan konusu olabilir. Milleti yakından ilgilendiren kahramanlık ya da o milletin kaderini etkileyecek olayların zaman içinde nesilden nesile aktarılarak zenginleştirilmesi ile destanlar meydana gelir. Buna dayanarak şöyle denilebilir ki, “*Destanlar bir milletin bütün varlığını; elemelerini, kederlerini, sevinç ve coşkularını kısaca, heyecanlarını hareketlendiren bütün duygu ve düşünce yapısını oluşturan zenginlik hazineleridir*” (Sepetçioğlu, 1990, s. 7).

Destan kavramı Türkçe sözlükte; “*Tarih öncesi tanrı, tanrıça, yarı tanrı ve kahramanlarla ilgili olağanüstü olayları konu alan şiir, epe; Bir kahramanlık hikâyesini veya bir olayı anlatan, koşma biçiminde, ölçüsü on bir hece olan halk şiiri; Çağdaş Türk edebiyatında biçim ve içerik yönünden, geleneksel destanlardan ayrılık gösteren uzun kahramanlık şiiri*” olarak destan terimi ile ilgili üç farklı tanım yer alır (TDK, 2005, S. 510).

Bakıldığında edebi terim olarak da önem taşıyan destan kavramı, bir milletin ortak duygu ve düşüncesini yansıtan genel bir kavramdır. Sadece kahramanlık hikayelerinin

anlatılmadığı destanlar toplum da kapanmayan ve derinden etkileyen olayları da bünyesinde barındırır (Karataş, 2001, s. 99-100).

Günümüzde destanlar bizim için olağanüstü motiflerle süslenmiş, kahramanlık hikayelerinin olağanüstülüklerle anlatıldığı masallar olabilir. Ancak bu destanlar masaldan çok bir topluma benliğini kazandıran dini ve sosyal olguların yer aldığı, inandıkları gelenek ve göreneklerin kutsallaşmış tarihleridir. Bir belge niteliği taşımaktan çok milli bir şuur barındırması ve bu geleneklerin geçmişten kalan ata mirası sayması destanın mihenk taşlarından biridir (Kabaklı, 1985, s. 26).

Köprülü ise destan için bütün bir halkın manevi değerlerinden, ruhundan ve tarihinden özgün doğmuş eserler olarak belirtir (Köprülü, 1926, s. 41). Yapılan tanımlar doğrultusunda destanların genel özelliklerini sıralamak mümkündür. Destanlar, genel olarak bir milletin varoluşlarının ilk zamanlarında meydana çıkan, bünyesinde olağanüstü motifler ve efsanevi mitolojik özellikleri barındıran bir milletin varoluş hikayeleridir. Bakıldığında ise en dikkat çeken noktası toplum içinde milli bir şuur uyandırma ve “millet olma” yolunda verilen mücadeleleri anlatmasıdır.

Ortak payda da buluşan destan terimini, insanlığın genelini içine alan bir tanım ile belirtmek gerekirse Ekici, 2002’ye göre: “Destan, bir millet veya toplumun hayatında derin bir iz bırakmış olaylardan kaynaklanıp; çoğunlukla manzum, bazen de manzum-mensur karışık; birden fazla olayın aktarımına izin veren genişlikle; usta bir anlatıcı tarafından veyahut da ustalardan öğrendiğini aktaran bir çirak tarafından, bir dinleyici kitlesi önünde bir müzik aleti eşliğinde veya sadece bir ezgiyle anlatılan; sözlü olarak anlatılanlarından bazıları yazıya geçirilmiş; bir milleti veya toplumu sonuçları bakımından ilgilendiren bir kahramanlık konusuna sahip; dinlendiğinde veya okunduğunda milli değerleri, şahsî değerlerin üstünde tutmayı benimseten sözlü veya yazılı edebi yaratmadır” (Oğuz vd. , 2014, s. 162).

Destan tarih ve yaşanan olaylardan beslenir. Zaman içerisinde millet tarafından destana ilaveler gerçekleşir. Bakıldığında ilaveler insanın bulunduğu coğrafya ve kültürel yaşam gibi arka planda kalan olaylar gibi zaman ve mekana bağlı olarak meydana çıkan kahramanlık ve mücadele gibi olaylar da görülebilir. Bu çeşitlilik neticesinde aynı destandan farklı varyant ve versiyon durumları ortaya çıkar (Ekici, 2005, s. 72-73).

Destanlar tam anlamı ile tarihi bir belge olmasa da tarih içinde gelişen ve olaylarını tarihten alan zengin bir halk edebiyatı ürünüdür. Bilinmelidir ki destanlar, zaman içerisinde değişikliklere uğrar ve ilk özelliklerini koruyamamaktadır.

Sözlü kültür ürünlerinden önemli bir konuma sahip olan destanlar, yer aldığı coğrafya ve sosyal-kültürel unsurları çerçevesinde zaman içerisinde değişen ve gelişen bir üründür. Özelliklerinden biri de öğretici olan destanlar sonraki devirlerde hayat bulduğu halka ait kültürel değerlerin gelecek nesillere ulaşmasında önemli bir rol oynamaktadır (Fedakar, 2005, s. 216-220).

Tüm bu değerlendirmeler ile destanın, bir ulusun kültürel olarak yaşamasında önemli bir miras kaynağı olduğu görülmektedir. Milli bir şuur oluşturup, o milletin birliğinin sağlanmasında rol oynayan hususlar destanlar içerisinde yer alan önemli faktörlerdir.

Türklerde Destan Kültürü ve Türk Destanlarının Teşekkülü

Türk destanları da, diğer eserler gibi toplumun kültür ve değerleri üzerine meydana gelmiştir. Halk maddi ve manevi tüm değerleri ile destanın kaynağı olur. Halkın dini, örf ve gelenekleri ile yaşam tarzı destana kaynaktır ve destanda yer alır. Türk milletinin çoğunda var olan milli birlik ve beraberlik ülküsü birçok Türk destanını oluşturan mihenk taşıdır. Türk milleti için önem teşkil eden Göç destanı, Oğuz Kağan Destanı, Ergenekon ve Bozkut destanlarının kaynakları Türk milletinin var olma mücadelesi ve hayat anlayışı buna örnektir (Öztürk, 1980, s. 25).

Türk destanlarında millete ve yurda hakim olma arzusu, zamanla Türk destanlarının çoğunda yer almaya başlamıştır. “Dünya devleti” düşüncesine hakim olmaya başlayan Türk boylarının destanlarında bu düşünce bir efsane olarak olağanüstülükler ile anlatılmış ve ülkü edinilmeye başlamıştır (Ögel, 1993, s. 270).

Milletin kültürel örf ve adetlerini, yaşam tarzlarını yansıtması bakımından Türk destanları Türk töre yapısının, tarihinin bir yansımasıdır. Bu bakımdan Türk destanları bir milletin var oluş ve yaşam hikayesidir. Dolayısıyla Türk destanları yapma hikayeler olarak meydana çıkmamıştır. Bir milletin değer ve töresine ayna olması bakımından Türk destanları Türk töresini nesilden nesile yaşatarak varlığını binlerce yıldır sürdürmüştür.

Türlere ait destanlarda, eski Türklerin yaşayış tarzları, kurallaşan toplum düzenleri, ideal ülküleri, dini ve sosyal yaşantıları, gelenek ve görenekleri, Türk töre yapısı ve sahip oldukları değerleri, inanışları görülmektedir. Bundan sebeple kurulan bu düzen ile araştırmacılar, tarihçiler ve edebiyatçılar için bu eserler bir bilgi havuzudur. Çünkü bu destanlar Türk toplumuna ait hayat görüşü ve inanışları, gelenek ve görenekleri barındırması bakımından o dönemlere ışık tutmaktadır (Türkdoğan, 1983, s. 49).

İnanç Türk destanlarında uğruna savaşılan bir unsur olarak da karşımıza çıkmaktadır. Dinin büyük bir önem olarak karşımıza çıktığı Türk destanlarında, İslamiyet'in kabulü ile beraber dinin hükmü ve değerleri kahramanlar üzerinde etkin bir rol oynar. Manevi bir kaynak olan din, kahramanların yaşantı ve seçiminde temel bir rol üstlenir (Çeribaş, 2012, s. 51).

Türk destanları tarihi bir belge olmamakla beraber, din etkin bir unsur olsa bile bu destanlar dini hikayeler de değildir. Dini değerler halk için inanç, yaşam kültürü ve savaş sebebi olabilir. Kahramanların ve bir milletin davranışlarının biçimlenmesinde etkili olan dini faktörlerin etkilerini eserlerde görmek mümkündür. Türk destanları içerisinde mihenk taşı olan, Kırgızların milli destanı Manas Destanı'nda, İslami değer ve faktörler sosyal hayatta ön plandadır. Manas adlı kahraman doğduğu an Müslümanlığı ile İslami normları belli eder (Yıldız, 1995, s. 8).

Destan kültürünün meydana gelmesinde etkin olan sebeplerden biri de şüphesiz ki mücadeleler ile dolu Bozkır yaşantısıdır. Türeyiş, Bozkurt gibi bozkır serüveni olan efsanevi destanlar, Türk halkının kurtulma mücadelelerini gösteren en özel eserlerdir. Bozkır yaşantısının temel unsurlarından olan kurt, Türk efsanelerinde merkezi ve aktif bir yer tutar. Gerek Türk hükümdarları için gerekse aile için kurt, Türk destanlarında yol gösterici bir rehberdir. Verilen tüm mücadelelerde kurt Türkler için yoldaştır. Oğuz Kağan Destanı, Kutlu Dağ efsanesi gibi eserlerde kurt hükümdarlara ve halka rehberlik yapmıştır (Kafesoğlu, 1977, s. 280).

Farklı coğrafi bölgelere hayat kuran Türk boylarında söylenen destanlarda bozkurt yol gösterici, bereket kaynağı ve güç gibi önemli bir varlık olarak ön plana çıksa da, hayat felsefesi bozkır yaşamı olan ve savaşçılık, hayvancılık gibi geçim kaynağı hayatın merkezi olan Türk milletinin sürülerine saldıran kurt, Türk milletinin bir musallatı gibi

görünse de esarete karşı mücadelesi ve savaççılığı ile Türk toplumunun dikkatini çekmiş ve milli varlığında yer almıştır. Türk toplumu ile kurt arasında yaşanan mücadeleye sonsuz bozkır yaşantısının eklenmesi, tek bir bünyede toplanmış Bozkurt ve Türk insanına ait milli efsanelerinin doğmasına vesile olmuştur. Bundan sebeple Bozkurt, tarih boyunca Türk toplumunda söylenen destanlarda kutsal kabul edilmiş; Türk hükümdar ve milletin bir sembolü olarak kabul görmüştür (Gömeç, 2006, s. 141).

Bundan kaynaklı denilebilir ki, Türk destanları tarih sahnesinde iz bırakmış savaşlar, afetler ve konar-göçerlikten kaynaklı olaylardan meydana gelmiştir. Bu gibi dönemlerde bütünleşmeye vesile olan olaylar karşısında Türk toplumu kolektif hayatı benimsemektedir. Bozkır hayatı, Türk toplumunda at kültürünü de meydana getirmesi ile mesafe konusunda sıkıntı yaşamayan Türk boylarında yerleşik düzene geçilememesinden dolayı, yazılı kültürün hayat bulamaması ve sözlü kültürün uzun yıllar hakim olması konusunu bilinçli kullanan Türk toplumu, bu sayede söylediği destanların kendine özgü yapısı da bozulmamıştır. Yazılı dile geçişin erken olmaması ve bu süreçte uzun bir gelişme döneminin yaşanması, Türk toplumunun tarih boyunca yaşadığı olağanüstü olay ve kültürel faktörlerin çok olması; bu çeşitliliğin süreç içinde destanlara eklenmesinden kaynaklı Türk destanlarının diğer milletlerin destanlarından daha hareketli ve zengin olduğu görülmektedir (Boratav, 1954, s. 76).

Bakıldığında Türk destanlarında dikkat çeken diğer bir unsur ise sözlü kültür geleneğinden yazılı kültüre geçiş evresinde içerik ve konunun değişikliğe uğramadan korunmuş olmasıdır. Bunun önemi Türk destanları aracılığı ile Türk boylarına ait milli benlik ve kimliğin, hayat görüşünün ve yaşam tarzının yazı ile tüm gerçekliği ile nesilden nesile aktarılması demektir. Türk destanlarının meydana gelişi ile ilgili birçok görüş vardır. Milli bir destanın hayat bulması için o toplumun dini, siyasi ve sosyal hususlarda birçok olay yaşaması gerekmektedir. Meydana gelen ve toplumu yakından ilgilendiren bu olaylar, toplum içinde önem kazanmış ozanlar tarafından sözlü gelenek şeklinde söylenir. Sebepli yaşanan her olaydan sonra gelişen olaylar, ozanlar tarafından söylenen sözlü hikayeler ve kulaktan kulağa yaşamaya devam eden bu geleneklerin ve olayların insanlar tarafından da değişikliğe uğrayarak, kahraman ilan edilmiş kişilerin başından geçen olaylar ile harmanlanarak ortaya çıkar. Halk içinde yer edinmeye başlayan bu olaylar bir milleti tek bir çatı altında toplama tesiriyle seviye yükseltip, halk ozanları tarafından 'destani' bir ruh ile bu olay parçalarını toplayarak bir millete mal

olmuş ‘Milli Destan’ı ortaya çıkartır. Zaman içinde farklı sebepler ile ortaya çıkan olaylar toplum içinde yaşamış ve kitaplara bölümler şeklinde girerek toplanmıştır (Köprülü, 2014, s. 41-42).

Türk edebiyatı destanlar ile başlar. Atsız’a göre destan, bir milletin var olma mücadelesinde yaşadığı büyük olayların toplum içinde kimlik kazanmasıdır. Yazılı geleneğin olmadığı dönemlerde siyasi ve sosyal sebeplerden dolayı yaşanan savaşlarda verdiği mücadele ile önem teşkil eden kahramanlar bütün yurt tarafından tanınırdı. Zamanla beraber halk içinde destan, sonradan ilaveler ile büyümeye başlar. Olağanüstülüklerin içerisinde yer almaya başlaması ile yıllar sonra destan bir milletin hikayesi haline gelir. Sözlü geleneğin hakim olduğu zamanlarda destanın geçiş evreleri bu şekilde olurken yazılı kültürün kabullenilmesi ile destan artık değişmez bir yapıya bürünür. Yaşadığı birçok değişikliğe rağmen meydana geldiği tarihin, dönemin kültür ve karakteri hakkında bilgi sahibi eder. Her ne kadar değişikliğe uğrasa da, destan yazıldığı dönemin kimliğini bünyesinde barındırır ve o döneme ayna tutar. Temeli var olmaya başladığı dönem olan destanlar o milletin ülkülerini ve ideallerini barındıran ve temsil eden ortak bir eser haline gelir (Öztürk, 1980, s. 101).

Destanlar tarihin var olmaya başladığı günden itibaren meydana gelmeye başlarlar ve her milletin ideal ve ülküleri doğrultusunda vermiş olduğu kahramanlık mücadelelerini ve bu mücadele de halka ve yurduna önderlik etmiş kahramanları; bu kahramanların hayat ve tabiat görüşlerini dini ve sosyal çerçeve içinde aktaran ürünlerdir (Timurtaş, 1981, s. 3).

Çiğdem Akyüz Öztokmak yaptığı bir değerlendirmede destanın teşekkül basamaklarını: Tarihsel Vaka, Çeşitlenme ve Derlenme olarak üç başlık halinde toplamıştır:

a. Tarihsel Vaka

Destan belli bir zamana bağlı kalmamakla birlikte bünyesinde sadece tek bir olaya da yer vermez. Toplum içinde iz bırakan ve yıllarca korunan olay ve olgular, bazen olağanüstülükler ile bazen de birden fazla vakaların bir araya getirilmesinden yeni bir olay meydana gelir. Halk içinde hayat bulacak ve yıllar boyu nesilden nesile aktarılacak anlatımın temeli Tarihsel Vaka ile oluşturulur (Öztokmak, 2019, s. 18-19).

b. Çeşitlenme

Geçen zaman ile beraber halk içinde anlatılan destanlar nesilden nesile ilerledikçe bazı eklemeler ya da ıkartmalara maruz kalır. Yaşanan bu değişimlere neden ise tabiat, coğrafi şartlar, siyasi ve sosyal yaşantı gibi perdenin arkasında kalan olaylar olabileceği gibi halk içinde önem arz eden kahramanın zaman ve mekan fark etmeksizin ana unsurlarda bu değişimi etkileyebilir. Lakin destan içinde her ne kadar çeşitlenme olsa da, temel yapısını oluşturan olay ve olguların değişmemesi çeşitlenmenin en temel yapısıdır (Öztokmak, 2019, s. 18-19).

c. Derlenme

Ulus içinde anlatımı yayılan ve çeşitlenen, destan ile beraber onun yanında hayat bulan ezgili bölümler, ozan tarafından anlatıya eklenerek bir bütün haline getirilir, derlenir ve anlatılır. Her ne kadar destanın teşekkülü noktasında derlenme son bölüm gibi görünse de bu bölümde anlatıcı kendine özgü ritim ve üslup ile destana yeni bir kimlik ve sanatsal yapı kazandırır. Ortak bir ritüel ile anlatıcı tarafından verilmek istenen mesaj ile destana ait güzel söyler belirtilmesine zemin hazırlar (Öztokmak, 2019, s. 18-19).

Togan, 1931'e göre, "*Destanlarının oluşum aşamasını üç başlık altında toplamıştır :*

1. *Toplumun tamamını etkileyen bir vakanın bulunması*
2. *Söz konusu çekirdek olayın başka vakalar ve kahramanlarla beslenerek genişlemesi*
3. *Anlatının tespit edilmesi"* (Öztokmak, 2019, s. 19).

Türk Destanlarının Tasniflendirilmesi

Türk destanlarının tasniflendirilmesi Sovyetler Birliği'nin tarih sahnesinden yok olması ve diğer Türk boylarının destan ve bu geleneğin öğrenilmesiyle daha da zor bir hal almış ve ortak dönemde meydana gelen müşterek destanların dışında kalanların yapılan tasniflere dahil olmasıyla da güncel ve etkin yeni tasniflerin yapılması gerekliliği hususunu göstermiştir (Oğuz, ve diğerleri, 2014, s. 165).

Türk coğrafyasında günümüze kadar gelen birçok sınıflandırma vardır. Yapılan bu sınıflandırmalar araştırmacıların önemli kabul ettiği husus ve olgulara göre öznel yapılmıştır. Bakıldığında Türk sahasında önemli görülen sınıflandırmalar şunlardır:

İnan, 1987'e göre "*Destanların gruplandırılması konusunda fikir ileri sürerken, Eski Türklerde, ortak bir destanın varlığının şüphesiz olduğunu söylemektedir. Bu ortak destandan sonra oluşan Alp Er Tonga, Oğuz, Çingizname, Bozkurt, Ergenekon, Manas gibi destanlar halkın büyük ilgisini çekmiştir. Ayrıca Karakalpak, Kazak-Kırgız, Başkurt, Sibiry-Tobol ve Baraba Türklerine ait Aksak Timur, Edige ve Toktamış, Ertargın, Kara Kıpçak, Koblandı Batır, Ortak Mamay, Çora Batır, Adil Sultan gibi destanlarda büyük tarihi olaylar terennüm edilmektedir*" şeklinde ifade etmiştir (Yıldız, 1995, s. 14-15).

Bir değerlendirmede Köprülü, Türk destanlarını iki temel yapıya göre tasniflemiştir. Bunlardan ilki; "Türk Destanlarının Coğrafi Sahalara Taksimi" ikincisi ise "Türk Destanın Tarihi ve Kavmi Dairelere Taksimi" olmak üzere iki grup şeklinde tasnif etmiştir:

Coğrafi Sahalara göre:

- a. *Altay- Yenisey sahalarında meydana gelen ürünler*
- b. *Bozkırlar sahasında meydana gelen ürünler*
- c. *Tarım-Sır-Derye sahasında meydana gelen ürünler* (Köprülü, 2014, s. 42-44).

Tarihi ve Kavmi Dairelere göre:

- a. *Eski Türk veya "Hiyung-Nu" dairesi*
- b. *Gök Türk veya Tu-kiie dairesi*
- c. *Uygur dairesi* (Köprülü, 2014, s. 44-63).

Şükrü Elçin yapmış olduğu değerlendirmede Türk coğrafyasına has destanları gerek dönem gerekse siyasi sosyal sebepler göz önünde bulundurarak eski destanlar ve İslamiyet'ten sonraki destanlar olmak üzere iki başlık şeklinde sınıflandırmıştır:

a. Eski Destanlar

- *Alp Er Tonga Destanı*

- *Şu Destanı*
- *Hun- Oğuz Destanı*
- *Göktürk Destanı*
- *Ergenekon Destanı*
- *Dokuz Oğuz-Uygur Destanı*

b. İslamiyet'ten Sonraki Destanlar

O dönem içerisinde İslamiyet'in kabulü ile Budist Uygurlar ve Müslüman Türk boyları arasındaki savaş ve mücadele, Karahanlı devletinin İslamiyet buyruğuna girişini vesile olan Manas destanı, Cengizname, İslam-Bizans savaşını ve mücadelesini yansıtan eserleri: Battalname ve devamı niteliğindeki Danişmendname; Timur ve İdige gibi büyük ve uzun destanlar bu başlık altına girmektedir.

Hüseyin Nihal Atsız'ın yaptığı değerlendirme "Türk Edebiyatı Tarihi" adlı eserinde Türk destanlarını özü doğrultusunda boylara göre bölümlere ayırmıştır:

- a. *Yaratılış Destanı*
- b. *Saka Destanı*
- c. *Kun-Oğuz Destanı*
- d. *Siyenpi Destanı*
- e. *Kök Türk Destanı*
- f. *Dokuz Oğuz-Uygur Destanı*

Bir başka değerlendirme yapan Faruk Kadri Timurtaş, "Tarih İçinde Türk Edebiyatı" adlı eserinde İslamiyet'ten Önceki ve Sonraki olmak üzere Türk destanlarını iki grup halinde göstermiştir:

İslamiyet'ten Önceki Türk Destanları

- a. *Yaratılış Destanı*
- b. *Saka Destanları*
 - *Alp Er Tunga Destanı*

- *Şu Destanı*

c. *Kun-Oğuz Destanları*

d. *Kök Türk Destanları*

- *Bozkurt Destanı*

- *Ergenekon Destanı*

- *Koroğlu Destanı*

e. *Siyenpi Destanı*

f. *Uygur Destanları*

- *Türeyiş Destanı*

- *Mani Dininin Kabulü Destanı*

- *Göç Destanı*

İslamiyet'ten Sonraki Destanlar

a. *Manas Destanı*

b. *Cengiz Han Destanı*

c. *Timur Destanı*

d. *Seyyid Battal Gazi Destanı*

e. *Danişmend Gazi Destanı* (Timurtaş, 1981, s. 33).

Yapılan bir başka değerlendirmede Hüseyin Namık Orkun, "Türk Efsaneleri" adlı eserinde Türk boylarına ait destanları dörde ayırır:

a. *Hun Destanları*

b. *Köktürk Destanları*

c. *Uygur Destanları*

d. *Diğer Türk Boylarının Efsaneleri* (Orkun, 1943, s. 3).

Öztürk, 1983'e göre ise "Türk destanlarının sınıflandırılması hususuna Türk siyasi ve sosyal tarihinin siyasi kimliğine göre bakmaktadır:

Şamanist devlet erkinden kaynaklanan destanlar:

- a. *Alp Er Tunga Destanı*
- b. *Saka-Şu Destanı*
- c. *Oğuz Kağan Destanı*
- d. *Kök-Türk Destanları (Bozkurt-Ergenekon)*
- e. *Uygur Destanları (Türeyiş, Mani Dinin Kabulü, Göç)*
- f. *Dede Korkud Destanları (Oğuz Boy Destanları)*
- g. *Kırgız-Manas Destanı*
- h. *Koroğlu Destanı*

İslam Çağı Türk Destanları-İdeolojik Destanlar:

- a. *Battal Gazi Destanı*
- b. *Danişmend Gazi Destanı*
- c. *Saltuk Buğra Destanı*
- d. *Saru Saltuk Baba Destanı*

Milli ve Siyasi Varlığa Yönelik Mücadelelerin Destanı:

- a. *Kırım Destanları (Adil Sultan Destanı)*
- b. *Edige Destanı*
- c. *Nazigim -Kalmuk Mücadelesi- Destanı*
- d. *Şeyh Şamil Destanı*

Yerel ve Kişisel Davranışları Sergileyen Destanlar:

- a. *Genç Osman Destanı'ndan rivayetleşen destanlar*
- b. *Griigal (Başını Vermeyen Şehit) Destanı*

c. *Zağra Göç Destanı*

d. *Çanakkale Destanı*” (Yıldız, 1995, s. 18-19).

Erman Artun yapmış olduğu değerlendirmede Türk Halk Edebiyatına Giriş adlı eserinde milletin var oluş hikayelerini anlatan destanları iki başlığa ayırmıştır:

a. Doğal Destanlar: Ulusların henüz sözlü gelenekten yazılı geleneğe geçmediği dönemde belirli aşama ve eklemelerden geçerek oluşturulduğu destanlardır.

b. Yapma Destanlar: Anlam olarak özel bir olgu içeren ve kişilerce edebiyat eseri olarak oluşturulmuş destanlardır (Artun, 2014, s. 84).

Tarihin ilk günlerinden itibaren sözlü veya yazılı olarak oluşturulan Türk destanlarının tasnif ve gruplandırılması konusunda birçok araştırmacı ve edebiyatçı kişiler kendi kural ve kaidelerine göre öznel tasnifler ortaya koymuştur. Yapılan araştırma ve ortaya konulan tasnifler özüne bakıldığında daha çok eski Türk inanç yapısının hakim olduğu dönemlerde ortaya çıktığı ve bu dönemin merkez olarak kabul edildiği görülmektedir. Türk boylarına ait destanların varoluş dönemi ve kaynağı genel olarak inanca dayalı kültürler ve bu inançtan doğan kutsal ruhlara tapınma zamanına dayanır. Birçok araştırmacı yaptığı tasniflendirme çalışmasında kriter olarak inanç unsurunu seçmiştir. Öyle ki yapılan birçok araştırma İslamiyet öncesi ve sonrası olarak iki döneme ayrılmakta ve bu durum inancın toplum içindeki önem ve yerini göstermektedir. Zaman içinde yaşanan siyasi olay ve değişimler de bu araştırmalara teşvik etmiştir. Sovyetler Birliği'nin parçalanması ile özünden doğan ve bağımsızlık yolunda mücadele veren Türk cumhuriyetlerine ait destanlar bir bilgi havuzu olmuştur. Bu durumda araştırma yapılma ihtiyacını doğurmuştur.

BİRİNCİ BÖLÜM

1.1. Kırgızlarda Destan Geleneği

Türk boyları içerisinde millet olarak bakıldığında Kırgızlar, en eski geçmişe sahip kavimlerden biridir. Köklü bir tarihe sahip olan Kırgız milleti, geniş bir alana yayılarak, diğer devletler ile etkileşim içerisinde olmuştur. Dünden bugüne tarih içinde yaşamını ve varlığını sürdürmek adına Kırgızlar birden fazla kez devlet ve hükümdarlık kurarak farklı boyları hakimiyet altına almışlardır. Eserlerinde görüldüğü gibi savaş ve kahramanlık onların siyasi ve sosyal tarihidir. Bundan sebeple sözlü gelenek ile başlayan destan kültürü Kırgız edebiyatında döneme ayna tutması bakımından önem arz eder. Destan geleneğinde Kırgızlar, Türk boyları arasında akla gelen ilk kavimlerdenidir. Kırgızların destancılık geleneği konu bakımından Fars ve Arap edebiyatlarından beslenir. Dini içerikli ve kahramanlık eserleri de bunların yanında yer almaktadır. Sahip oldukları ata ülkülerini, dünya görüşlerini, inanç ve inanış unsurlarını tarih boyunca ayna tutması bakımından sözlü gelenek içinde en önemli ürünlerdendir (Türker, 2010, s. 15).

Kırgız Türklerinin geçmişten günümüze getirmiş olduğu faktörlerin zenginliği ve genişliği, Kırgız edebiyatında da kendini göstermektedir. Zengin ve donanımlı bir çeşitliliğe sahip olan Kırgız edebiyatında öne çıkan en önemli faktör destanlardır. Manas, Semetey, Seytek üçlüsü özellikle kahramanlık destanları içerisinde dünya edebiyatında kabul görmüş ve üzerine çalışmalar yapılmış önemli destanlardandır (Kapağan, 2015, s. 31).

Ancak bu coğrafyada sözlü geleneğin ne sebeple nasıl ortaya çıktığı ile ilgili tatmin edici bir bilgi bulunmamaktadır. Kültür ve siyasi döneme ışık tutması bakımından önem arz eden sözlü gelenek eserleri on dokuzuncu yüzyılın son çeyreğine kadar yazıya dökülmemiştir. Radloff, Valihanov gibi araştırmacılar, Türk coğrafyası üzerinde iz bırakmış eserleri inceleme ve düzenlemede yol açıcı bir rol oynamışlardır. Yapılan bu araştırmalar ile yerli araştırmacılar teşvik edilerek bu işe devam etmişlerdir. Bu derlemeler ile Kırgız sözlü kültür geleneği sahip olduğu bilgi ve donanım zenginliği ile bir araya gelmiştir (Kayıpov, 2005, s. 3).

Bu gelenek içinde önemli bir konuma sahip olan Kırgız Türklerinin, Manas destanı başta olmak üzere birçok destanında kahramanların vermiş olduğu mücadeleler

yansıtılmıştır. Türk boyları içinde Kırgızların sahip olduğu destanlar hemen hemen yaşlı bir kağanın milli mücadelelerini ya da halk içinde kabul gören güçlü çocukları tarafından yurdu düşmanlardan kurtarma hususu anlatılmaktadır. Yer alan bu mücadeleler ve gelenekler destan içinde bölümler oluşturmuştur. Şüphesiz ki bu gelenekte en önemli yere sahip olan destan Manas destanıdır (Alimova, 2017, s. 13).

Sözlü gelenek türünde Kırgızlar zengin bir geçmişe sahiptirler. Araştırmacıları da teşvik eden bu destanlar, nesilden nesile Kırgızların sahip oldukları birikimi aktarmada önemli bir rol üstlenmiştir. Bu birikim milli kültürler, toplum içinde yaşatılan gelenek ve görenekler, siyasi ve sosyal olaylar, ekonomi ve toplumu bir kılan törelerdir. Destanlar bize bu birikimi yansıtmada yardımcı olurlar. Sözlü kültürden yazılı geleneğe geçildiği dönemde küçük destanlar niteliğinde kabul gören eserler düzenlenerek yazıya geçirilmiş eserler vardır. Konusu genel olarak kahramanlık olan bu eserler biçim olarak sadece uzunluk bakımından farklılık gösterirler. Eserde işlenen muhtevalar göz önüne alındığında sosyal ve kahramanlık olarak kendi arasında iki ayrı konu altında toplanır. Kahramanlık konulu destanlarda düşmana karşı verilen mücadele ve kahramanlıklar ele alınırken, sosyal konunun işlendiği destanlarda savaş unsuru daha az işlenirken halk içinde gerek bireysel gerek toplu yapılan toy ve gelenekler kopuz eşliğinde belli bir ritim havasında söylenerek sanatsal yapının artması ve destanın kalıcı hale gelmesi sağlamaktadır (Öztürk, 2009, s. 13).

Kırgız Türkleri kahramanlık hikayelerini anlatan kişilere ‘comokçu’ adını vermiştir. Anlattıkları bu eserlere de isim olarak ‘comok’ ismini vermişlerdir. Dünden bugüne varlığını sürdüren bu isimleri halk kullanmakta tercih etse de yapılan bilimsel çalışmalarda comok yerine epos; anlatan kişiler için kullandıkları comokçu yerine de akın-ırçı kavramları tercih edilmektedir. Manas anlatıcılarına diğerlerinde farklı olarak comokçu terimi tercih edilmiştir (Suvanbekov, 1963, s. 29).

Naciye Yıldız, “*Kırgız destanları hem sayı hem de hacim bakımından Türk dünyasının en zengin destancılık geleneğini oluşturmakta ve Kırgız dilinde destan karşılığı olarak comok, dastan, epos terimleri kullanılmaktadır*” şeklinde belirtmektedir (Yıldız, 2015, s. 40).

Kırgız Türkleri, destanları konu ve hacmine göre ikiye ayırmıştır: “Ulu” (büyük) ve “kence” (küçük) destanlar şeklinde ikiye ayırmıştır. Bu gruplandırma da hacim dikkate alınmıştır. Bu şekilde ayrılan destanlarda ilk gruba Manas destanı dahil

olmaktadır. Manas destanından daha hacimli yani büyük başka bir destan yoktur. Bu sebeple bu gruba dahil olan tek destan sadece Manas destanı olduğu söylenebilir. İkinci grup olan küçük destanlar grubuna Kırgızlara ait olan hemen hemen Manas hariç diğer tüm destanlar dahil olabilir. Bu destanlar Bağış, Boston, Canış Bayış, Coodarbeşim, Er Eşim ‘Tögül’ün Zenginliği’, Er Soltonoy, Eşimkul Menen Zuura, Güldana-Askazan, Kız Dariyka, Kocacaş, Kozuke ve Bayan, Kurmanbek, Mendirman, Seyitbek ve diğer bilinen tüm Kırgız destanları bu gruba dahildir. Her ne kadar bu gruplandırmada hacim unsuru dikkate alınsa da hacim meselesi belirleyici tek ölçü değildir. Anlatıcının özellikleri, esere kattığı ritim ve çalgı unsuru, destanın muhteva, tip ve olay örgüleri de bu gruplandırmada belirleyici faktördür. Bu nedenle denilebilir ki Manas destanının tek olmasının sebeplerinden biri uzunluğu kadar müzik aleti kullanılmadan sadece anlatıcının sesi ile sunulmasıdır. Bundan dolayı Manasçı geleneğinde yer alan anlatıcılar sadece Manası söylerken, diğer anlatıcılar farklı destanları anlatabilmektedirler (Suvanbekov, 1963, s. 79).

Kırgız Türkleri, destanları hacimlerine göre ikiye böldüğü gibi konu ve özelliklerine göre de iki gruba ayırmıştır. Konusunu kahramanlıktan alan ve bu kahramanların verdiği mücadeleyi anlatan destanlara ‘baatırdık’, toplumu bir kılan ve birlik beraberlik konusunda yapıcı bir konuma sahip olan sosyal gelenek ve duyguları anlatan destanlara da ‘turmuştuk’ destan olarak belirtmektedirler. Konusunu kahramanlıktan alan destanlar; Manas, Seytek, Canış Bayış, Kurmanbek, Semetey, Şırdakbek, Boston, Bağış, Canış Bayış, Coodarbeşim, Canıl Mırza’dır. İkinci grup olan turmuştukta ise Kococaş, Güldana-Askazan, Kedaykan, Eşimkul Menen Zuura ve diğerleri yer almaktadır. Turmuştuk destanlarında da kahramanlık anlatıları yer alır. Ancak baatırdıktan farklı olarak bu grupta yer alan kahramanlık anlatıları halkı düşmandan kurtarmaktan çok eşi ve sevgilisi ile alakalı verdiği mücadeleler yer alır. Baatırdık konulu destanlarda kahramanların dikkat çeken ilk özelliklerinden biri ise halk içinde var olan düşmanlara ve yurdu talan isteyen dış düşmanlara karşı yapmış olduğu savaş ve birlik beraberlik için vermiş olduğu mücadelelerdir. Kahraman ilan edilmelerinin sebebi ise vermiş oldukları mücadelenin fevri değil, halkın kaderini ve geleceğini belirleyici olmasından dolayıdır. Bu destanlarda kahraman halkın bağımsızlığını ve özgürlüğünü sağlamak için olağanüstülükler ile dolu bir mücadele verir ve savaşı kazanır (Suvanbekov, 1963, s. 49).

Yıllar boyunca Çin, Moğol ve benzeri düşmanların yağmalarına karşı özgürlük Kırğızlar özgürlük mücadelesi vermişlerdir. Bu bağlamda Kurmanbek, Boston, Bağış, Manas ve diğer destanların muhtevasında emir altında yaşamamak ve bağımsız olma fikri vardır. Halkın sahip olduğu bu fikre bir kahraman önderlik eder. Olağanüstülükler ile dolu, güçlü ve liderlik vasfı olan kahramanlar bu düşmanlara karşı mücadele eder ve her zaman halkın umut ışığı olmuştur. Kahramanlık destanlarına bakıldığında çocuk sahibi olamama, Tanrı'ya dua ederek çocuk sahibi olma isteği, doğan çocuğa ad verilmesi, doğum şöleni, evlenme ritüelleri, kahramanın olağanüstülükler ile doğması ve kahramanlık mücadeleleri, ölü aşı gibi geleneksel motifler vardır. Lakin destan bu bölümlerden oluşsa bile baştan sona kadar kahramanlık çerçevesi içinde sunulur. Bu çerçeve içinde toplu mücadeleler, kahramanın yolculuk sırasında düşmanlar ile karşılaşarak verdiği olağanüstü savaşlar, eğlence ve zafer toylarında güç gösterisinde bulunduğu yarışlar anlatılır. Bu gösteri de kahramana yoldaşlık ve yardım eden en önemli motif atlardır. Kahramana savaş ve av yolculuğunda yardım eden ve geleneksel motif halini alan, Bağış ve Boston destanında da örnekleri alan kırk yiğit motifi her daim kahramanın yanındadır (Yıldız, 2015, s. 82).

Baatırdık isimli kahramanlık destanlarında yer alan özelliklerden bir diğeri de kahramanın kendisini ve yardımcısı birer sıfat ile belirtmeleridir. Kahraman kendisine er, baatır, kağan gibi isimler kullanırken, yapmış olduğu hareketlerde birer kutsal ve güçlü hayvanlara benzetilir. Kullandıkları savaş ve av eşyaları da kendileri gibi özel ve kutsaldır (Suvanbekov, 1963, s. 93).

Her ne kadar Kırğız Türkleri başta olmak üzere tüm Türk destanlarında kahramanlık anlatıları hakim gibi görünse de toplumu ve aile yapısını yakından ilgilendiren sosyal konulara da destanda yer verilmiştir. Turmuşuk adlı isim ile belirtilen ve Kırğızların savaş sonrası dönemlerini anlatan bu eserler de toplum içindeki sosyal yapı ve toplumun genel durumu anlatılır. Genel olarak bu destanlarda toplumsal olaylar ve kahramanın yuva kurma süreci anlatılır. Sosyal törenler olarak belirtebileceğimiz doğum şölenleri, evlilik ve ölüm ile ilgili ritüeller görülmektedir. Bu destanların ayrı bir önemi ise Kırğızların sosyal toplum yapısı hakkında geçmişe ışık tutmasıdır (Çeribaş, 2010, s. 68).

Kırğız destanlarının belli bir biçimi yoktur. Kalıp olarak bazıları manzum iken bazıları manzum-mensur olarak karışıktır. Düz yazı şeklinde olan bölümler daha çok

olayların tasvir ve geçiş evrelerini anlatır. Bu farklılık ve kullanışların temel sebeplerinden biri de anlatıcının sahip olduğu özellikler ve kişiden kişiye farklılık göstermesidir. Çeşitli aletler ile konusuna uygun bir şekilde söylenen destanlar konunun başlangıç ve ilerleyişine göre yavaş hızlı şeklinde ilerler.

Doğan Kaya Kırgız destanlarının genel özellikleri hakkında genel maddeler halinde bir değerlendirme yapmış ve beş madde şeklinde sunmuştur:

- a. Çoğu destanda hakim olan konu, kahramanların milletini ve vatanını düşman yağmasından korumak için gerçekler çerçevesinde verdiği mücadeleler anlatılır. Muhtevası bunlar olan destanlara Tarihiy-Baatırdık Comoktor “*Tarihi Kahramanlık Destanları*” denilir (Bağış, *Er Tabıldı, Kurmanbek, Canış-Bayış, Toltoy, Seyitbek*) (Kaya, 2015, s. 37).
- b. Tarihi destanlar “*Tarihiy Comoktor*” ismi ile ifade edilen birçok destan tarihi vakaları konu olarak ele alırlar (*Canıl-Mırza, Mendirman, Narıkbay, Şırdakbek*) (Kaya, 2015, s. 37).
- c. Arkaik-Baatırdık Comoktor “*Arkaik-Kahramanlık Destanları*” olarak belirtilen bazı destanlar genellikle aile veya toplumu yakından ilgilendiren sosyal olayları ritüelleri ile beraber konu olarak ele alır (*Er Töştük, Kocacaş, Karaç, Kökül Bayanı, Boston, Coodarbeşim*) (Kaya, 2015, s. 37).
- d. Aşk konulu olan bazı destanlar vardır. Liro-Romantik *Comoktor* “*Lirik Romantik Destanlar*” olarak ifade edilen bu eserlerde gerçeklere ve Kırgız toplum hayatından bahsedilir (*Ak Möör, Gülgaaki, Közölşaa, Olcobay menen Kişimcan, Sarinci Bököy*) (Kaya, 2015, s. 37).
- e. Sosyal ve dini içerikli olan Kırgız destanları da vardır. Bunlara verilen isim Diniy Sotsyaldık-Turmuştuk Comoktor “*Dini ve Sosyal Konulu Destanlar*” şeklindedir (Kedeykan, Munduk, Zarlık, Kız Darıyka) (Kaya, 2015, s. 37).

Kırgız destanlarından başlıca tespit edilenler: “*Ak Bermet, Ak Maktım, Ak-Möör, Aksatın menen Kulmırza, Akşirin menen Aşım, Alp Tobook, Askazan, Bağış, Balbay, Baytık Batır, Bolot-Asan-Camal, Boston, Calanır Caldız, Camankara Batır, Canıl Mırza, Canış Bayış, Cantay, Ceti Erdin Ölümü, Coloy Kan, Coodar Beşim, Er Bolot, Er Botom, Er Eşim, Er Soltanay, Er Tabıldı, Er Töştük, Eşimkul menen Zuura, Gaoz Han, Gülbara Menen Asan,*

Gulgaaki, Güldana, Kaçkan Kız, Karaç Döö, Karaç Kökül, Karagul Botom, Kedeykan, Kız Cibek, Kız Dariyka, Kız Saykal, Kococaş, Köroğlu Cana Asanhan, Kozuke Bayan, Kumayık, Kurmanbek, Manas, Mendirman, Munduk-Zarlık, Narikbay, Nurkan, Olcobay menen Kişimcan, Şabdan Kazalı, Sarıncı Bököy, Semetey, Seyitbek, Seytek, Şırdakbek, Taylak Batır, Toltoy” (Kaya, 2015, s. 12-14).

Türk dünyasında gerek sözlü gerek yazılı önemli bir geleneğe sahip olan destan kelimesi Türkiye Türkçesinde geniş ve farklı anlamlara sahiptir. Türk boylarının kendi halk edebiyatlarında manzum-mensur tür olan ve sözlü dönemlerde var olmaya başlayan zamanla kaleme almaya başlanan tarihi yazılar, söyleyeni bilenmeyen destanlar ve şiirlerde destan olarak adlandırılır. Türk boyları içerisinde genel bir ifade ile destan olarak nitelendirilen eserler Türkiye Türkçesinde halk hikayesi olarak da belirtilmektedir (Yıldız, 2015, s. 14).

Belirtilen destanların büyük bir kısmı henüz Türkiye Türkçesine çevrilmemiştir. Çalışmamıza konu olan ve Türk boylarında gerek siyasi gerek ise halk hikayeleri ile önemli bir yere sahip olan Kırgız Türklerinde destan geleneğinin çok eski olduğunu görmekteyiz. Dönemin şartları ve yaşayışı sebebi ile halk hikayelerini isimlendirme de değişikliğe uğrayan terimler karşımıza çıkmaktadır:

1.1.1. Comok

Kırgız Türklerinde destan teriminin yerini tutmak için kabul edilen en eski terim olan “*comok*” ile beraber, “*cöö cömök*” ifadesi de kullanılmaktadır. Bilinen bu terimin araştırmacılar tarafından daha çok mensur destanları belirtmek için kullanıldığı tespit edilmiştir. Bununla beraber arkaik destanların belirtilmesinde ise “*Baatırdık comok*” terimi kullanılan bir isim olmuştur (Çeribaş, 2010, s. 141-143).

Kırgız edebiyat sahasında epik eserlerin hemen hemen çoğuna “*comok*” ismi verilmiştir. Bunun sebebi ise 1930’lu yıllara kadar “*epos*” teriminin olmamasından dolayıdır.

1.1.2. Epos

Kırgız Türklerinin destan teriminde, ilerleyen zamanlarda dönemin siyasi ve sosyal yaşantısına göre yaşanan değişiklikler doğrultusunda kullanmaya başladığı terim ise *epos*’dur. Bakıldığında Sovyetler döneminde yaşanan siyasi olaylar neticesinde *epos*

terimi comok yerine kullanılmaya başlanmıştır. Kırgız geleneğinde büyük çaplı destanları betimlemede kullanılan epos teriminin Sovyetler birliği döneminde Kırgız edebiyatına dahil olduğu ve günümüzde kullanımını yaygın bir terim olmuştur. Geçmişten bugüne kadar kullanılan çoğu terimi unutturan epos terimi, toplumlar tarafından genel olarak kabul edilenin dışında epos'u iki kategoriye ayırmaktadır: “*Uluu (büyük) Eposlar*” ve “*Kence (küçük) Eposlar.*” Hacmine göre ayrılan eposlar konusuna göre: “*Turmuştuk (Sosyal Hayatı Anlatan)*” ve “*Baatırdık (Kahramanlık)*” şeklinde de iki kategori de ayırmak mümkündür. Sosyal konuları ele alan eposlara örnek olarak Kocacaş destanı bu muhtevaya sahip bir destandır. Konusuna göre ayrılan eposlar da Baatırdık eposlara örnek olan Manas, Kurmanbek tarzı destanlardır. Yapılan bu tasniflendirmeler ile artık epos teriminin genel bir terim olarak kullanıldığı ve destan türlerini kapsayan genel bir başlık olarak Kırgız geleneğin de yer aldığı görülmektedir. Comok teriminin ise Kırgız edebiyatında masal terimini karşılamada kullanıldığı görülmektedir (Çeribaş, 2010, s. 147-149).

Kırgız destanları muhteva ve biçim olarak iki gruba ayrılabilir: Kence Epostor (küçük destanlar) ve Çon Epostor (büyük destanlar) şeklinde ayrılır (Kayıpov, 2005, s. 4).

1.1.3. Dastan

Kırgız Türklerinde kullanılan “*dastan*” terimi, Türk edebiyatında var olan destan teriminden mana olarak daha farklıdır. Destan terimi edebiyatımız da daha çok kahramanlık ve epik olayları çerçevesinde kullanılır iken, Kırgız alanında ise daha çok mesnevi biçiminde yazılmış şiir ve halk hikayelerine karşılık olarak kullanılmıştır (Çeribaş, 2010, s. 146-147).

Türk coğrafyasında destanlara ‘Oğuzname’de denildiği yapılan çalışmalara görülmektedir. Kırgız sahasına destan ifadesi 16. Yüzyılda girmeye başlamıştır. Özbek, Oğuz, Kırgız gibi Türk boylarında destan oldukça fazladır.

Kırgız sahasında destan teriminin karşılığı olan türlerin belirtilmesinden sonra Kırgız geleneğinin daha anlaşılabilir olması adına bu destanların anlatıcılarının belirtilmesi gereklilik olmuştur. Çünkü Türk boylarında neslin ve kültürün devamlılığını sağlamada destan önemli bir faktör olarak sahne almıştır. Sözlü gelenek döneminde usta

anlatıcılar tarafından destanların anlatılması ile halk arasında birlik ve beraberlik amaç edinilmiştir. Yazının bulunmasıyla gelenek ve görenekler dönemin şartlarına göre değişikliklere uğrasa bile usta anlatıcılar tarafından yazıya dökülmesi ile Türk devletlerinin ve adetlerinin hala günümüze kadar gelmesi etkili olmuştur (Fedakar, 2005, s. 92).

1.2. Kırgız Türklerinde Destan Anlatıcıları

Kırgızlar da destan anlatıcısı için kullanılan en eski ifade comokçu olup bu kavrama anlam olarak yakın ırçı, akın, Manasçı, bunların tümünü tek bir kavramda toplayan kavram ise aytuuçu'dur. Kırgız edebiyatında "comokçu", destan anlatıcısı anlamında ifade edilen genel bir terim olup "*Çon comokçu (büyük destancı), camakçı comokçu (amatör destancı), comokçu akın ya da akın-comokçu, Manasçı (Çon Manasçı, Çınığı Manasçı, Çala Manasçı ve Üyrönçük Manasçı)*" kavramlarını da içine almaktadır. Manasçı terimi Kırgız milleti içinde yeni bir kavram olup 20. Yüzyılda meydana çıkmıştır (Çeribaş, 2012, s. 16).

1.2.1. Comokçu

Kırgız Türklerinde destan teriminin yerini tutmak için kabul edilen en eski terim olan "comok" ile beraber, "cöö cömök" ifadesi de kullanılmaktadır. Bilinen bu terimin araştırmacılar tarafından daha çok mensur destanları belirtmek için kullanıldığı tespit edilmiştir. Bununla beraber arkaik destanların belirtilmesinde ise "Baatırdık comok" terimi kullanılan bir isim olmuştur (Çeribaş, 2010, s. 141-143).

Comokçu terimi, destanı ilginç yollar ile icra ederek halka ileten anlatıcıdır. Bu tipler karşımıza daha çok halk destanlarını söyleyen kişiler olarak çıkar. Manasçılar da bu gruba dahildir (Asanov&Akmataliyev, 2004, s. 144).

Orozobekova, 2003'e göre ise comokçular iki tip şeklinde ortaya çıkmıştır:

- a. Çala Manasçı/Çala Comokçu (Yarım Manasçı): Manas Destanı'nın bir kısmını bile kendine özgü üslup ile söylemeyen destan anlatıcılarıdır.
- b. Çon Comokçu/Çon Manasçı (Nagız Manasçılar): Manas üçlüsünü tam şekilde söyleyebilen, kendilerine has bir tarz varyant geliştirmiş anlatıcılarıdır (Çeribaş, 2012, s. 17).

Tanım ve tasnifler dikkate alındığında comokçu terimi, destan ve masal anlatıcı anlamında genel bir ifade olarak belirtilmekle birlikte destan geleneğinde, siyasi ve sosyal şart ve değişimler ile birlikte comokçu kavramı üzerinden yeni kavramların oluşmasına meydan oluşturmuştur. Buna bağlı olarak geçmiş dönemde destan ve masal anlatıcısı anlamında ifade edilen comokçu terimi artık günümüzde masal anlatıcılığından kopmuş, ancak destancılık geleneğinin yaygınlaşması ile beraber yeni anlam ve kavramlar ortaya çıkmıştır.

1.2.2. Irçı

Kırgız edebiyatında destan anlatıcıları için ifade edilen diğer bir kavram ise “ırçı”dır. “Ir” terimi Kırgız Türkçesinde karşılık olarak şarkı, türkü bir de şiir ve şiirin bir bölümü anlamlarında kullanılmaktadır. Kafiye, ritim ve müzik anlamına da karşılık gelmekte olan “Ir”, Kırgız Türkçesinde ırçı kelimesiyle âşık ve Türk edebiyatındaki ifadesiyle destancı terimi akla gelmektedir. Irçı, Kırgızlarda “akın” kavramı ile de aynı anlamda icra edilmiştir. Çünkü ırçı da akın gibi Kırgız Türklerinde âşık anlamına karşılık gelmektedir. Bunun haricinde ırçı, “şarkı, türkü söyleyen kişi” halk içinde “halk sanatçısı” gibi anlama da gelmektedir. Kırgız edebiyatının büyük bir kısmı türkülerden meydana gelmektedir. Kırgız edebiyatında genel olarak bu türküler için “ır”; bu türkülerini kendilerine özgü ritimler ile söyleyen kişilere de “ırçı” denilmektedir (Abalı, 2015, s. 6-7).

Türk biliminin öncüsü Kaşgarlı Mahmut, Divan-ü Lugat’it Türk’te ırçı terimini “ır” ve “yır” olarak kabul eder. “*Yır yırladı sözüklelerini*” karşılık olarak “*o bir şarkı söyledi*” şeklinde belirtir (Atalay, 1999, s. 3).

1.2.3. Akın

Kırgız edebiyatında destan anlatıcısı anlamına gelen ama ırçı kavramı gibi manasçı anlamına gelmeyen diğer bir edebi kavram ise akın’dır. Kırgız Adabiyatı sözlüğünde akın, “*genel olarak şiir yazan veya irticalen şiir söyleyen kişi. Kırgız ve Kazaklarda belli bir sisteme dayalı olarak şiir yaratan tiplere verilen addır*” şeklinde ifade edilmiş ve söylenen şiirin muhtevasına göre akınlar “*nuskooçu (öğüt şiirleri söyleyenler)*” ve “*kuudul söz ustaları (hiciv/taşlama şeklinde eleştiri şiiri söyleyenler)*” ve özelliklerine göre

“*camakçı akınlar (acemi şairler)*”, “*comokçular (usta/destan söyleyen şairler)*” olarak dört ayrı gruba ayrılmıştır (Asanov&Akmataliyev, 2004, s. 48-49).

Akın, terim olarak ırçı gibi Türk edebiyatındaki âşık kavramına karşılık gelmektedir. Yakubovski akın kavramının Oğuzlardaki ozan terimi ile aynı anlama geldiğini savunur. Ona göre bakşı, ırçı, ozan, akın şair kavramlarının tamamına denk gelebilir (Taştemiroy, 1980, s. 12).

Kırgız Türk edebiyatında akın ile ırçı aynı anlama denk gelmektedir. Ancak eserlerden dikkat ile iki kavram arasındaki farklılıklar da dikkat çekmektedir. Kırgız Türkleri ırçı kavramı ile Türk edebiyatındaki şair, âşık terimlerini ifade ettikleri gibi bu kavram halk sanatçısı anlamına da denk gelmektedir. Bu bilgiler bağlamında her iki kavramın aynı anlama denk gelmesine sebep olan hususların şiiri yazma ve söyleme gibi durumların olmasıdır. Bu noktada her iki söyleyicinin de aynı görevi icra ettiği ancak dönemin siyasi-sosyal şartlarının değişim ve gelişimine bağlı olarak farklılıklar kazandığı da aşikârdır. Akın, destanı söyleyen kişi içinde ifade edilen bir terimdir. Belirtildiği üzere akın da ırçı gibi Manasçı anlamına gelmemektedir. Bu kavram içine dahil olan kişiler destanları şöhret yolunda bir araç olarak kullanmışlardır. Buna örnek olarak da Akınlarının birçoğunun Manas’ı icra edememeleri bu fikri savunmaktadır. Akınlar içinde her ne kadar Manas söyleyen kişiler olsa da bunlar gerçek birer destancı değillerdir. Manas söylemek yeni bir destan yaratmak gibidir. Bu da belli yetenek ve aşamalar istemektedir (Çeribaş, 2012, s. 25).

Kasapoğlu Çengel, 1998’e göre Kırgız geleneğinde halk arasında destanların anlatılması önemli bir yer tutar. Kırgız edebiyatının önemli bir başlığı olan epik şiir türünde, şiirlerini komuz ya da kıyak ile beraber okuyan akınlar, üç gruba ayrılırlar:

- “*İrticalci (camakçı): Medhiye ve hiciv okuyanlar,*
- *Destancı (comokçu): Epik şiirleri icra edenler,*
- *Nasihatçı (nuskooçu): Nasihat şiirleri icra edenler”* (Öztoçmak, 2019, s. 22).

Bu bilgiler doğrultusunda akın kavramının Kırgız Türklerinde uzun bir süre ozan, şair terimlerine karşılık olarak kullanılırken, Kazak ve Kırgızların İslâmiyeti ve yazılı kültürü tanınması ile akın kavramının bu iki Türk boyu içinde yayıldığı ve zamanla “ırçı” ile aynı anlamda kullanıldığı görülmektedir. Halk içinde her ne kadar iki kavram

tek bir anlam için kullanılıp kabul edilse de şair sınıfında akın ve ırçı kavramına bakışın farklılaşmaya başladığı görülmektedir. Kırgız halk şiirine bağlı bir kısım şairlerin toplum içinde sınıflaşmanın olması ile zaman içinde gerek dini gerek gelenek olarak seviye olarak yüksek tipleri akın, yetenekleri olmalarına rağmen görgü ve gelenek noktasında zayıf tipleri ırçı kavramı ile belirttikleri görülmektedir (Çeribaş, 2012, s. 25-26).

Akınlar sonuç olarak şair kesimdir. Sahip oldukları yetenek ile şiir türünde eserler oluşturmuş ve söylemiş kişilerdir. Ancak bilinmelidir ki her ne kadar manzum destanları da icra etseler, her akın'ı destancı diye ifade etmek doğru değildir.

1.2.4. Manasçı

Manasçı kavramı, Manas Destanı'ndan hayat bulmuştur. Dünya edebiyat sahnesinde bir ilk olarak destan ve onu icra eden kişi aynı isim ile ifade edilmiştir.

Kırgız sözlü edebiyatında Manası oluşturan ve ustalık ile geliştirerek nesilden nesile aktarmada vesile olan kişilere Manasçı denir. *“Manas-Semetey-Seytek üçlemesini tam olarak anlatan kişiye ‘Manasçı’ denir. Bu üçlemenin bir bölümünü anlatan destancıya da ‘ırçı’ denilir* (Kaya, 2015, s. 10).

Bu terim ilk olarak 1930 yılında ortaya çıkmıştır. Önceki dönemlerde comokçu, ırçı, akın gibi terimler şair kavramına karşılık gelirken, zaman zaman destan anlatıcılarını tanımlamak için de kullanılmıştır. Manasçı kavramı ismini Kırgızların çon epos diye isimlendirdikleri büyük hacimli Manas Destanı'ndan almıştır. Manas üçlüsünden olan Semetey'i söyleyenlere Semeteyci, diğeri Seytek'i söyleyenlere ise Seytekçi ismi verilmiştir. Manasçı terimi, Kırgız-Sovyet Ensiklopediyası'nda *“Kırgızlarda Manas söyleme sanatını hususi iş edinen akın, ırçı”* şeklinde belirtip bu terimin Kırgızlardaki Ekim Devrimi'ne kadar tercih edilmediği, bu terimin yerine “comokçu” ve “ırçı” isimlerinin Kırgız Türkleri arasında kullanıldığı ve Manasçı kavramının ilk olarak Husayin Karasayev tarafından *“Kızıl Kırgızstan”* adlı bir gazete yazdığı ve bu yazıda Manas adlı bir makaleyle ortaya çıktığı belirtilir (Karasayev, 1979, s. 159).

Çınar, 1998'e göre Türk boyları içerisinde destan türünde önemli bir konuma sahip olan Kırgızlar da Manas'ın hepsini icra edenlere “Manasçı”, bu destanın belli bir bölümünü icra edenlere ise “şala(yarı) Manasçı” denir (Öztokmak, 2019, s. 22).

Kırgız destancılık geleneğinde söyleme yetenekleri ve destan yaratma konusunda manasçılar çeşitli isimler almıştır. Bir destancının manasçılık mesleğini icra edebilmesi ve bu alanda gerçek destancı sayılabilmesi için bu kişilerde beş temel özelliğe bakılmaktadır:

- a. Manas Destanı'nın ana olaylarını iyi bilmesi,
- b. Destanın dil ve üslubuna hakim olması,
- c. Doğuştan eser yaratma kabiliyetine sahip olması,
- d. Manas Destanı'nın bölüm ve konulara göre hangi ritim ile söylendiğini öğrenmesi,
- e. Kırgız sözlü edebiyatına, Kırgız gelenek ve görenek tarihine, toplum kültürü ve yaşayışına hakim olması gerekmektedir (Cusupov&İmanaliyev, 2004, s. 413-414).

Bu özelliklere göre Manasçılık mesleğini icra eden kişiler dört gruba ayrılmışlardır. Bakıldığında bunlar: çon manasçı, çınığı manasçı, çala manasçı ve üyrönçök manasçıdır. Musayev, 1994'e göre ise Manasçılar, yapılan çalışmalarda söz konusu olan Manas destanını okuma yeteneğine, üslubuna, mimikler ve karakteriyle bahsi geçen destana etkilerine göre dörde ayrılır:

- a. Çon Manasçı (Büyük Manasçı): İçerisinde yer alan vakaları bütüncül bir şekilde birbirinden koparmadan, kendisinden eklediği öğeler ile ana konusundan sapmadan dinleyicilere aktaran usta anlatıcılardır. Verilebilecek örnek olarak da Yusuf Mamay.
- b. Çınığı Manasçı (Gerçek Manasçı): Metindeki olaylara hakim olan ancak metnin tamamını değil de sadece bir bölümünü okuyup anlatan ya da diğer bölümlerini kısaltan anlatıcılardır. Örnek olarak da Akılbek verilebilir.
- c. Camakçı Manasçı (Vasat Manasçı): Manas destanına ekleme yapmadan, metnin tamamını bilmeyen akınlardır.
- d. Üyrönçök Manasçı (Çırak Manasçı): Yetişme çağında olan bu kişiler ustalarının yanında söylemeye hevesli olan genç kişilerdir (Öztokmak, 2019, s. 22-23).

1.3. Kırgız Destanlarının Tasniflendirilmesi

Türk destanlarının genel sınıflandırılması yapıldığı gibi Kırgız Türklerine ait destanlarda konu ve hacimlerine göre sınıflandırılmıştır. Edebiyat dünyasında ve Türk coğrafyasında kabul gören Kırgız destanlarının sınıflandırılması aşağıdaki gibidir:

Kırgız coğrafyası ve destanları ile ilgili geniş ve kapsamlı bir çalışma yapan Çeribaş, Kırgızlara ait destanları sadece konusuna göre değil, hacimlerine, bulunduğu dönem ve toplum üzerindeki etkilerini de göz önünde bulundurarak detaylı bir sınıflandırma yapmıştır. Yapmış olduğu sınıflandırma şu şekildedir:

Konularına Göre

- a. *Mitik Destanlar: Er Töştük, Kococaş, Coodarbeşim gibi.*
- b. *Mitik-Kahramanlık Destanlar: Kococaş, Er Töştük, Boston, Coodarbeşim gibi.*
- c. *Tarihî-Kahramanlık Destanlar: Manas, Seytek, Semetey, Mendirman, Er Tabıldı, Er Soltonoy, Kurmanbek, Şırdakbek, Canış-Bayış gibi.*
- d. *Sosyal İçerikli Destanlar: Kız Darıyka, Kedeykan, Munduk-Zardık gibi.*
- e. *Lirik-Romantik Destanlar: Sarinci-Bököy, Gülgaaki, Ak Möör, Olcobay menen Kişimcan, Közölşa gibi.*

Dönemlerine Göre

- a. *Eski Destanlar: Er Töştük, Kococaş, Boston, Coodarbeşim*
- b. *Tarihî Dönemi Ele Alan Destanlar: Manas, Er Tabıldı, Er-Soltonoy, Şırdakbek, Kurmanbek*

Yapılarına Göre

- a. *Manzum Destanlar: Manas, Kococaş, Er Töştük, Coodarbeşim, Canıl Mirza, Boston, Mendirman, Bağış, Kurmanbek (Moldobasan Musulmankulov rivayeti) gibi.*
- b. *Manzum-Mensur Karışık Destanlar: Canış-Bayış, Er Soltonoy, Er Tabıldı, Kurmanbek (Kalık Akiyev rivayeti), Seyitbek Destanı (Orozbay Urmambetov rivayeti) gibi.*

Etki Sahası Bakımından

- a. *Daire Oluşturmuş (Kollaşmış) Destanlar: Manas (Semetey, Seytek, Toltoy, Coloy Han, Kökötöy Han, Kenen Sarık, Kulan Sarık, Kız Saykal gibi kolları) Kurmanbek (Seyitbek), Er Töştük (Coodarbeşim Destanı).*
- b. *Daire (Kol) Oluşturamamış Olanlar: Üç destan dışında kalanlar” (Çeribaş, 2012, s. 58-59).*

Yapılan bir başka kapsamlı ve hacimli tasniflendirme çalışması ise Süleyman Kayıpov’a aittir. Muhteva ve hacim unsurlarından dikkate alarak yaptığı tasnif şu şekildedir:

a. **Baatırdık-Arhaikalık Comoktor (Arkaik Kahramanlık Destanları):** Ata ülküleri için verilen kahramanlık mücadelesi ve milli meseleler ile birlikte aile kavram ve yapısının anlatıldığı eserlerdir. Bu destanların muhtevasını oluşturan hikayeler gündelik hayatta karşımıza çıkabilecek olaylar değildir. Er Töştük, Kococaş gibi destanlar bu gruba örnek olarak verilebilir.

b. **Tarihiy Baatırdık Comoktor (Tarihi Kahramanlık Destanları):** Türk destan geleneğinde olduğu gibi Kırgız sözlü geleneğinde de bu destan grubu en yaygın türlerdendir. Bunun en önemli örneği ise Manas destanıdır.

c. **Tarihiy Comoktor (Tarihi Destanlar):** Zaman içinde siyasi-sosyal sebeplerden etkilenmeden, anlatıcının etkisine uğramadan olayların olduğu gibi aktarıldığı destanlardır. Narıkbay, Şırdakbek, Mendirman gibi destanlar hiçbir ekleme yada çıkarma yapılmadan aktarılan destanlardır.

d. **Liro-Romantiklik Comoktor (Lirik-Romantik Destanlar):** Tarihi olayların eklenmesi ile beraber kahraman başta olmak üzere önem arz eden kişilerin aşk hikayeleri ve mücadeleleri anlatılmaktadır. Bulduğu coğrafya dışında diğer Türk boylarının hikayelerine yer verilmeden sadece Kırgız Türklerinin kendi hayatlarından alınan olaylar anlatılır. Olcobay menen Kişimcan, Sarinci gibi destanlar aşk hikayelerinin anlatıldığı Kırgız destanlarıdır.

e. **Dininy, Sotsyaldık-Tırmuşuk Comoktor (Dini ve Sosyal Konulu Destanlar):** Bu gruptaki destanlar doğu coğrafyasında yaşamını sürdüren halkın sözlü geleneğinden beslenerek gelişimini tamamlayan destan gruplarıdır. Kız Darıyka, Kedeykan ve Munduk Zarlık gibi destanlar bu gruba örnektir (Kayıpov, 2005, s. 53).

“Kırgız Destanları” adlı eserinde Doğan Kaya yaptığı değerlendirmede Kırgız destanlarını konularına göre sınıflandırmış ve üç gruba ayırmıştır:

- a. Köönü Epos, Baatırlık Epos, Baatırlık Comok (Kahramanlık destanları): Terimlerden anlaşılacağı üzere kahramanlık hikayelerinin ve unsurlarının ön planda olduğu destanlardır. Canış-Bayış, Manas, Kurmanbek, Er Tabıldı gibi kahramanlık mücadelelerinin anlatıldığı destanlar bu gruba dahildir. Verilen kahramanlık mücadeleleri içinde aşk ve evlenme konuları da yer alır.
- b. Sotsialdik-Turmuştuk Eposlar: Kahramanlık mücadeleleri ile birlikte, bu serüvende Kırgız halkını bir araya getiren ve yapıcı olma konusunda önem arz eden sosyal konuları da içinde barındırır. Kocacaş, Olcobay menen Kişimcan, Kedaykan isimli Kırgız destanları bu gruba örnek olarak verilebilir.
- c. Yazılı Eserler: Kırgız Türk boyunun yazma halinde Kırgız ve Türk coğrafyasında yayılmış olan Bozcıgt, Munduk Zarlık, Sal-Sal, Cum-Cuma gibi eserlerdir (Kaya, 2015, s. 11-12)

Naciye Yıldız değerlendirmesinde “Türk Dünyası Destancılık Geleneği ve Destanlar” adlı eserinde Kırgız Türk Destanlarını:

Kahramanlık destanları:

- a. *Mitolojik motifler içeren kahramanlık destanları: Er Töştük, Boston vd.*
- b. *Tarihi kahramanlık destanları: Manas, Semetey, Seytek, Canıl Mirza vd.*

Aşk Destanları:

- a. *Olcobay menen kişimcan, Ak Möör vd.*

Sosyal konulu destanlar:

- a. *Dini konulu destanlar: Kız Daryka, Gülgaaki vd.*
- b. *Gelenek-görenekler ve sosyal hayatla ilgili destanlar: Eşimkul menen Zuura vd.”*

şeklinde sınıflandırma yapmıştır (Yıldız, 2015, s. 41-42).

Akmataliyev ve Musayev ise Kırgız destanlarını daha genel bir şekil olarak hacimlerini göz önünde bulundurarak iki grupta sınıflandırır:

- a. Uлуу (Büyük) Destanlar

b. Kence (Küçük) Destanlar

Manas, Semetey ve Seytek üçlüsünü esas alan destanlar büyük destanlar grubundadır. Sarinci, Kococaş, Bököy, Er Töştük, Kurmanbek ve Canış Bayış gibi destanlar ise manas üçlüsünden ayrı olarak küçük destanlar grubundadır. Akmataliyev ve Musayev ise bir tasniflendirme de Kırgız destanlarını oluşum dönemlerine göre ayırmıştır:

- a. *Arkaik Destanlar: Kococaş, Er Töştük'ün de içinde olduğu bu gruptaki destanlar en eski zamanlarda ortaya çıkan ve Kırgızların avcılık, atıcılık, çobanlıkla geçindikleri hayatlarından izler taşıyan destanlardır.*
- b. *Feodal Döneme Ait Destanlar: Bu gruptaki destanlar XIV-XIX. yy.'da teşekkül etmişler ve Kurmanbek, Er Tabıldı, Canış-Bayış gibi destanlar başta olmak üzere bu tür destanlarda Kırgız-Kalmuk savaşları ön planda olmuştur. Kedeykan, Olcobay menen Kişimcan, Sarinci Bököy gibi destanlarda da aile meseleleri işlenmiştir.*
- c. *Son Dönemde Meydana Gelen Destanlar: Daha çok aşk konusunun işlendiği Ak Möör, Calayır Calgız gibi destanlar bu gruba dahil olmaktadır (Akmataliyev&S., 1996, s. 15-16).*

Yapılan tasniflendirme çalışmalarına bakıldığında genel anlamda destanların daha çok konu ve hacimlerine göre özgün sınıflandırmalara meydan oluşturmuştur. Türk bilimciler tarafından ana olgu olarak daha çok destanların hacimleri dikkate alınmıştır. Bu bağlam da Kırgız destanları iki başlık şeklinde sınıflandırılmıştır. Bu gruplandırmanın büyük ve küçük olmasındaki en etkin sebep ise Manas destanıdır. Hacim ve konu bakımından dünden bugüne Türk destan geleneğinin mihenk taşı sayılan Manas destanı derin ve geniş bir yapıya sahiptir. Bu sebeple yapılan sınıflandırma da ya Manas destanı merkez alınarak tasniflendirme yapılır ya da Manas üçlüsü hariç bir gruplandırma yapılır.

İKİNCİ BÖLÜM

2.1. Törenler ve Kutlamalar

Tör, Töre ve Tören tanımı üzerine birçok araştırmacı tarafından açıklama yapılmıştır. Geçmişte var olan Eski Türklerin halk içerisinde kabul gören kanunları, töredir. Töre genel olarak bir millette kabul görmüş, temeli atılmış düşüncelerin davranışa dönüştüğü, o toplulukta bulunan tüm insanların kurallı olarak uymasının beklenildiği hal, hareketlerin tümü olarak belirtilmiştir. Töre, Türk hakanlarının halkına ve yönetimine kabul ettirdiği kuralların tamamıdır. “Sözcüğün aslı Türkçedir ve ‘türe’den gelmektedir; örf, âdet, yol, kural, gelenek, görenek, yasa ve kut, tören=(ayin) anlamlarını karşılamaktadır” (Örnek, 2000, s. 127-128). Osmanlı Türkçesi Sözlüğünde töre kelime anlamı olarak “Toplumsal yaşama biçimi, gelenek ve göreneklerin yarattığı ortak değer yargısı, adet, usul ve erkân, sosyal kanun” olarak belirtilmektedir (Parlatır, 2012, s. 1731). Kubbealtı Lügatinde töre “Bir toplulukta yerleşmiş olan âdetlerin, görenek ve geleneklerin, ortaklaşa davranış biçimlerinin, kuralların bütünü” olarak tanımlanır (Ayverdi, 2010, s. 1266).

Tören ise, halk içinde yaşanmış olaylar arasında, millet tarafından önemli kabul edilip ayırt edilerek bir sembol haline getirilen bazı olayların ve bu olayların öneminin artırılması amaç edinerek düzenlenen seremonilerin tümü olarak belirtilir. Kubbealtı Lügatinde tören kelimesi “Önem verilen bir olay, kişi veya değer için düzenlenen programlı toplantı, merâsim” olarak tanımlanmıştır. Tanımdan önce de -n ekinin hangi görevde kullanıldığının belli olmadığını söylemiştir (Ayverdi, 2010, s. 1266).

Yapılan tanımlardan hareketle baktığımız zaman tören kelimesinin anlamının düzen, örf, gelenek, adet, kural anlamlarına dayanan töre kelimesinden doğduğu kabul görmüştür. Yapılan törenlere baktığımız zaman da bünyesinde birçok kuralı barındırmaktadır. Tören ve kutlamaların halk üzerinde yapıcı bir etkisi vardır. Törenler ile halkın bir araya gelmesi, halk tarafından kabul edilen ritüellerin yapılan bu merasimler ile dünden bugüne bir bağ kurarak, insanların yaşadığı duyguların iyi veya kötü olarak sahnelediği törenlerdir. Yapılan bu törenler ile halkın birliği ve milli şuur oluşturulmak istenmiştir (Türkdoğan, 1983, s. 122).

Törenler anlık gelişen veya yapılan bir toplantı değildir. Kendi içerisinde kuralları olan törenler, yaşanmış üzücü veya sevindirici bir olayın akabinde halk tarafından organize edilerek herkesin katılımı sağlanarak yapılan ve halka güç kazandırıp o topluluğu bir tutmak amacıyla yapılan düzenlemelerdir. Halk tarafından kabul görmüş bu kurallar, yaşanan olayın durumuna göre törenlerde dünden bugüne yaşatılmaktadır. Bu kurallar ve törenler zaman yolculuğu içerisinde birtakım değişikliklere uğramış olsa da asıl amacı insanların sevincini ve üzüntüsünü paylaşma noktasında hala önemli bir rol oynamaktadır (Pirverdioğlu, 2002, s. 54).

Baktığımız da tören ve kutlamaların Türk topluluğu tarafından her zaman önem arz ettiğini görmekteyiz. İslamiyet'ten önce Türk boylarında da hem siyasi hem de sosyal konularda önem arz eden durumlarda törenler tertip edilmiştir. Bunlar bakıldığında tahta çıkma, ant içme, cenaze törenleri, kurban merasimleri, ölü gömme, baharın gelişini kutlamak, yas törenleri gibi dini ve siyasi liderler tarafından yönetilen ve belirli ritüeller doğrultusunda halkın tamamı ile gerçekleştirilen merasimler vardır (Boratov, 1984, s. 83).

İslamiyet öncesi Türkler de Gök Tanrı inancı hakim olmuştur. Dini törenler din adamı olarak kabul gören Şamanların katılımı ile gerçekleşmektedir. O dönem de yaşayan Türk ailelerinin hemen hemen çoğunda gerçekleşen olaya göre ihtiyaç duyulmasından kaynaklı bir şamanı olurdu ve ayinler düzenlenmekteydi. Bu ayinler musallat olan hastalıktan kurtulmak, dua ettirmek ya da ölen kişi için yapılan dini törenlerdir. Şamanın önemi dini tören ritüellerini gerçekleştiren ve ruh ile insanlar arasında bağlantı kuran İslamiyet öncesi Türklerde din adamlarıdır (İnan, 2000, s. 72).

Bakıldığında yılın belirli dönemlerinde eski Türklerde kurban törenlerinin gerçekleştiğini görmekteyiz. Şaman inancına sahip olan kişilerde kurban sunulmadan tören asla yapılmazdı. Yapılan her ayin ve tören için kanlı veya kansız fark etmeksizin bir kurban gerekirdi. Bu kurbanlar arasından en önemlisi at kurbanıdır. At kurbanından sonra ise koyun kurbanı gelirdi (Kocasavaş, 2002, s. 72). Bu kurban merasimlerini yönetenler de din adamı olarak kabul gören şamanlardır.

Bir diğer dini tören ise eski Türklerde ölü defni ile ilgili cenaze törenleridir. İslamiyet öncesi Türklerde ölen kişinin defni ile ilgili bazı merasimler yapılmıştır. Yapılan bu merasimlerde ölen kişinin sınıfına göre kurbanlar kesilmektedir. Bu törenler,

ölünün gömülmesinin üçüncü, yedinci, kırkinci günlerinde ve yıldönümünde de düzenlenirdi (Çıblak, 2005, s. 169).

İslamiyet öncesi Türklerde ölen kişiler için yas törenleri yapılırdı. Kırılarda ölen kişinin çadırı etrafında atlar ile tur atılır, ölen kişi için saçlar kesilir, yüz-kulak kısmına bıçak ile çizik atılarak kan akıtılır ve ölen kişinin atlarının kuyruk kısımları kesilerek kurban edilirdi (Kafesoğlu, 1998, s. 303).

Herhangi bir yerlerini keserek ölen kişi için ağlamaları, ölen kişinin yakınlarına duygusal acı ile beraber fiziksel bir ızdırıp da eklemektedir. Eski Türklerin yoğ törenlerinde yapmış oldukları bu ritüel ile şiilerin Muharrem ayında zincirler ile vücutlarını kanatmaları arasında bir ilişki köprüsü kurmak mümkündür (User, 2008, s. 141).

İslamiyet öncesi veya sonrası Türklerde halk içinde birlik ve beraberliğin sağlanmasında etkili rol oynayan ve sınıf ayrımı yapmaksızın herkesi bir araya toplayan törenler içinde resmi törenlerin başkanı “devlet reisi” idi. Yapılan bu törenler Türk hükümdarlarının liderliği doğrultusunda yapılırdı (Ögel, 1971, s. 149).

Yapılan devlet törenlerinden biri ant içme törenleridir. Bir nesnenin içilmesiyle ant içmek gerçekleşmekteydi. Şaraba kanlarını karıştırmak amacıyla yapılan bu eylem anlaşmak ve kardeşlik oluşturmak için yapılmaktaydı (Durmuş, 2009, s. 98).

Eski Türklerde dikkat çeken törenlerden bir diğeri ise hükümetin başına yeni geçen kağan için tertip edilen, tahta çıkma törenleridir. Yeni gelen hükümdar için eski Türklerde bu törenler yapılmıştır. Ögel yapılan bu törenlerin siyasi olmakla beraber din ve inanç hususlarının olduğunu da belirtir. Türklerde yapılan tahta çıkma törenlerinin inanış olarak da “göğe çıkma” gibi bir kutsiyet barındırdığını göstermektedir (Ögel, 1971, s. 153). Kağanın kudretini Gök Tanrıdan aldığı görülür.

İslamiyet öncesi Türklerde hükümdarların meclisler topladığı ve toplanan bu meclislerde vereceği kararların alındığı bilinmektedir. Bu meclisler yurdun birleşmesi, halkın kaynaşması ve din-devlet gücünü tek bir noktada toplayan toplantıdır (Ögel, 2002, s. 877). Ulus ile hükümdarlığın din, eğlence, yeme içme toyu gibi törenlerde kaynaştığı kurultaylar daha sonra devlet içindeki düzeni sağlamak, halk içindeki kontrol

ve barışı sağlamak gibi sebeplerle toplanmaya başlamıştır. Eski Türklerde halk içinde barışı sağlamak amacıyla da kurultay tertip edilmiştir (Ögel, 2002, s. 874).

Toplum olarak birlik ve beraberliğin sağlandığı, halk içinde kardeşliğin ve dostluğun güzelliğinin tesis edildiği bayramlar, halk içinde insanlar arası ilişki bağlarını güçlendiren ve halkın genelini esas alan özel günlerdir. Dîvânü Lugâti't-Türk'te, özel gün olarak kabul gören bayram, "Bedhrem" olarak geçmektedir (Pirverdioğlu, 2002, s. 44).

Türkler arasında, kışların uzun ve zor geçmesinden kaynaklı baharın gelişi her zaman önemlidir. Baharın gelişi Türkler için bereket demektir. Yılın ilk gök gürlemeleri, baharın gelişini Eski Türklerde haber verirdi. Sebebi ise her yerde olduğu gibi orada kışın gök gürlemezdi. Yaşanan bu gürültüler ile de bahar başlamış olurdu (Ögel, 1971, s. 150).

Türk coğrafyasında yurt geneli anma gün ve haftalarının çok olmasına rağmen, Türk dünyasında ortak kutlanan bayramlarımızın az olması dikkat çekicidir. Türk coğrafyasında ortak bayramlardan biri olan ve bu millete has olan bayramlarımızdan bir tanesi de Nevruz bayramıdır (Özkan, 1995, s. 179).

Baharın gelişi Türkler arasında Nevruz ateşi ile kutlanmıştır. Bu törenlerde yakılan ateş ile ilgili inanışlar vardır. Nevruz ateşi denilen bu ateş üzerinden atlayanların var olan hastalıklarından kurtulacaklarına ve belli bir süre hasta olmayacaklarına inanılmaktadır (Pirverdioğlu, 2002, s. 47).

Erman Artun İslamiyet öncesi Nevruz için "*Nevruz'un inanç ve pratiklerini şöylece sıralayabiliriz. Nevruz, hayvancılık ve tarıma dayalı toplumlarda üreme ve üretme işlevlidir. Takvim bilgisine dayalı kutlama tarihi vardır. Nevruz, doğayla barışık olma ve onlardan yararlanma dileğine dayanır. Yaratılış ve türeyişe, yeniden doğuş ve doğanın canlandırma inancına ait inanma ve pratikleri vardır. Nevruz ateşinden atlama, günahlardan arınmadır. Ateş kutsanır, doğanın uyanması ateşle kutlanır. Ateş; evrenin canlandırıcı güneşin dünyasındaki uzantısıdır. Nevruz ateşi, ritüelin başlamasında önemlidir. Ateş kültü pek çok uygarlıkta aydınlık, kötülükten arınma, temizleyicilik ve bereket-bolluk sembolüdür. Aynı zamanda yakılan büyük ateş toprağın ısınıp uyanması simgesidir.*" şeklinde ifade etmiştir (Artun, 2018, s. 320).

Eski Türklerde kurultay ve törenler dışında bir araya gelme ritüellerinden biri de toyların yapılmasıyla gerçekleşmektedir. Rasonyî'ya göre "toy" umumi bir gelenektir (Rasonyî, 2002, s. 368). Yapılan toyda, orun yani oturma kuralına dikkat edilirdi (Ögel, 1971, s. 138). İslamiyet öncesi Türklerde tertip edilen törenlerde kimlerin nereye oturacağı sahip olduğu konuma göre bellidir; mevkii olarak yüksek olan kişiler başköşeye oturur iken, diğerleri ise sahip oldukları konum sırasına göre başköşeye oturan kişiye uzak veya yakın olacak biçimde belirlenen yerlerine oturur (Çıblak, 2005, s. 166).

Toy, eğlenmelerden, halk içi danslardan giyilen yöresel kıyafetlere, kadın erkeklerin düğündeki konumlarına ve görevlerine, aşık meclislerinden oynanan orta oyunlarına kadar uzanan zengin ritüeller barındıran bir yapıya sahiptir (Taşlıova, 2006, s. 166). Evlenme toyları Türklerde önemli toylardan biri idi. Bunun dışında farklı toylarda tertip edilmiştir. Bakıldığında bunlar; ilk av toyu, kutlama toyları, akın sonucu yapılan toylar, ölüm ve ölü aş toyları, ad verme toyları, çocuk için dilek dileme toyları, uğurlama ve düğün toyları (Ögel, 1971, s. 149).

Eski Türklerde yapılan şölenler karşımıza yağma şeklinde çıkmaktadır. Bu şölen ise potlaç'ın üst derecesidir. Yağma şölenlerinde varlıklı kişiler olan beylerin, kişilerin malları zarara uğratılmadan yoksul sınıfa verilirdi (Tezcan, 1989, s. 31). Potlaç ise eski Türklerde diğer bir toplumsal törendir. Hediye verme anlamına gelen Potlaç, tören havasında yapılan bir ritüeldir (Tezcan, 1989, s. 31). Varlıklı kişiler tarafından tertip edilen ziyafette, kıyafet, yiyecek ve zaruri eşyalar gelen davetlilerin önüne konarak onlar tarafından alınması buyrulurdu. Ziyafete katılan kişiler lazım olan eşyaları alıp götürürlerdi.

XI. yüzyılda Türklerde bayram, "bayram yeri" adı verilen bir alanda kutlanmaktaydı. Bu alan meşaleler ile aydınlatıp çiçekler ile süslenmekteydi. Çiçeklerin süslenmesi ile de bayramların ilkbaharda kutlandığını ve aydınlatılmasının sebebi geceleri de kutlandığını düşünebiliriz. Şunu belirtecek olursak Kaşgarlı Mahmud bu ifadeleriyle Ramazan ve Kurban bayramları gibi dini değil, milli bayramdan bahsetmektedir (Koca, 2002, s. 51).

Hunlarda yer alan bayramlara benzer şekil olarak Göktürklerde de bayramlara rastlanmaktadır. Yılın belirli zamanında Göktürkler "ecdat mağarası"nda atalarına

kurban kesiyorlardı. Onlar da benzer olarak beşinci ay da “Gök Tanrı” ve “kutsal yer ve su” için kurban keserek bayram törenlerine başlıyorlardı. Kesilen kurbanlardan sonra herkes eğlenceye dahil olmaktaydı. Herkes şarkılar söyleyip, kımız içiyordu. Bayram kutlamalarına Türklerde neredeyse halkın her kesiminden katılım oluyordu (Koca, 2002, s. 51).

Kışın uzun ve sert geçmesinden dolayı Türklerde yaz, bereket ve ekonomik buhrandan kurtulma anlamına geliyordu. Çünkü kış ayları onların yaşamı için gerekli hususlardan alıkoyuyordu. Bu yüzden kurtuluş olarak anlam kazanan yazın gelişi ancak bayram havasında kutlanabilirdi. Bu yüzden bayramları genellikle ilkbaharda kutluyorlardı. Kutlamanın yapıldığı alanlar çiçekler ile süslenmekteydi. Bayram kutlamalarında yarışa dahil edilen hayvanlar da süslenirdi. Türlü renkler, kımlar, desenler, boncuk işli kumaşlarla süslenmekteydi. Bu kutlamalarda Türkler bayramın ruhuna göre giyinmekteydiler. Genellikle elbiselerinde yeşil, sarı ve kırmızı renkler yer alırdı. İslamiyet öncesi Türklerin yaşadıkları coğrafyada kendilerine has bir kültür ve yaşam biçimleri olmakla birlikte, özgün bayram ve kutlamaları da olmuştur. Bu kutlamaların temeli inanca dayalı davranış ve toplu gerçekleştirilen eğlencelere dayanmaktaydı (Koca, 2002, s. 52).

Devam eden bu ritüellerin İslamiyet ile tanışmasından sonra dini bayramlardan olan Ramazan ve Kurban bayramları tören havasında icra edilmiştir. Kandil ve üç aylarda bu törenlerdendir. Bu günlerde dini görevlerini yerine getiren insanlar büyükleri ve dostları ziyaret eder, bir araya gelirlerdi.

Fischer, 1985’e göre insanlığın tarih sahnesinde var olduğu ilk günlerden bugüne yıl içinde yaşanan değişiklikler törenlerle kutlanmaktadır. Anlaşılmaz, tehlikeli, ürkütücü doğa karşısında kalan güçsüz insan, büyüden büyük destek görüyordu (Artun, 2018, s. 311). Nutku, 1985’e göre doğaya karşı korunma taklit, eylem ve toplu katılma şeklindedir (Artun, 2018, s.311).

Yıl içinde doğa üzerinde meydana gelen değişimler her zaman toplumların hayatını etkilemiş olup, tarih süresince halkın her kesimi tarafından farklı tören ve bayramlarla kutlanmıştır. Bu törenlerin bazıları sahip olduğu öneme göre korunmuş; bazıları ise bulundurduğu motifleri arkasında bırakarak unutulmaya mahkum olmuş.

Önemli kabul edilenler ise günümüze kadar devam etmiştir ve bu törenler Takvim merasimi olarak bilinmektedir (Pirverdioğlu, 2002, s. 44).

Karadağ, 1978'e göre Anadolu'da doğanın canlanması için halk tarafından oynanan oyunların genel olarak şubat, mayıs ayları arasına rastlar. Şubat ayının sonlarına doğru ilkbaharın gelmesi ile karların erimesinden sonra dağ, bayırda çiçekler açar. Açan bu çiçekler bir bakıma gelen ilkbaharın habercisidir. Yeni yılın, yaşamın belirtisidir. Toprak güneş ile beraber uyanmaya başlar. Süre gelen tarih boyunca insanlar doğada yaşanan bu olayları insan üstü varlıklara bağlamıştır (Artun, 2018, s. 313).

Tam anlamı ile Nevruzun hangi kültür ve coğrafyadan çıkmış olduğu bilinmemekle birlikte geniş bir coğrafyaya yayılması da farklı kültürler tarafından kabullenildiğini göstermektedir. Nevruzun gelişi ve bu gelişin halk tarafından kutlanması sırasında yapılan birçok motif ortak olması ile birlikte, farklı coğrafyalarda yaşamasından kaynaklı da farklılıklar barındırması doğaldır (Turan, 1980, s. 90).

Albayrak, 2004'e göre Savaş çobanların yaptığı bir törendir. Gebe koyunların karnındaki yavru yüz günlük olduğunda yapılır. Özellikle köy yerlerinde, hayvanların yavrulamaya başlayacağını, kış mevsiminin yarıldığını müjdelemek; genel olarak gençler tarafından Allah'tan bolluk ve bereket dilemek amacı ile köydeki evleri ziyaret etmelerine verilen isimdir. Bulunan coğrafyada kesimden kesime farklılıklar gösteren savaş gezme töreni genel olarak köy ortamlarında yöresel kıyafetlerle gençler tarafından yapılır (Artun, 2018, s. 336).

Boratav, 1997'e göre Koç katımı, barındırdığı törenler ve inanışlar ile ayrı bir önem teşkil etmektedir. Yapılacak olan koç katımından önce koçların üzerine bindirilen erkek çocuk olursa döl zamanı kuzu erkek, eğer bu çocuk kız ise dişi kuzu doğacağına; koçlar katıma götürüldüğü sırada erkeğe rastlanırsa dişi olacağına, katımdan sonra çobanın boy abdesti alması gerekirken bunu yapmadan koyun sürüsünün içerisinde gezerse, kuzuların sakat olacağı inancı vardır (Artun, 2018, s. 336).

Toplumsal törenlere bakıldığında kadın ve erkeklerin bir araya gelerek düzenlediği eğlence toyları, halk arası ilişkileri kuvvetlendiren sohbet toplantıları, güreşler, kış sonrası harmanın kalkması ile yapılan eğlenceler bunlardan bazılarıdır. Askere gidecek olan kişi için gittiği gün ve dönüşünde kurbanlar kesilir ve aşlar verilir.

Dualar edilir. Kışlak alanlarını terk edip toplu bir şekilde sürüleri ile yazlık alanlarına doğru giden Yörükler bayram havasında eğlenceler tertip eder (Boratav, 1984, s. 86).

Bakıldığında İslamiyet öncesi Türklerde tertip edilen birçok tören ve toplantıların tarih içerisinde siyasi ve sosyal hususlara bağlı olarak değişimlere uğrayarak günümüze kadar yaşadığı ve bazı sebeplerden kaynaklı değişikliğe uğrasa da eski Türklerin devletlerini ve törelerini tarih boyunca ayakta tutmayı başardıkları görülmektedir.

Konumuz olan Kırgız Türklerinin destanlarında ortaya çıkan konulardan kaynaklı farklı zamanlarda tertip edilen törenlerde benzer özellikler görülmekle birlikte farklılıkların görülmesi de hem kültürel hem coğrafi faktörlerden kaynaklı olması doğal bir durumdur. Tespit edilen törenler dini, sosyal ve diğerleri olarak ele alınabilir. Başta Manas destanı olmak üzere ulaşabildiğimiz destanlarda yapılan birçok tören ve merasime ulaşmak mümkündür (Polat, 2016, s. 26).

İnsanların geçiş evreleri üzerine yoğunlaşan destanlarda doğum öncesi ve doğum anı üzerinde fazla bulgu olmasa da doğum sonrası yapılan ritüel ve merasimlerin Kırgız destanların da yer aldığı görülmektedir. Kırgız destanlarında çocuksuzluk sık işlenen motiflerden birisidir. Bundan kaynaklı Kırgızlarda doğum belli kurallar doğrultusunda bayram havasında kutlanırdı. Boston destanında yaşlı olan Buuba han çocuksuzluktan dolayı halkına dert yanar. Mallarını ve tahtını temsil edecek bir çocuğunun olmamasından dolayı dert yanan Buuba Han için halk Hüdâ'ya dua eder ve çocuk ister. Gökyüzünde elinde asa ile beliren ihtiyar “çocuk sahibi ol der” ve eşi Kanışa hamile kalır. Dünyaya gelen çocuk için belirli ritüeller doğrultusunda toy tertip edilir ve gelen herkese et ikram edilir. Önem arz eden çocuksuzluğun giderilmesi olduğu için dünyaya geldikten sonra toy tertip edilir (Orkun, 1943, s. 101).

Sedat Veyis Örnek tarih boyunca insanlığın hayat evrelerinden bir dönem olan evlenmeyi, “*gerek kızın ve erkeğin sosyalleşme sürecinin önemli bir aşamasını oluşturması, gerekse aileler arasında kurulan dayanışmayı, toplumsal ve ekonomik ilişkiyi belirlemesi ve düzenlemesi bakımından her zaman ve her yerde önemli bir olay gözüyle*” görüldüğünü ifade eder (Örnek, 2000, s. 185). Kırgız destanlarında da eş için yarış, eş tayini, dünür gitme, kız alma-verme gibi yapılan törenlerle ilgili birçok bulgu bulunmaktadır.

Evlenme törenleri hemen hemen tüm kesimlerde belirli ritüelleri içine alan bir bayram şeklinde tertip edilmektedir. Çünkü toplumun temelini oluşturan ve toplum yapısının başlangıcını inşa eden evlenme evrensel bir adettir. Bundan dolayı sağlıklı bir yapının kurulması için evlenilecek kişilerin de kim olduğu önem arz etmektedir. Kırgız destanlarında da kendisine tayin edilen kızın istenmesi için belirli kurallar çerçevesinde dünür gitme ya da gönderme gerçekleşmektedir. Genel olarak elde edilen bulgularda kızı istemeye aile büyükleri giderler. Bir araya gelen aileler kızın verilmesinden sonra yurttan ayrılana kadar ikramlar verilmekte ve kızın verilmesinde kurulan istişare meclisleri hatta kahramanın kızı alması için bekleyen yarışlarda vardır. Kahramanı bekleyen bu yarışlar nehir geçmek, yırtıcı hayvanların yakalanması, güreş tutmak veya dövüş müsabakasından galip çıkmak olabilmektedir. Yarışa tabi tutulan kahraman başarıya ulaştıktan sonra tayin edilen kızı almaya hak kazanır ve eşini alan kahraman yurduna dönmek için yola çıkar. Kızın toyu yapıldıktan sonra hediyeler ile baba yurdundan uğurlanır. Kahraman kendi yurdunda herkesin davet edildiği büyük bir toy düzenlemektedir. Düzenlenen bu toyda davet edilen herkese doyuncaya kadar yemek ikram edilir, yarışlar düzenlenip, şarkılar söylenmektedir. Yapılan bu toyların diğer bir önemi de Kırgız halkında konum ve mevkii gözetmeksizin herkesi aynı ortamda toplamasına olanak sağlamaktadır. Evlenen çift dahil herkes yöresel ve ortama uygun elbiseler giyerek toya katılmaktadır (Türkdoğan, 1983, s. 62).

Eski Türklerde İslamiyet öncesi dönemde ölen kişiler için ‘yuğ’ törenleri yapılır ve bu tören son derece önemli kabul edilirdi. Türk toplumunun eski ve köklü inançlarından olan Atalar kültüründe ataların, ruhlarının öldükten sonra da yaşamaya devam ettiğini ve toplum ile olan ilişkilerinin kopmadıklarına inanılır. İnanışa göre, ölen insan bedenini kaybetmekle beraber manevi ruhunu yeryüzünde kaybetmemekte ve geride kalan insanların hayatını etkileyebilmektedir. Çünkü inanlara göre ölüm son değildir. Ancak belli kişiler özellikle kabile atası, ünlü savaşçılar, din adamları gibi belli kişiler kurban, tapınılmaya ve duaya hak kazanmaktadır (Örnek, 1988, s. 94). Kırgız destanlarında ölümden sonra yapılan merasimler de karşımıza çıkmaktadır. Ölen kişinin defni ve defin işleminden sonra ölen kişinin adına yapılan aşın dağıtılması, ölmeden önce söylediği vasiyetinin yerine getirilmesi gibi birçok merasim Kırgız destanlarında görülmektedir (Kocasavaş, 2002, s. 96).

Kırgız destanlarında insanlar birçok sebepten kaynaklı eğlence toyları kurmuşlardır. Okuduğumuz metinlerde elde edilen bulgulardan hareketle yaşadıkları coğrafyada Kırgız Türklerinin tören ve kutlamalara önem verdiği görülmektedir. Bakıldığında bu eğlence toyları kahramanın dönüşü, dönür giden ailenin kızı alıp yurduna dönmesi, ava çıkan kahramanın dönüşü gibi kurulan eğlenceler ile bütün halkında katılımı ile tertip edilir. İslamiyet öncesi dönemi Türklerde gördüğümüz karşılama ve uğurlama törenlerine Kırgız destanlarında da rastlamaktayız. Yapılan metin okumalarından elde edilen bulgularda karşılama törenlerinin Kırgız Türklerinde genellikle seneler önce yurdunu düşman saldırılarından kurtarmak için sefere çıkan kahramanın dönüşü, ava çıkan bahadırın ikramlar ile yurduna dönmesi veya çeşitli vesileler ile gelen misafirin bahadır tarafından ağırlanması olarak karşılaşılmaktadır. Gelen misafir için misafir konakları hazırlanır. Misafirin huzuruna onlarca sığır ve kısrak kesilir. Kurulan yemek sofralarında misafire bıkcıncaya kadar et, içemeyince kadar çay, şerbet ikram edilir. Ekmeğin güzel olması için hamuruna tereyağ konulur. Misafirin gönlünü şad etmek için yemek sonrası meyve, yemiş, kımız, semaver çayı ikram edilir. Kurulan bu sofralarda davet edilen halk ile misafir olan kişiler arasında sohbetler edilir, gönüller hoş tutulur (Ögel, 2001, s. 153).

Bakıldığında çeşitli sebeplerden yapılan uğurlama törenleri de karşımıza çıkmaktadır. Kırgız destanlarında yapılan bu törenler halkını düşmandan korumak için kahramanın sefere çıkmasından, ailesinden haber alamayan kahramanın yola çıkmaya hazırlanmasından, evleneceği kızı kendi yanına almaya giderken, kahramanın geride bıraktığı ailesini görmek için yaptığı yol hazırlığından hemen önce dualar eşliğinde tertip edilmiş törenlerdir. Yapılacak veda törenlerine halk da davet edilir. Kutlama esnasında uğurlanan kahraman için davul çalınır, eğlenceler yapılır. Verilen ikram ve ziyafetten sonra ağlayan ve dua eden halk kahramana iyi dileklerini iletir (Koca, 2002, s. 176).

Her bir kahramanın mücadele ile dolu bir hikayesi vardır. Yurdundan çeşitli nedenlerden dolayı ayrılan kahramanın güzel haberler ile gelmesinden sonra da törenler tertip edilmektedir. Bu törenlere kahramanın dönüşü denilebilir. Halk tarafından karşılaşılan kahraman büyük bir sevinç ile karşılanır. Kahramanı karşılamaya yaşlı-geç, yilkıcı, sığırtmaç, çoban hepsi gelirdi. Duymayanlar içinde halkın tamamına kahramanın döndüğü haber edilir. Derecesine bakmadan akrabaların çoğu kahraman için

yapılacak olan karşılama törenine davet edilir. Düzenlenen eğlence toyunda dönen kahraman için Kağan binlerce hayvan kestirir. Kesilen bu hayvanların etleri halkın tamamına doyana kadar dağıtılır. Verilen ikramlar ile birlikte mutluluk türküleri söylenip, gençler arasında oyunlar oynanır. Pehlivanlar güreşir, atlar yarıştırdırıldı. Halk içinde fakir olan kesime hayvanlardan paylaştırılır. Üzerinde kıyafeti dahi olmayan ihtiyaç sahiplerine altın-gümüş verilir. Kahraman için verilen bu toylar kırk gün sürebilir. Yapılan bu toylar şehitler için aş yemeği olarak da kabul edilirdi. Halk için verilen ikramlar bittiğinde halk yavaş yavaş dağılır. Kahraman adına verilen bu toyda memnun kalanlar dua ederek ayrılırken, karnını doyuramayanlar ise kargış ile yurttan ayrılır (Kafesoğlu, 1977, s. 164).

Eski Türklerde yapılan devlet törenlerinden biri de hükümdarın devletin başına geçmesi idi. Kırgız destanlarında da Kağan tayin edilmesi törenler ile yapılmaktadır. Halkın bekâsı için düşmanlara karşı sefere çıkan kahramanlar, gerek yaşının ilerlemesi gerekse yorgunluktan dolayı kağanlığı hak eden başka birine emanet eder. Kağan tayini genel olarak halihazırda olan hükümdarın oğluna verilir. Yaşlı kağan halkını ve varlığını ona emanet eder. Çocuğu olmayan kağanlar, kurulan istişare meclisleri ile ya damadını ya da halk içinde kahraman ilan edilmiş kişiyi kağan tayin eder. Bir kahraman ile evlenen kız, yurdunu ve malını geride bırakarak eşinin yurduna gider. Bunun üzerine halk yeni kağan seçer. Liderleri tarafından zulüm gören halk, vasıf olarak güçlü olan yeni bahadırlar seçer. Seçilen bu liderler her zaman halkın önünde ilan edilir. Halk ise buna karşılık lider seçilen kağan için dualar eder (Ögel, 2002, s. 94).

Türklerde avcılık her zaman önemli bir yer tutar. Geçimini avcılık ile sürdüren Türkler, her zaman tören havasında uğurlanır. Destanlara bakıldığında kahraman gerektiğinde av için yurdundan ayrılır. Kahramanı çıkacağı yolculukta beklenmedik olaylar karşılayabilir. Ava çıkmadan önce kahraman yöresel av malzemelerini ve silahlarını kuşanır. Bununla beraber kahraman av için yanına yiğitler seçer. Bu yiğitler yapılacak bir toy ile seçilir. Bu toy da katılan herkese doyana kadar et ikram edilir. Kısraklar kesilir ve yarışlar düzenlenir. Kağan yurdundan ayrılmadan halka nasihatlerde bulunur. Güvendiği kişilere malını ve halkını emanet eder. Bunun sebebi kağan avda iken malları ve halkı talan edilir, ihanete uğrar. Kahraman avladığı hayvanları yurduna getirir. Halk için ayrılan av etleri pişirilerek kurulan ziyafette yer alan halka dağıtılır, yenilir. Avlanan hayvanların derisinden yöresel elbiseler yapılır (Ögel, 2002, s. 215).

Eski bir geçmişe dayanan ‘Yada Taşı-Yağmur yağdırma’ geleneği Kırgız destanlarından olan Er Eşim destanında karşımıza çıkmaktadır. Bu örnek ile aslında bu geleneğin destanlarda da devam ettiği görülmektedir. Bu törenin düzenlenmesinde farklı sebepler bulunmaktadır. Büyücüler eşliğinde bir halkı yok etmede, susuzluk ile mücadele eden halk için ya da yaz aylarında sıcaktan bunalan hayvanlar için yapılmaktadır. Kırgız destanlarından olan Er Eşim destanında, Kırgız ve Kalmukların mücadelesi anlatılır. Düşman yiğitlerden olan Aacan başlatmış olduğu bu savaşta halka kıyameti yaşatmak ve onları yok etmek için büyücülerinin sayısını artırır ve yaptırdığı büyü ile halkın üzerine yağmur yağdırarak onları yok etmek ister. Destanda bu gelenek şöyle betimlenir; kahraman falcı kadınları başına toplayarak fal kitabını açtırır. Büyücüsü bu kitabı okuyarak beyaz zırh gömleğini dikerler. Hanlarını toplayarak, en zalimlerinin etrafında bir araya gelirler. Kıyamet günü gibi yaparım, Kırgızları yok ederim der ve taş yakarışçılara dua okutup taşı suya bağlarlar (Ögel, 2014, s. 349).

Verbistkiy, 1893’e göre, “*Altay dağlarının, buzullu bölgelerinde bulunan bir taştır. Altaylar yada taşlarını, kuru ve sıcak yerlerde saklarlar. Kullanacakları zaman, taşı buradan alırlar ve işi bittikten sonra, yine yerine korlar. Yazın çok sıcaklarda, bunalan atlarını serinletmek için, taşı atlarının yelelerine asarlar. Kullanmadan önce soğuk suyun içine korlar ve su içinde bir kaç gün bırakırlar. Ölen taşları tekrar canlandırmak için, hayvan ciğerlerine sararlar.*” ifadesini kullanmıştır (Ögel, 2014, s. 358).

Bakıldığında yapılan bu tören ve merasimlerin amacında eğlenmek olsa da temelinde milli bir şuur oluşturma, siyasi ve sosyal bütünlüğün halk arasında sağlanması, sahip olunan kültürün nesilden nesile aktarılması ve yaşatılması, sahip olunan inanç ve inanışların yerine getirilmesi gibi kendi içerisinde kuralları olan toy ve törenlerin Kırgız destanlarında önemli bir yer tuttuğu görülmektedir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3.1. Kırgız Destanlarında Tören ve Kutlamalar

3.1.1. Sosyal hayatla ilgili tören ve kutlamalar

3.1.1.1. Doğum ile ilgili törenler

Türk destanlarında işlenen ‘çocuksuzluk’ motifi, kahramanın babasının kağan olması, bir ya da birden fazla eşi olması, çocuğun haberinin ilginç şekilde haber edilmesi, mal varlığının çok olmasına rağmen gibi içeriklerle bir çocuk sahibi olamaması işlenir.

Kırgız Türkleri, yaşamlarını Orta Asya coğrafyasında sürdüren Müslüman bir toplumdur. Akrabalık bağlarına önem veren Kırgız toplumunda aile kutsal bir yapıdır. Aile birliğini sağlamak ve korumak adına her şeyi yapan Kırgızlar aile için küçük memleket benzetmesi yaparlar. Sahip olunan bu değeri kuşaktan kuşağa aktarmak ise çocuk ile gerçekleşir. Neslinin devamını isteyen her Kırgız ailesi için çocuk bir gelecektir ve insanın hayatındaki temsilcisi ve devamıdır. Öyle ki Kırgızlarda çocuk sahibi olamayan kadınları meyvesiz ağaca benzetirler. Bu kadınların evliliği de çok uzun sürmez. Soyunu devam ettirmek isteyen erkek, baba ocağının sönmemesi ve isminin devamı için kadını boşamak zorunda kalır. Erkek yaşlandığında ona bakacak ve malına sahip çıkacak bir çocuğu olsun ister. Her Türk boyunda olduğu gibi Kırgızlar da çocuklara önem vermekle beraber erkek çocuk her zaman daha değerlidir. Neslin devamı ve ata soyadını taşımasından kaynaklı önemli kabul edilmektedir. Aile yapısının devamında erkek her zaman fazla rol üstlenir. Soy devamlılığı, aileye bakması, aileden kalan mal varlığına sahip çıkması, aile birliğini ve huzuru sağlamada mücadele edip onları koruması, vatan için askere gidip görevini yapması bakımından her zaman üstün tutulmaktadır. Bu üstünlük yapılan evlilikten, bölünen mirasa kadar her zaman belli olur. Erkek için harcanan para kız için yapılandan daha fazladır. Bunun en temel sebebi ise erkeğin aileyi büyütmesi ve soyu devam ettirecek olmasıdır (Dıykanbayeva, 2011, s. 182-185).

Erkek çocuk her ne kadar Türk toplumunda üstün tutulsa da kadının hamile kalması ise ona saygınlık kazandırdığı gibi aile içindeki yerini de tesis etmektedir.

Kadının hamile kalması aile içinde sadece kendisini değil, baba olacak eşini de bireylere karşı güven sahibi kılar ve saygınlık kazandırır. Aileye ve soya güç kazandıran, ebeveynlere aidiyet ve güven duygusu veren doğum olayı, hem ailenin hem de akrabaların hayatında önem kazanır. Önem taşıyan olaylardan biri olduğu için kültürel faktörlerde göz önünde bulundurularak doğumdan sonra gerçekleşen birtakım tören ve gelenekler vardır. Kırgızlarda eskiden beri her ne kadar erkek çocuğuna daha çok önem veriliyor gibi görünse de kız evladın yeri ayrıdır ve özeldir (Kundakçı-İsmailova, 2020, s. 77-92). Bu geleneksel anlayıştan kaynaklı Kırgız destanlarında da işlenen temalar karşımıza çıkmaktadır.

3.1.1.1.1. Doğum şöleni

Erdem, 2000'e göre, Kırgız geleneklerinde doğum, belirli kurallar çerçevesinde ve bayram havasında kutlanır. Yapılan bu toyda akrabalar ile birlikte tüm halk davet edilir. Katılım sağlayan halka ikramlar verilir (Yıldız, 2009, s. 106). Kırgız destan metinlerinde doğum şöleninde işlenen motif ve yapılma sebepleri şu şekildedir:

*Dünyaya gelen çocuğun babası hakandır.

*Çocuğun dünyaya gelişi ilginç ve zordur.

*Çocuk hasreti yaşayan liderler sürpriz bir şekilde baba olur.

*Zengin olduğu halde kağanın çocuğu olmamaktadır.

*Kahraman kendisinden sonra vatani ve milleti koruyacak kimsenin olmamasından dolayı çocuk sahibi olmaktadır.

*Gebelik sürecinde bebek anneye zor günler yaşatır. Yaşattığı acıların sebebi aşerdiği ilginç hayvanlardır.

*Kağan soyunun ve zenginliğinin devam etmesini istemektedir.

Kırgız metinlerinde doğum şöleni ile ilgili gördüğümüz örnekler şu şekildedir:

Kırgız destanlarından en önemlisi olan Manas destanında adı 'Kuubaş/Çocuksuz Cakıp'a çıkan Manas'ın babası Cakıp, ne yapacağını bilemez ve bir danışma meclisi kurar. Kurulan bir meclis de halkın ileri gelen yaşlıları Cakıp'a bir tavsiye verir. Tavsiye

edilen ormanda günleri geçiren Cakıp ve eşi Çıyırđı burada kalmaya devam etmektedir. Çaresiz kalan Çıyırđı rüyasında kocası Cakıp'ı görür ve o yıl hamile kalır. Çıyırđı Kardıgaç adını verecekleri bir kız çocuğu dünyaya getirir. Cakıp 'çocuksuz' adından kurtulur (İnayet, 2017, s. 50-51).

*“Akbalta Çıyırđı'yı,
On dört yaşlarında,
Ganimet alıp getirmişti.
Hepimizden büyük diye,
Onu Cakıp'a vermişti.
Çıyırđı'nın Akbalta'ya,
'Ağabeyim' demesi bundandı.
Karnı şişip büyüyüp,
Vücudu iyice gerildi.
Çıyırđı dayanamayıp*

*Nefes nefese kalıyordu.
Gün geçtikçe Cakıp'ın,
“Erkek doğurursa ne yaparım?” diye,
Düşündükçe nefesi daralıyordu.
Erkek değil, kız doğurdu,
Cakıp kızına ad koydu,
Kardıgaç oldu kızın adı.
Kendini aşığılayan,
“Çocuksuz ihtiyar” lafından kurtuldu”
(İnayet, 2017, s. 50-51).*

Manas destanında Çıyırđı Manas'a gebedir. Doğumu yaklaşan Çıyırđı güçten düşmüştür ve zorluklar yaşamaktadır. Manas'ın doğumu sanıldığı kadar kolay olmamıştır. Hamilelik sürecinde Çıyırđı, bulması güç olan ürünlere aşermektedir. Çocuğun eksik doğmaması için aşerdiği ürünlere bulmak için tüm halk bir araya gelip istişare meclisi oluşturmuştur. Henüz dünyaya gelmeden yiğit olduğu fal kitaplarından anlaşılın yiğit Manas, iki günlük yaşattığı acıdan sonra dünyaya gelir (İnayet, 2017, s. 71-72).

*“Çıyırđı'nın doğumu geldi çatı.
Sancısı gittikçe artarak
İki gün acı çekti.
Karnını okşayarak,
Ayın yapıp Kırgızca,
Cakıp Bay oğlak kesti.
İnek kestirip dağıttı,
Sadaka diye para verdi.
Çuvaldan aldırıp gelip,
Çanak çanak un verdi.
Daha fazla zorlanınca,
Gözüne uyku girmedi.
Bütün vücudu titreyerek,
Çıyırđı halsiz düştü.
Falanca iyi idi diye,
Çabuk çağırıp gelin dedi.
Erkek ile kadından,
Yaşlı ile gencinden,*

*Elliden fazla can geldi.
Avhuya sığımayan kalabalık,
Her gün birden fazla kısarak yedi.
Cakıp Bay kaçınmadan,
Hizmetinde bulundu.
Evin erkeğe ait sol tarafından,
Tündük'ten ucunu çıkarıp,
Sırığa pamuk bağladı,
Kimıldanmayacak şekilde pekiştirdi.
Halk kenarda bakıp durdu,
“Filan kadın becerikli” diye,
Beceriklileri getirtti.
“Elim yoruldu” deyip,
Sürekli nöbetleşip,
“İşte şimdi doğar” deyip,
Telaşla koşuşturdular.
Sırf ödül almak için,
Altmış kişi katıldı.*

*Eve çekinip girmeyen,
Bir kase kımız içmeyen,
At çobanı, koyun çobanı, kazançı,
Bu sebeple başköşeye geçtiler.
Haliya koyup sallandırdı,
Tam on beş gün böyle sancı çeken*

*Çıyırdı'yı doğurtular.
Beşiğe koyup salladı.
Büyüklere danışıp,
Bütün ayinler yapıldı.”
(İnayet, 2017, s. 71-72).*

Bagış adlı Kırgız destanında, Cediger kabilesinin Bagış liderliğinde Kalmuklara karşı verdiği mücadele sonrası Bagış, bir erkek oğlu olduğu müjdesini alır. Bunun üzerine Bagış oğlu Toltoy'un doğumu şerefine herkesi davet ettiği bir şölen düzenler (Öztokmak, 2019, s. 448-449).

*“Bagış, erkek babası olmuştur,
İyi dilek işine,
Toy verelim çekinmeden.
Çok ülkeden kişi çağırıp,
Çok ev kuruverelim.
Ev kurarken öylesine dikmeyelim.
Kimin evi belli olsun diye,
Allı kırmızılı ip bağlayıp,
'Üzük' örtüp süsleyip,
'Tuştuk' çekip işleyip,
Güzelce büküp, 'çiy' ile bağlayıp,*

*Süsleyip dikelim.
Bagış'ın iyi dileği,
Onun yanında duralım.
Bagış'ın oğlu olsa da,
Bize kalacak hediyesi.
O taraf, bu taraf sırayla,
Eşikleri karşı karşıya,
Büyükleri bir tarafa
Küçükleri bir tarafa,
Sıra sıra dikiverelim”
(Öztokmak, 2019, s. 448-449).*

Kırgız destanı olan Coodarbeşim'de, halk adamı olan yiğit Er Töştük yaşı ilerledikçe bir kaygı içine düşer. Namusun her şeyden önemli olduğunu düşünen Er Töştük, kendisinden sonra vatani ve namusunu kimin koruyacağı konusunda tasalanıp durur. Kıpçakları benden sonra koruyacak kimse yok diye düşünürken o çok istediği yerine gelir ve Coodarbeşim adlı bahadır bir oğlu olur (Alimova, 2017, s. 72-73).

*“Yaşarken zavallı Töştük,
Çok istediği yerine gelir,
Coodarbeşim adlı,
Bahadır bir oğlu olur.
Er Töştük Kıpçak'la beraber,
Tüm Kırgız'ı çağırıp,*

*Toyunda doksan hayvan kestirmiş.
Coodarbeşim adlı evladı
İstediği gibi bir oğul olup,
Bütün kaygıları yok olur”
(Alimova, 2017, s. 72-73).*

Kız Darıyka destanında, Darıyka onunla evlenecek kişinin kuvvetli ve gücünün ona denk olmasını ister. Bunun üzerine Darıyka tüm ülkelere bir mektup yollar. Mektup da onu güreşte yenebilecek bir pehlivan çıkar ise onunla evleneceğini belirtmiştir. Bunun üzerine mektup Arap ülkesinin başı Hz. Muhammet'e de ulaşır. Hz. Ali işin aslını öğrenmek üzere Semerkant'a gitmek için izin ister. Hz. Muhammet onun gitmesini istemese de, Hz. Ali'nin

kararlılığını görünce müsaade eder. Semerkant'a gelen Hz. Ali, Daryka ile yaptığı güreşten galip çıkar ve Daryka evlenmek istediğini belirtir. İkisinin evlenmesiyle de Kıpçak halkının yeni lideri Ali olur ve evliliklerinden Şaysılda adını verdikleri bir çocukları olur. Bunun üzerine büyük bir şölen tertip edilir (Türker, 2010, s. 90-92).

“Çocuğun şerefine toy başladı,
Giyinip kuşandı bütün gençler.
Daryka'ya baba gibi olan o danışman,
Aslı yiğit, yaşlansa da toyu yönetti.

Her tarafa davetiye gönderildi,
Duyanların tamamı geldi.
Doğunun adetlerine göre karşıladı,
Gelenleri buyur eden bir ozan.

Kız der, şimdi hakimiyet sizde baba,
Aklınıza ne gelirse hepsini yapın.
Cömertliğinizi görsünler,
Her millet konuk olarak gelir bize.

Gelenlerin zengini fakiri, padişahı şahı,
Selamlaştı bütün hepsi Daryka'yla.
Kıvanıp: “Kutlu olsun kız pehlivan,
Ali'nin hediyesi olan bu bebek.”

Topluluk, gördüğü saygıyı hep anlatsın,
Çeşitli eşyalar hediye olarak verilsin.
Adı sonsuza dek kalsın,
Yönettiğiniz bu toyun.

Konuklar farklı yerlerden geliyorlardı,
Hediyelerini çocuk için veriyorlardı.
Her halkı, kendi adetlerine göre karşılayıp,
Gösterdi Kıpçak halkı, saltanatı.

Yayıldı halk içine bu haber,
Büyük küçük demeden herkes gelsin.
Duyanlar imrenerek söz ederler,
Kıpçak'ın yaptığı bu işten.

Bayraklar rengarenk dalgalandı,
Her halkın kendi sembolleri.
Her millet birbirinden farklı olmazsa,
Toplulukta kimin kim olduğu bilinmez.

Tertibi sıkı tuttu ihtiyar başı,
Alır her ulustan bir yardımcı.
Bunlar da toyu beraber yönetir, diye,
Düşündürüp topluluğa söyledi çığırktan.

Kızlara kızıl kadife, türlü ipekli,
Geline altın saç bağı, pudra yağı.
Bahadırlar için yapılan,
Parlayan kılıç verildi gümüş saplı.

Gönderdi biri beyini, biri yiğidini,
Toy başı kabul etti gelenleri.
Nasıl geçireceğiz bu toyu, diye,
Onlara akıl danıştı bununla ilgili.

Çocuklara ipek gömlek, mendil,
Beline değerli kemerler bağlandı.
Gelen halk hep birlikte dua edip,
Çocuk için sağlık sıhhat diledi.

Verdiler önce yiğide hediyelerini,
En seçkin değerli eşyalarını.
Herkese layık olduğu hediyeler verilir,
Kalmadı faydalanmayan bu ikramdan.

Hediye dağıtımı bitti, diye haber verip,
Duyurmak için halka çığırktan geldi.
Çığırktanın bundan sonra söyledikleri,
Toydaki temaşayı görmeleri içindi”
(Türker, 2010, s. 90-92).

Kıymetli kumaştan kadınlara elbise dikilip,
Köyün aksakalı gitti, ata binip.
Yaşlı kadınlar gereğince kumaş aldı,
Delikanlının hissesine ise düştü yorga yürük at.

Kocacaş adlı diğler bir Kırgız destanında, avcı olarak sefere çıktığında Kocacaş eşi Zulayka gebedir. Hasret ateşi ile yüreğı yanan Zulayka sağsalim çocuğunun dünyaya gelmesini ister. Bu doğum sırasında eşi Kocacaşında olmasını ister lakin yoktur. Hasret ve hüzün içerisinde Zulayka erkek bir evlat dünyaya getirir. Vasiyet üzerine adı Moldocaş olur (Türkmen, vd. 2007, s. 231-233).

*“Sevinip, hayvan kesip,
Kucaklayarak yerden alıp,
Gelinin erkek doğurdu diye,
Ne dediğini bilmeyen Karıp’a,
Hep birlikte gidip müjde isteyip.
Balanın kudreti buydu,
Çocuklar ile Karıpbay,
O kadar sevindiler ki,
Birlikte koşup yarışarak.
Karıpbay geldi sevinerek,
Sanki Kocacaş geri gelmiş gibi,*

*Birden güçlenip dikilerek.
Bir hayvan kesip zavallı ihtiyar,
Halkından hayır dua alıp.
Moldocaş diye ad verdi,
Kederlenip duran Zulayka,
Kederi dağılıp neşelendi.
Sevgili biricik avcıdan,
Sağolsun Moldocaş,
Kalan bir nesil oldu”*
(Türkmen, vd. 2007, s. 231-233).

Boston adlı Kırgız destanında, Buuba Han halkını toplayarak kendisinin yaşlandığını ve tahtına sahip çıkacak bir çocuğunun olmadığını acı içinde halkı ile paylaşır. Bunun üzerine çaresiz halkı toplanıp Hüda’dan, Han Buuba için çocuk ister. O vakit gökyüzünde bulutlar arasından elinde asa ile ak sakallı ihtiyar belirir ve Buuba Han’a bakarak “çocuk sahibi ol” der. Halk amin diyene kadar ak sakallı ihtiyar kaybolur ve eşi Kanışa hamile kalmış (Yıldız, 2009, s.25).

*“Buuba Han çok sevindi.
Sarı başlı beyaz koyun adadı.
Halkının hepsini toplayıp
On iki gün toy yaptı.
Toyu çoktan dağılsa da,
Oyun-eğlence tamaşa,
Kargaşa çıkmayıp arada
Gönlü şen halkın da,
Sayılı günler geçmiş,
İki ayı aşmış.
(Yaşı) elliye aşkın Kanışa
Hamile kalmış.
Aşermesine tay kesip,
Bozkırdan seçip kısarak kesip,
Buuba Han dahi sevinip,
Duramayıp koşmuş.
Halk ete doymuş.*

*Her gün toy olup,
Kaygılananlar yok olup,
Tan-tamaşa kurup,
Huzurla yaşadı”*
(Yıldız, 2009, s. 25).

3.1.1.1.2. Ad Alma Töreni

Bakıldığında tarih sahnesinde yer almış hemen hemen her topluluk ad verme olayına önem vermektedir. Dönemin coğrafi ve kültürel şartlarına göre değişkenlik gösteren adlandırma olayı zamanla dini ve sosyal etkileşimler ile bir ritüel haline gelmeye başlar. Halk hikayelerinden efsanelere kadar ad verme motifi yaratıcı tarafından işlenmektedir. Bakıldığında Türk destanlarında da bu ritüel önemli bir yere sahiptir. Ad almayan çocuk içinde bulunduğu toplumda birey olarak yer alamamakta, özgün bir kimliğe sahip olamamaktadır.

Türklerin de kendine münhasır bir ad verme töreleri vardır. Yapılan ad verme törenleri Eski Türklerde çoğu zaman sıradan olmamakla birlikte, zamanla halk içinde kabul edilen önemli bir ritüel haline gelmiştir. Çünkü Türk toplumunda verilen isim ile çocuğun zengin, başarılı, sağlıklı olması amaç edinilir. İnanişaya göre verilen isim ile çocuğun kaderi arasında bir ilişki vardır. Bununla birlikte çocuk, sahip olduğu isim ile toplumda birey olarak yer edinmiş, yaptıkları ile kendini o topluma ispatlamıştır. Tarihin ilk yazılı kaynaklarından bu yana Türk toplumlarında ad verme de barındırdığı ritüeller ile gelenek haline gelmiştir. Rastgele ad verilmediği gibi Türkler eğer çocukları erkek ise sahip olduğu bir özellik ya da sergilemiş olduğu bir hünerine bakarak belirlemiştir (Baytok, 2018, s. 6).

Eski Türklerde erkek çocuğa, ya kendini ispatlayana kadar ad konmaz ya da doğumdan hemen sonra verilen isim zaman içinde değişebilirdi. Kendini kanıtlayacak yaşa geldiğinde erkek çocuğa yaptığı önemli işi hatırlatacak ya da geleceği için dilek manası taşıyan bir ad verilirdi. O dönem Türklerde buna “*er at*” (erkek adı) derlerdi. Ancak Türklerin İslam ile tanışmasından ve bu dinin buyruğuna girmesinden sonra bu töre toplum içinde önemini yitirmiştir (Boratav, 1984, s. 88).

Her Türk topluluğunda olduğu gibi Kırgızlarda da ad verme önemli bir olay kabul edilir. Bu geleneğe de her geleneğe verildiği gibi özel bir önem verilir. Kırgız topluluğu ad verme için ‘at koyuu’ tabirini kullanırlar. Önemli kabul edilmesinin sebebi hem eski Türk döneminde hem de İslam sonrası dönemde barındırdığı inanişlar açısından kutsal bir görevdir. Kırgızlara göre doğan çocuğa verilen ad ile toplum içinde bir statü kazanması, toplum içine dahil olması sağlanır (Baytok, 2018, s. 14).

İncelediğimiz metinlerde çocuğa ad verip bir kimlik sahibi etmek önemli kabul edilmiştir. Çocuğun doğumu sırasında ya da doğduktan birkaç gün sonra tertip edilen toy ile herkes davet edilir. Baktığımız da dünyaya gelmiş olan çocuğa ad verme farklı motifler ve zamanlarda karşımıza çıkmaktadır. Yapılan bu törenlerin önem arz etmesi çocuğun doğumunun ilginç olması ya da kağanın çocuk olması genel bir sebep olarak görülür. Kırgız destan metinlerinde isim farklı kişiler tarafından konulur:

*Çocuğu olmayan kişilerin çocuk sahibi olmasında vesile olan hekim tarafından konulur.

*Toplumun ileri gelen bilgin yaşlıları tarafından tören eşliğinde konulur.

*Çocuğuna ad bulamayan kahramanlar, Tanrı'ya dua ederek isim söylemesini isterler.

*Yapılan tören sırasında çocuğun sağlıklı olması için dua edilir ve ikramlar verilir.

Manas adlı Kırgız destanında, halkın ileri gelenleri bir araya gelerek dünyaya gelen Manas'ın adını belirler. Manas adlı bir yiğidin doğacağını haber eden Adilbek başta olmak üzere babası ve akrabaları bir araya gelerek istişare meclisi kurulur ve ismi belirlenir (İnayet, 2017, s. 76).

*“Adilbek, Balta, Cakıp Bay,
“Getir buraya çocuğu,
İşaretleri var mı?” diye,
Müşahede ettiler.
El ucundan tutarak
Avucuna baktılar.
Sağ elinin ayasından,
“Manas” adını buldular.
Bekletmeden aniden,
Akbalta şöyle konuştu:*

*“Bu Tanrı'nın lütfudur.
“Manas” adını kaldırıp
Yeniden ad verelim.”
Çoktur yapacak işi diye,
Yokmuş başka kişi diye,
“Manas” adını değiştirip,
“Çon Cindi” adını koydular.
Avucunun ayasından,
Bunu burada bırakalım.”
(İnayet, 2017, s. 76).*

Eşimkul Menen Zuura adlı Kırgız destanında, Karmış adlı zengin bir beyin oğlu olan Eşimkul, ihtiyarlamış olmasına rağmen çocuğu olmamıştır. Eşi Zuura ile birlikte onlarca şeyhe gitmesine rağmen defalarca aldatılmıştır. Yollara düşen Eşimkul ve Zuura bir halk hekimine rastlar ve bitkisel ilaçlar sayesinde çocukları olur. Bunun üzerine çocuğun ismini halk hekiminin vermesini isterler (Çelebi, 2007, s. 145-147).

“Hekim kalkıp konuştu:
Özleyip bulduğun biriciği
Selametle sev, dedi.
Azımsama bir tane, diye
İyiliğini iste, dedi.
Söylediğim sözümü
İçinde sakla, dedi.
Cesur bir ere sahiptir
Biriciğinin başı, diye,

Düşman ona karşı çıkamaz.
Yirmiye geldiğinde yaşı diye,
Altın Kökül Genç Aydar
Senin balanın adı olsun diye,
Ergenlik çağına geldiğinde
Karşısına çıkamaz düşmanı, diye,
Kakülü altın renkli yaratılmış”
(Çelebi, 2007, s. 145-147).

Kırgız destanlarından biri olan Boston destanında, Buuba Han Tanrı'dan çocuk ister ve iki tane çocuğu olur. Ancak çocuklarına ad bulamaz. Halkın ileri gelen yaşlılarını Buuba Han çağırır ancak kimse isim koyamaz. Bunun üzerine Buuba Han gökyüzüne doğru bakarak Hüda'ya ad ver diye yalvarır (Yıldız, 2009, s. 38-39).

“Gökyüzüne bakıp, Hüda'ya
“Ad ver” diye yalvardı.
Gökyüzünde güneş kapandı,
Bulut çıkıp şekilden şekile girdi.
Böyle olmadık işi kim bilir?
Ateş çıkıp parlayıp,
Hava bozulup, gök gürleyip
Bulut yeri kapladı,
Yoğun bulut içinden
Bembeyaz bir bulut ayrıldı,
Çoğalıyor gibi göründü,
Ortaya gelip indiğinde
O buluta baksan,
Asa-musa elinde,
Ak sakalı top gibi,
Başına ak külah giymiş,
Abası sırtında,
Hızır gelip,
Han'a yöneldi.
“Sen Hüda'dan çocuk istedin,
Dileğini kabul etti,
İkiz çocuk verdiğinde
Ad bulamayıp korka korka bakınarak,
Aklını şaşırdı.
Erkek çocuğun maharetli olsun,
Boston diye adı olsun,
Ömrü uzun, sağlıklı olsun.
Kuvveti güçlü alp olsun.
Kızının adı Karaçaç,
Aklı herkesten fazlaca,
Hareketi ondan başka türlü,

Her yönden tam olsun.”
Hepsi elini açmış,
Ellerini yukarı kaldırıp
Yüzüne sürdü.
Ak sakallı ihtiyar
Gözden kayboldu.
Duranların hepsi
Gördüğüne inanmayıp
Hepsi şaşsa kaldı.
Han Buuba şimdi sevindi.
Bundan sonrasını dinleyelim
Çocuktan haber alalım,
Dikkatlice söyleyelim.
Arzu edip çok yıllar
Altmışını aştığında,
Yetmişine bastığında,
İkiz çocuk görmüş,
Özleyip onları
Hızır kollayıp gelmiş.
Erkek çocuğun adını
Boston koymuş.
Kızın adını rehberlik edip
Karaçaç diye koymuş.
Hanın gönlü şad olmuş.
Hanım bahtlı olmuş”
(Yıldız, 2009, s. 38-39).

Kız Darıyka destanında, Hz. Ali ile evliliğinden çocuğı olan Darıyka çocuğuna ad koymak için hazırlıklar yaparak ihtiyarları çağırır. Bunun üzerine bir araya gelen ihtiyarlar kesilen hayvanlar ve ikramlardan sonra görüşüp çocuğın ismini koyarlar (Türker, 2010, s. 94).

*“Onlara ayrı hayvan kestirip,
Konuk etmek için hazırlandı, Kız Darıyka
Maksadı, ihtiyarların görüşüp,
Çocuğa isim koymaları idi.*

*Aksakallar, acele etmeden yemek yediler,
Arkasından art arda kımız içtiler.
Hatırlayıp Ali'nin söylediklerini,
Çocuğa Şaysılda ismini verdiler.*

*Onların her birine verdi birer at,
Giydirdi hepsine değerli kıyafet.
Öylece topluluk döndü evine,
Eğlendiler, hediyeler aldılar düğün bitince”*
(Türker, 2010, s. 94).

3.1.1.2. Evlilik Törenleri

Türk tarihinin ilk dönemlerinden beri hemen hemen tüm kaynaklarda düğün sözcüğü kullanılmamıştır. Buna karşılık olarak “toy” sözü kullanılmıştır. Orhun yazıtlarında bu merasim için ‘Törün’ kelimesi anlam olarak karşılık gelmektedir. Eski Türk toplumlarında aile için “oğuş” ifadesi kullanılmaktadır. Aile Türk toplumlarında, bir ulusun çekirdeğı olarak görülmektedir. Bu sebeple Türk toplumunda aile yapısının önemi günümüze kadar önem taşımıştır. Sebeplerinden bir tanesi Türkler evlilik ile varlıklarını devam ettirebilmişlerdir. Türk toplumunun aile kavramına verdiği önem akrabalık isimlerinin fazla olmasından da tespit edilebilmektedir (Gömeç, 2006, s. 25).

Evliliğın kadın-erkek neslinin devamlılığını sağlaması bakımından bu ritüel bireysellikten çok tüm toplumu ilgilendiren ve içine alan bir olgu haline gelmiştir. Bakıldığında bu olgu aile kavramının meşruluğı olarak kabul edilir. Türk toplumu dışında tarih boyunca yer almış her toplulukta evlilik aile yapısının temel unsuru olarak toplum içinde rol alır. Türklerde düğün, soyun devamı ve yeni bir ev kurma anlamına da gelmektedir. Bu önemden kaynaklı aile önemli bir geleneğı de uygulamış olur. Evliliğın aile

oluşumundaki ilk basamağı olması ile ve bu yolculuğun başlangıcı olmasından kaynaklı önemli kabul edilmiş ve içerisinde dini inanışlarda görülmüştür.

İnsan hayatının evrelerinden biri olan evlenme Türklerde belirli aşamalardan geçer ve bu aşamaların kendine has adet ve törenleri vardır. “Evlenme, gerek kızın ve erkeğin sosyalleşme sürecinin önemli bir aşamasını oluşturması, gerekse aileler arasında kurulan dayanışmayı, toplumsal ve ekonomik ilişkiyi belirlemesi ve düzenlemesi bakımından her zaman ve her yerde önemli bir olay olarak görülmüştür” (Ölmez-Sökmen, 2012, s. 333).

Yapılan evlenme toylarında gelen konuklara yemek vermek her zaman önemli geleneklerden biridir. Türk toplumunda yemek ikramı her zaman önemlidir çünkü bu yemek ile aç insanların doyurulması ve birliğin sağlanması bakımından mesaj niteliği taşımaktadır. Bu yemeğe halkın her kesiminden ve devlet yöneticileri de katılmaktadır. Düğün toylarında sergilenen ritüeller eğlence unsuru ile beraber askeri becerileri de ortaya koymaktadır. Türk geleneğinin önemli ritüellerinden olan at binme geleneği sadece savaşlarda değil, önemli bir kişinin düğün yaptığı alanda da gerçekleşir ve düzenlenen yarışlar ve güreşler de eğlence haline dönüştürülür (Ögel, 2001, s. 269).

3.1.1.2.1. Eş Tayini

Evlenme törenleri hemen hemen tüm toplumlarda kendilerine has bir kural çerçevesi içinde yapılmaktadır. Neslin devamında evlilik tüm insanlık için önemli bir değerdir. Bu değer Türk boylarında da belli ritüeller ile hayatın her döneminde tören eşliğinde kutlanılmaktadır. Baktığımız da Kırgız destanında eş tayini genel olarak büyükler ve aile tarafından tayin edilir. Kahraman kaderi ile birlikte bu tayine de razı gelir. Bu tayin:

*Kahramanın ailesi tarafından evlenecek kız seçilir.

*Kahraman ailesi tarafından yönlendirilerek seçilen kız ile görüşüp evlenir.

Kırgız destanlarından olan Manas destanında, akli başında olan Adilbek Cakıp Bay’a Manas adında bir oğlu olacağını söyler. Çocuksuz Cakıp Bay bu durum karşısında kederlenir. Çünkü çocuğu olmayan Cakıp Bay herkesin dilinde alay olmuştur. Bu durum karşısında da Cakıp Bay, köye rezil olmaktan korkar. Cakıp Bay’ın iftira olduğunu sanan bu durumu, Magdım isimli hatun tarafından da duyulur. İyice endişe duyan Cakıp Bay çaresiz kalır. Bunun üzerine Adilbek aracı olur ve halihazırda evli olan Cakıp Bay’ı evlendirir (İnayet, 2017, s. 56-57).

“Onu bir kenara çekerek,
Adilbek şöyle konuştu:
“Mal verirsen mala aldanır,
Pul verirsen pula satılır.
Muhtaç olduğu gün,
Çocuğumun diyetini öde diye,
Dul Magdım yaygara koparır.
Yaşı otuzu geçmiş,
Görünüşe göre Magdım,
Bir erkeğe muhtaçtır.
Avlun sürülerle doldu,
Yerden biten bitki gibi
Tükenmez servetin, mülkün oldu.
Magdım’a nikah kıyalım,
O zaman diyete gerek kalmaz,
Tatlı sözlerle avutup Magdım’ı
Böylece ağlamasını keselim.”
Adilbek nasihat ederek,
Cakıp’ı yola getirdi,
Cakıp kabul etti.
Tatlı sözlü Adilbek,
Magdım’a konuyu açtı:
“Vay hatun Magdım, vay,
Sana şöyle söyleyeyim,
Biricik oğlundan ayrılıp,

Gönlün rahat olmadı.
Baktım ki senden yokmuş,
Destek çıkacak yakının.
Makul görürsen kendine,
Uygun görünüyor Cakıp Bay.
Yalnız ocak tütürüp,
Tatlı canını üzmeden,
Altın, gümüş almadan,
Azısı sağlam at almadan,
Üstüne de deve almadan,
Yan gelip başköşede yatmak için.
Cakıp’a varmaya ne dersin?”
Bir süre baka kaldı,
Dul Magdım sessizce.
“Adilbek’in dediği akıllıca, dedi,
Ne yaparım, tamam, dedi.
Hani biricik oğlum,
Çocuksuz ihtiyar Cakıp bul diye”
Ne yapayım bu da bir yazgı dedi,
Birden sakinleşti.
Adilbek aracı olunca,
Kaderin önüne geçemedi.
Nikahı kıyılıp Cakıp’a.
Magdım’ın içi rahatladı.”
(İnayet, 2017, s. 56-57).

Kocacaş destanında, Kocacaş sürekli av seferlerine çıkar. Evlenmesini isteyen ailesi Kocacaş’a ulaşamaz. Zulayka’nın babası ise kızını vermek için bir yarış tertip eder. Gelen adaylar arasında hiç kimseyi beğenmez Zulayka. Daha kimse var mıdır diye soran Zulayka’ya çevresi Kocacaş ve ailesinden bahseder. Gelmesini söyleyen Zulayka, Karıp ve ailesini karşılar ve Kocacaş için ailesi (Türkmen, vd. 2007, s. 33).

“Geç vakit geldi toplanıp,
Kocacaş’ın akrabaları.
O gün gelip Kocacaş,
Selam verdi boyuna.
Selamını alıp avcıya,
Kız hakkında şöyle demişler:
“Varmadın, kahraman, avcı diye,
Boyum şu halktan deyip,
Başlık yok, bedava kız,

Avcı almadın haberini,
Sen de gidip görüp gel,
Zulayka’nın halini.
“Kim kaldı?” diye sorduktan sonra,
Söyledik senin durumunu.
Yarına kalmadan gidip gel,
Beğen de kızı alıp gel”
Haber verdi, biz gittik,
(Türkmen, vd. 2007, s. 33).

Manas adlı Kırgız destanında, Cakıp Bay ile evli olan Çıyırdı hamiledir. Manas’a hamile olan Çıyırdı hamileliğin ilerleyen aylarında iyice zorlanmaktadır. Günden güne karnı

iyice şişen Çıyırđı iş göremez haldedir. Sürekli yatmak zorunda olan Çıyırđı, gebeliğin vermiş olduğu yük ile de iş göremez durumdadır. Bunun üzerine ihtiyarların da bulunduğu bir ortam da eşi ihtiyar Cakıp Bay'ı düşünerek mağdur olmaması için Bakdöölöt ile evlenmesini ister (İnayet, 2017, s. 70-71).

“Çıyırđının söylediği söz şöyle oldu:
“Buraya toplanan ihtiyarlar,
Başta Adilbek hepiniz var.
Karnım tulum gibi şişip,
Zorlanıp böyle yatıyorum.
Bağrıma ev kadar taş çökmüş gibi,
Gittikçe ağırlaşıyorum.
Hepiniz uygun görürseniz,
Cakıp ihtiyarınız zorlandı,
Ansızın gözüm yumulsa
Evime kim sahip çıkacak?
Biri çukurda, biri başköşede,
Ayaklarım duruyor, dedi.
Zaman zaman inleyip,
Dudaklarını ısırıp “oh belim” dedi.
İşte bu Bakdöölüt'ü,
Ağam Balta bana vermişti.
Kendisi Kalça halkından,
Tolgonbay'ın kızı dediydi.
Akrabam kadar desteği var,
Neresinde eksiki var?”

Koyun kestirip, kuyruk yağı yiyip,
Cakıp'a nikah kıyınız.
Gözüm yumulsa kazana,
Sahip çıksın Bakdöölöt.
Gün boyunca dertlenmeden,
Rahat yaşasın Bakdöölöt.
Magdım'ı Cakıp alalı,
Kendinden hep uzak tuttu.
Köyde bir gün geceletmeden,
Yamaçta yulki güttürdü.
Karı koca olalı,
Cakıp'a gelip baktı mı?”
Çıyırđı'nın söylediklerini,
Hepsi makul gördü.
Bakdöölüt'ü almayı,
Cakıp Bay da kabul etti.
Düğün için semiz tay kesip,
Bolca yağ yedirdi.
Yeni ergen kız alıp,
Cakıp Bay neşesini buldu.”
(İnayet, 2017, s. 70-71).

Manas adlı Kırgız destanında, Manas'ı evlendirmek isteyen ihtiyarlar bir araya gelir. Ganimet olarak alınan kızlar arasında Şooruk'un kızı olan Nakılay isimli güzel kız da vardır. Nakılay'ı görmek isteyen ihtiyarlar ve Cakıp Bay eğer kızı beğenirse Manas ile evlendirmek isterler (İnayet, 2017, s. 285).

“Kara Nogoy koşturup
Cakıp Bay'ın evine,
Acele gitti.
Evde ihtiyarlar,
Başta Bakay hepsi var.
Ganimet alınan kızlar,
Hakkında konuştular.
“Şooruk'un kızını görelim,
Eğer güzel kız ise
Manas'a alıp verelim.
Olgunlaştı Manas” dedi,

Belki söyleyemiyordur dedi,
Evlendirip başını,
Bağlamamışsın Cakıp” dedi.
Kız hoşuna giderse
Manas'a vermek üzere,
İstişare ettiler.
Kuşluk vakti olurken
Görelim diye kızları,
Herkes hareket etti.
“Dışarıya çıksın kızlar, dedi,
Fark ettirmeden çıkarın.

*Laf edip incitmeyin,
Narin boylarını kıvrandırmayın.
Korkarlarsa çekinecekler,
Özgür rahat olsunlar.”
İstişare tamamlandı.
Kızları görünceye dek,
Bahadır gelsin diye,
Manas'a adam gönderdi.
Herkes toplandı diye,*

*Cakıp Bay, ihtiyar Bakay diye,
Yiğitlerin toplanıp
Acıbay bekliyor diye,
“Haberci gitti.
Öyleyse yürü” diye,
Er Nazar'ı peşine alıp
Bozkurt geldi.”
(İnayet, 2017, s. 285).*

3.1.1.2.2. Dünür Gitme, Kız Alma-Kız Verme

Türk kültüründe günümüzde de devam eden bu ritüel incelediğimiz Kırgız destanlarında şu şekildedir:

- *Kahramanın ailesi tarafından evlenilecek kız tipi ve özellikleri konuşulur.
- *Kahramandan önce ailesi kız ve ailesi ile tanışmaya gider.
- *Kız babası tarafından kızı ile evlenmek isteyen adaylara yarış tertip eder.
- *Evlenmeye aday olan kız için yapılan toylara erkek tarafının katılması.
- *Kız babası tarafından düzenlenen yarışmayı kazanan kişi kız ile evlenme hakkına sahip olur.

Kırgız destanı olan Kocacaş destanında, ailesi Zulayka'yı oğluna söyler. Ailesi ve akrabalarından duyduğu sözler üzerine Avcı Kocacaş erkenden kalkar ve güzel kız Zulayka'yı görmek için yola çıkar. Ailesinin betimlemeleri üzerine Kocacaş, kendi başına Zulayka için yola çıkar (Türkmen, vd. 2007, s. 33-35).

*“Çarığı ayaktan çıkarınız,
Kuşağı çözüp bırakınız.
Çıkmaz elden malınız,
Gidip geldik toyuna,
Birimiz kalmadan, hepimiz...”
Akrabalarının sözünü duyup,
Avcı düşünüp kaldı,
Kızın haberini duyduktan sonra,
Onun da kafasına takıldı.
Sabahleyin Kocacaş,
Erkenden yerinden kalktı şimdi,
Elini yüzünü yıkadı şimdi.*

*Gideyim diye ben de,
Hazırlandı şimdi
“Göstereyim kendimi,
Bu şekilde gideyim,
Görsün benim kim olduğumu.
Güzel giyinen insanı,
Beğenmiyor muydu Zulayka,
Kötü giysiler içinde beni
Beğenirse, varsın bana.
Sinirleri bozulup,
Garip yoksul zavallılar,
Niçin perişan oldu?!”*

*Deyip böylece Kocacaş,
Çarığını tekrar bağladı.
Bu kıyafetin olmaz diye,
Görenlerin hepsi çılgık attı.
Alaca toynaklı, çevik bilekli,*

*Avcının bindiği hayvanı,
Başka söze inanır mı,
Avcı kıyafetini değiştirmeden,
Zulayka 'ya doğru yola çıktı”
(Türkmen, vd. 2007, s. 33-35).*

Kurmanbek destanında, bahadır Bakburhan Ürgenç suyunu geçip beni her kim yıkar ise kızını ona vereceğini söyler. At oynatan kahramanlar arasından Kurmanbek bu suyu geçip bahadır Bakburhan'ı yener, galip gelir. Yemini olan Bakburhan kızı Kanışay'ı Kurmanbek'e verir ve nikah eder (Arvas, 2019, s. 80-81).

*“Bakburhan döktü içini:
“Yaşlılık sarıp bedenimi,
Leke sardı yüzümü,
İlk karşılaşmada yıkıldıysam,
Yaşlandım demektir bu!
Mızrağa saplayıp giderdim,
Böylesi nice yetimi.
Gücümü yitirmişim,
Bilindi ya yaşlandığım,
Fırsat kollayan düşmana
Yetmez artık dermanım,
Sert bakışlı ama hükümsüzüm,
Güç yitirmek bu mudur?
Çağırıldı el sallayarak,
Aracısı Zayırbek'i,
Gösteriyor Bakburhan,
Bayrak çekili görünen,
Görkemi ayrıca bu köyü.*

*Kurmanbek'e nasip olsun,
Kanışay yalnız kızımız,
Esen olursa Kurmanbek,
O da evladım gibi oldu.
Dileğim yerine gelip,
Şimdi derdim kalmadı,
Yiğidin değerini yiğit bilir,
Yiğitliğini sınıdım, öğrendim,
Otuz gelin, otuz kız,
Önünden karşılarsın şenlikle,
Bahtımıza yakışan,
Bahadır eniştem geldi, diye.
Otuz gelin, otuz kız,
Gönderip önünden karşılatırım,
Yiğit Kurmanbek bahadıra,
Kanışay'ı nikah ederim,
Talih yaver gitti”
(Arvas, 2019, s. 80-81).*

Boston destanında, Buuba Han'ın oğlu Boston Karaboz ile birlikte dağ bayır gezip kayıplarını arardı. Karaboz Boston'a verdiği iyi haberler ile Boston iyi düşünüp yol alırdı. Bu sırada Aykan ile karşılaştı. Aykan'ın halkı yaşlılığından dolayı yeni bir bahadır arayışı içine girdiler. Aykan Boston'u güvey olarak kabul edebileceğini iletse de belirli şartlardan geçip kızını verebileceğini iletir. Cambı'ya isabetli ok atan Boston, Aykan'ı devirir. Aykan, kızı Altınay'ı Boston'a verir (Yıldız, 2009, s. 205-206).

*“Alp Boston gibi bahadırı
Toy olan yere davet etti.
Toplanılan yerin ortasında,
Asılan cambıyı gösterdi.
Bakıp Boston durmadı,*

*Kalabalık halkın hiçbirine
Dönüp dikkat etmedi.
Alp Boston'un o zaman,
Karaboz'u koşturup,
Ardında tozunu yükseltip,*

Yayını eline almış,
Koşup vardığı yerinden
Cambıya ok attı,
Ne olduğunu anlamadı,
Geri dönmeyip gidiverdi.
Ok yetip cambıya
Yere düştü pat diye.
Bakıp duran kalabalık halk
Önünü kesip çığlık kopardı,
Bey güveyi tutun diye,
Bu tarafta duranlar uğuldadı.
Güvey olsun, uygun diye,
Razılığını han bildirdi,
Bununla da kalmadı,
Aklını başında bırakmadan,
Boston'u attan indirip,
Ak keçeye sarıp,
Bey güvey kutlu olsun diye,
Han güvey kutlu olsun diye,
Kaldırıp Boston'u
Han'a doğru koşuştular.
Hanın önüne vardılar.
Vezirleri yanında,

Cümbüş kurduğu tahtında,
Aykan'ın düşünüp durduğu zamanda,
Beyaz keçeyi sardılar,
Kaldırıp Boston'u,
Aykan'a götürdüler.
Döndürüp Aykan'ın
Boston'a dikkatle baktı,
Gönlüne hoş geldi.
Döndürüp baktı,
Her yanını sınıadı.
Soyu sopu sağlamış diye,
Han soyuymuş diye,
Aykan apaçık ölçüp biçti.
Güvey olsun bana diye,
İlan etti.
Han sarayına varsın diye,
Hazırlanan yerine
Alıp varsın diye,
Malum güvey olsun diye,
Altınay gibi kızımın,
Gönlü iyice memnun olsun diye,
Aykan buyruk vermiş”
(Yıldız, 2009, s. 205-206).

3.1.1.2.3. Eş İçin Yarış ve Sınama

Kırgız destan metinlerinde rastladığımız örneklerde kahraman evlenmek istediği kız için düzenlenen yarışlarda mücadele verir. Yalnız yada ailesi ile birlikte giden kahraman bu toya dahil olur. Halka bir elçi ya da mektup aracılığı ile düzenlenecek olan yarışlar haber edilir. Kız babası tarafından düzenlenen yarışlar metinlerde şu şekildedir:

*Nehir geçme,

*Yakalanması zor olan yırtıcı, yabani hayvanları yakalama,

*Kız babasının belirlediği şartları yerine getirmek,

*Kahraman ve kız babası arasında bir güreş, dövüş müsabakası.

Kırgız destanlarında ise:

Kurmanbek destanında, Kurmanbek Afgan beyi olan Bakbur'a gider. Bakbur Han'ın kızı ile evlenebilmek için onu yenmesi gerekmektedir. Bakbur'un yemini, Ürgenç'in suyunu

kim geçerse ve beni alt ederse Kanışay'ı veririm diyedir. Mızrak savaşında Kurmanbek Bakbur Han'ı alt eder. Ve Kurmanbek Bakbur'un kızı Kanışay ile evlenir ve günlerce süren bir düğün yapar (Arvas, 2019, s. 63).

*“Duyduğuma bakarsam,
Bakburhan'ın yemini var:
“Beni kim yıkarsa,
Kanışay'ı veririm” diye,
İstediği bir şartı var,
Almazsa da kızını,
Görmeyen yiğidin derdi var.
“Yiğitliğine güvenerek,
Ürgenç'in suyunu kim geçerse,
Yola çıksın Bakbur”, diye,*

*“Aracı koyup çağırırsa,
Çekinmeden dövüşüp,
Kim beni düşürürse,
Beni alt edene,
Kanışay'ı veririm”, diye,
“Hangi güçlü yiğit geçer
Ürgenç'in suyu derin”, diye,
Evinde Bakbur demiş
Genç bahadır gelir, diye”
(Arvas, 2019, s. 63).*

Coodarbeşim destanında, Peri halkı evlenmeye gelen yiğit Coodar'ı sınamak ister. Kayınbirader olan Akbilek toy sırasında ortaya çıkarak Coodar'a herhangi bir başlık olmadığını ve bu durumun onu rahatsız ettiğini söyler. Bunun üzerine Akbilek ile beraber orada bulunan yaşlılık kesim Coodar'dan yabancı olan yırtıcı hayvanlardan dokuz tane getirmesini ister. Bunu yapamadığı taktir de kızı vermeyeceklerini söyler (Alimova, 2017, s. 196).

*“Bir araya gelip konuşup,
Büyük küçük söz söyledi,
Söyleyenler şöyle dedi:
Yiğitmiş diye biz duyduk
Alemde dengi insan yok,
Aslanmış diye biz duyduk.
Başlık alıp ne yaparız,
Ne murada ereriz.
Yiğitliğini halkım görsün, diyor,
Yabancı yırtıcı hayvandan,
Hepsinden dokuz tane,
Canlı yakalayıp gelsin, diyor.*

*Yiğitse bahadır gitsin, diyor,
Yakalayıp gelip onları,
Demir kafese koysun, diyor.
Yiğitliğini halka gösterip,
Kızı o zaman alsın, diyor.
Bunları yapamazsa,
Güzeli vermeyeceğiz, diyorlar,
Köyüne sağ salım gitsin, diyorlar.
Altın, gümüş para alıp,
Tepeler dolusu hayvanı,
Önümüze getirsin, diyorlar”
(Alimova, 2017, s. 196).*

Kocacaş destanında, güzel kız Zulayka için babası Karakoco bir toy tertip eder. Hazırladığı mektubu tüm halka ulaştırır. Kızı için uygun olan damat adaylarını şehrine davet eder ve yarışlar düzenler (Türkmen, vd. 2007, s. 27-29).

*“Okuttu halkı mektubu,
Haberinin önceden duymuştu,*

*Karakoco denilenin,
Gören yoktu şehrini.*

*Mektuptaki haberi duysa,
Toy verip halkı toplayıp,
Yiğitleri sınamak istemiş.
Kız bile olsa bu Koco,
Zulayka denilen balasını,
Kırk kız uşağın başı,
Kızının adı Zulayka
Halkını tanıyıp öyle evlenecek.
Halkını bir araya toplayıp,
Gönlüne kim layıkça,
Görüp sınavarak bilecek.
Karakoco söz söyler,
Mektubunda uzunca anlatır,
Zulayka benim evladım diye,*

*Boyuma haber vereyim diye,
Kızın hoşuna gideni,
Dengini sevdiğin alır diye.
Kızımı verip birine,
Kız için başlık olarak mal alsam,
Kıyamette haram diye,
Gelenin birini beğenir diye,
Haber vermiş kıızı için,
Şehrin her tarafına.
İnsan nasıl gitmez,
Duyduğunda bu kızın şehrine.
Bu güzel rastlar,
Nasıl bir erkeğin bahtına?”
(Türkmen, vd. 2007, s. 27-29).*

Bunun üzerine gelen adaylar üzerine Karakoco, kızı Zulayka'ya haber eder ve Zulayka gelen adayları görmek için minare'ye çıkar. Yüksekten bakan Zulayka, babasının şehrine gelen adayları kendine uygun görmez, beğenmez. Heves ile gelen tüm halk, kederli bir şekilde Karakoco'nun şehrini terk eder (Türkmen, vd. 2007, s. 29-31).

*“Akli başında Zulayka,
Hoşuna gitmezse,
Her lafa inanır mı.
Toplanmıştı eksiksiz,
Duyan halkın hepsi,
Gitse bu kadar insan,
Karakoco'nun şehrine,
Yüzüne örtü takıp,
İşaret olarak kızıl elma alıp,
Sınar durur geleni,
Eşsiz güzel Zulayka
Kızım yüksekten görsün diye,
Minareye çıkarmış.
Herkesin fikri kendine göre,
Önünden sırayla geçince,
Kızı alırsız diye sevinmişler.*

*Gelen boyların hepsi,
Bir bir geçti sınavdan.
Doğan ay gibi parlayıp,
Koco'nun kızı Zulayka'nın
Altın gibi boyu burulmuş.
Dengini arayıp bulamadı,
Bu önünden geçenlerden.
Gelen halkın hiçbiri,
Kızın hoşuna gitmedi,
Toyundaki kalabalık içinden,
Kendi dengini bulamadı.
Kızınla birlikte geber deyip,
Kederlenip geri döndüler,
Toya gelen herkes”
(Türkmen, vd. 2007, s.29-31).*

3.1.1.2.4. Toy daveti

İncelediğimiz metinlerde kağan tarafından tertip edilecek toya başta akrabalar olmak üzere halkın ileri gelenlerinin çağırılması çok önemlidir. Yapılan bu toylar halkın birliği ve dirliği açısından önemli rol oynar. Toplum içinde ileri gelen bir kişinin mutluluğunun hep beraber kutlanmasıdır. Kırgız destan metinlerinde toya davet şu şekildedir:

*Bir elçi aracılığı ile davet edilir.

*Toyu tertip eden kişi tarafından davetliye bir mektup gönderilir.

*Toyu bizzat düzenleyecek kişinin kendisi davet eder.

Kırgız destanlarında ise toya davet aşağıdaki örneklerde şöyledir:

Boston destanında, yiğit Bağış'ın eşi erkek çocuk doğurdu. Bunun üzerine yiğit Bağış Toltoy adını verdiği oğlu için beşik toyu düzenlemek ister. Halkın kulak verdiği Bağış, yüzlerce hayvan kestirip dağıtır. Düzenleyeceği toy için bir davet listesi hazırlar. Halkın hepsi uygun gördüler. Davet edeceği kişilere birer mektup yolarak toya davet eder (Öztokmak, 2019, s. 450-451).

*“Bayteke 'yi yanına,
Çağırırverip er Bağış,
Düşünüp söz söyleyip,
Toya gelecek kişilerin,
Hepsine mektup yazıp,
Yirmi günde toyuma,
Geliverin diye yazıp,
Keyit ile Izar'a,
Çayçüy ile Buhara'ya,
Horasan ile İsfahan'a,
Bütün Şankay vadisine,
Lam'ın belindeki Kıyman'a,
Boz ev diken Kıyban'a,
Bedahşan, Balık, Duşanbe,
Bütün kalabalık Tacik halkına,
Altı-Şehir, Ancıyan,
Kaşkar'da Kırgız, Kıpçak'a,
Hepsine mektup yazdı.
Sarıkul, Toyun, Kıştak'a,
Ketmen-Töbö, At-Başı,
Oradaki Kırgızların hepsine,*

*Büyük Isık-Göl boyuna,
Ürbü, Ağış büyüklerine,
Almatı'da Kazakların,
Yiğidi, Han Muzburçak'a,
Özellikle adam gönderdi,
Aydarkan, Kökçö boyuna.
Akbalta, Yakup, Şıgay'a,
Camgırçı ile Tekeçi,
Kırgızların hepsi.
Ayrı ayrı yazdı kağıtları,
Aslan Manas yiğide.
Çağırdım toya geliver,
“Kökcal” yiğit aslan Manas,
Çocuklarıyla beraber gel.
Padişah, akıllı Bakay,
Kırgıl, Çubak hepsi,
Kırk yiğidin hepsi var.
Eğlenceyi görüverin,
Bağış'ın vereceği toyu var”
(Öztokmak, 2019, s. 450-451).*

3.1.1.2.5. Evlenme-toy

Türk boylarında düğün kelimesi çok fazla yer bulmamıştır. Buna karşılık olarak toy kelimesi her zaman hayat bulmuştur. Kırgız destanlarında düzenlenen bu törenlerde iyisinden kötüsüne her insan davet edilir. Bu törenler düğün merasimi olarak gerçekleşirdi. Davetli olup katılan herkese yemek ikramı bu törenin en önemli unsurudur. Sebebi ise bu

toyda yer alan tüm davetlilerin karnı doyurulup birliğin sağlanması amaç edinilmiştir. İncelediğimiz metinlerde yapılan düğün toyu hizmetleri şu şekildedir:

- *Kız isteme yapıldıktan sonra toy hazırlıkları başlar.
 - *Yapılacak düğün için günlerce süren toy tertip edilir.
 - *Tüm halk bu toya mektup ya da elçi aracılığı ile davet edilir.
 - *Halkın eğlencesi için yurdun dört bir yanında at koşturulur.
 - *Toy da bulunan herkes için başta et olmak üzere yemekler ikram edilir.
 - *Günlerce süren bu düğün toylarında milli oyunlar oynanır.
 - *Gelin ve yiğit beraber güreşirler.
 - *Düzenlenen bu toyda toplum içinde zengin-fakir gözetmeksizin herkesin karnı doyar.
- Toya davet sınıf ayrımı gözetmeksizin herkese yapılır.

- *Kimsenin kimseden üstünlüğü yoktur.
- *Yapılan oyun ve yarışlarda birinci gelenlere ödülleri verilir.

Kırgız destan metinlerinde karşılaştığımız örnekler şu şekildedir:

Kırgız destanlarından olan Manas destanında, halkın ileri gelen kişileri başta Manas olmak üzere gençleri evlendirmek ister. Manas'ın babası Cakıp Bay ile beraber halkın ileri gelenleri ganimet olarak alınan kızları huzurlarına çağırır. Bu kızlar arasında Manas'ın evleneceği Nakılay'da vardır. İhtiyarlar olgunlaştığını düşündüğü Manas için Nakılay'ı uygun görür ve beğenir. Yapılan istişare ile birlikte düğün toyu kurulur (İnayet, 2017, s. 288-289).

*“Damatların yanında gelinler,
Yavaşça sallanırlarmış.
Saçlarını okşayan kızlar,
Bakanların yüreğini hoplatırlarmış.
Söz cambazları,
Ağız kopuzunu alırlarmış.
Damağında sesi kıvrılıp,
Dili ile iterek
İnsanın rüyasında bile dinlemediği,
Güzel ezgileri bulurlarmış.
Halis altınla yapılan*

*Hanları taç takınırlarmış.
Işıldayan ak altından,
Kadınlar küpe takınırlarmış.
Otlaklara sığmadan
Dört tülük malı yayılırmış.
Göç ederken yükün üzerine,
Kırmızı örtü örtülürmüş.
Kalpaklarını kurup giyip
Komşularını süslerlermiş.
Guguk kuşu gibi ötüp
Irçıları yırlarlarmış.*

*Kız gelinler öteye beriye ayrılıp
Karşılıklı atıştırlarmış.
Kızmak bir yana gülererek,
Sallana sallana gelerek
Salıncakta sallanırlarmış.
Binilmemiş ata binip
Ardı ardına gelirlermiş.
Oğlanlar yerden sikke alırlarmış,*

*Oğul evlendirip kız verirlermiş.
Yaşamı güzel, ayini çok,
Çocuklarına düğün yaparlarmış
Pay bölüştürerek,
Tay yarıştırap ödül alırlarmış.
“Bana hediye ver” diye,
Dırlanıp yaygara koparırlarmış.”
(İnayet, 2017, s. 288-289)*

Kırgız destanlarından olan Mendirman destanında, Bilerik isimli güzel kızın babası Adıl Han kızını evlendirmek için bir toy tertip eder. Adıl bey halkı için büyük bir toy tertip edip herkesi ikrama boğar. Kızı için uygun gördüğü damat Mendirman’a ise davet yollar:

*“Sayısız insan toplandı
Yurdun her bir tarafında
At koşturup ziyafet verdi
İşte böyle uygun buldu
Borazan, zurna çaldırıp
Gelmeyenlerin hepsini
Kısraklarını yakalatıp, kestirip
Muhafızları koşturup
Güzelliğini halka duyurup
Gelen halkın hepsini
Sırlı eve girdirip
Hürmet gösterip*

*İkişer tabak et ikram ettirip
Eğlence ile tan atıp
Eğlence ile gün batıp
Altı gün düğün yapıp
Her şeyi serbestçe yapıp
Halkına haber verdi
“Bilerik gibi kızımı
Layık görürse kendine
Yiğit damat olsun” diye
Mendirman’a haber gönderdi”
(Öztürk, 2009, s. 44-45).*

Boston destanında düzenlenen evlenme toyunda Kadamış Han çocuklarını gökten çağırarak aşağı inin der. Artık yaşlandığını ve yavaş yavaş halkın yönetimini ellerine almalarını ister. Bunun üzerine ansızın güvey gelen Boston’un, nasıl bu sürece geldiğini anlatır. Böylelikle Cezbilek’in gönlü Boston’a akmış. Kadamış han kırk gün toyu olsun der ve Boston ile Cezbilek’in evlenme toyu başlar (Yıldız, 2009, s. 139-140).

*“Tahtına oturup,
Aalı, Sultan iki oğlunu,
Gökyüzünden inin diye çağırıldı.
“Bize gelen düşman yok,
Yurdumuzda tasa yok,
Şimdi buraya gelin,
Söylediğime kulak verin,”
Diye çocuklarını çağırıldı.
Tahtına oturup,
Düşününce gönlü hoş olup,
Çocuklarına söylediği:
“Aalı, Sultan çocuklarım,*

*Sonradan olacak hanlarım,
Gücüm tükenip yaşlandım.
Yavaş yavaş ele alıp,
Halkınızı idare edin.
Çokca sözümü söyleyeyim,
Olan işi ortaya çıkarıp,
Doğrusunu şimdi söyleyeyim.
Kardeşiniz Cezbilek’e
Ansızın güvey gelmiş.
Cezbilek’i beğenmiş,
Anlamışlar.
Canlıdan çıkan alp imiş,*

Kurnazlığı fazlamış.
Olacak işlerin hepsini
Bilip duruyor başından.
Cesurları darmadağın etmiş.
Alp Kara Kuş başta olmak üzere,
Yoluna çıkanların hepsini,
Öbür dünyaya yollamış.
Sizleri aldatıp geçmiş,
Farkedilmeden buraya ulaşmış.
Sizlere dokunmayıp hürmet etmiş,
Hu deyip aldatmış.
Böyle güvey olmuş,
Kardeşin Cezbilek'im
Gönlü ona akmış.
Yarından itibaren halkına
Kız-güveyin toyu de.
Cezbilek başta, kırk bir kız,
Onların kararı de.

Kırk gün toyu olsun de,
Otuz gün oyunu olsun de,
Halkın tamamı gelsin de,
Tamaşayı görsün de,
Debdebeyi bilsin de.”
Böylece toyu başlatmış.
Kadamış Han'ın bütün yurdu
Doyup haz duymuş.
Boston Cezbilek'i almış.
Arından gelen kırk yiğit
Otağdaki kırk kızla
Evlenip güvey olmuş.
Kızlar ile yiğitler,
Birbirinden hoşlanmışlar.
Halkın tamamı toplandı.
Kırk günlük toyu başladı”
(Yıldız, 2009, s. 139-140).

Destanın devamında kırk gün toyu olan Boston ile Cezbilek'in toyunda ikinci vaktinden sonra başlayan eğlenceler, oyunlar detaylı bir şekilde tasvir edilir:

“Her günün akşamında
Başlıyormuş ikindide,
Kız-gelinler içinde,
Birazaya toplanıp yiğitler,
Oyun-eğlence temaşa,
Zevk içinde,
Oynayıp duruyor baksa.
Türkü söyleyip görüşür,
Sarılışıp öpüşür,
Otuz gün,
Gece geç vakitlere kadar,
Türkü söyleyip dans eder,
Birbirini anlar.
Yiğitlere baksan,
Güzel kızlar bulur.
Uzun boyunlu, ince belli
Kızları gidip tutar.
Tokmak vurma oyunu oynar.
Yiğitlerle kızlar birbirini kovalar.
Gelin-yiğit kapışır,
Vücut dayayıp güreşir.
Yiğitlere baksan,
Kızları elinden tutar.
Birbiriyle nişanlanıp,
Zevke kanar.

Kucaklaşıp kalır.
Güvey-kızın karşısında
Takke düşürme oynuyor,
Gelinlerle yiğitler
Oynayacakları yeri görüşüyor.
Çok yere konulan,
Gençler için diye ayrılan
Altı sııklı salıncağa
Beraber giderler.
Salıncakta sallanırlar.
Bazıları yarışır.
Gelin-kızlar kalkar.
Yiğitleri gelir,
İkişer ikişer olup
Altı sıık sallanır.
Oynayıp gülüp her vakit
Can sıkıntısını böyle giderir.
Kolkola girip konuşup,
Birbirini dürteleyip,
Kahkahayla gülüşür,
Gülüp oynayıp dururlar.
Cezbilek ile kırk kızın
İhtişamlı toyları
Kırk günden sonra bitmiş.
Oyun-eğlence gecesi,

*Kız-yiğit bekleyen nicesi,
Debdebeli oyunu,
Otuz-günü aşmış.
Gençlere olan bu oyun
Söylenip durup nice yıl
Sonrakilere ulaşmış.
O zamandan itibaren Kırgızlarda
Kız oyunu-eğlence*

*Sürüp gelmiş,
Adete dönüşmüş.
Kadamış Han'ın kalabalık halkı
Haz duyup rahatlamış,
Kırk yiğit ile Boston'un
Güzelleri alıp
Zevke bunlar dalmış”
(Yıldız, 2009, s. 158-159).*

Er Soltonoy destanında, kırgız halkını yöneten üç padişaktan biri olan Kögöykan, Paktıkan adlı kızını evlendirmek ister. Ancak kızı Paktıkan evlenmek istemez. Bunun üzerine Kögöykan, şeyh ve sofu çağırarak kızını ikna etmelerini ister. Ancak kız gene de istemez. Korkudan yürekleri ağızlarına gelen şeyh ve sofular, Kögöykan'a kızın razı olduğunu söylerler ve vezir ferman okutup düğüne başladı (Kallimci, 2010, s. 208-209).

*“Yarın sabahtan itibaren,
Kız istemeyle büyük toy başlayacak
Bu toya varmayan,
Hırsız muamelesi görüp aç kalacak,
Paktıkan ile Samatay,
İkisi de genç çocuklar.
Toy bittiğinde, kırk gün sonra,
Nikahları kıyılıp kavuşacak
Ondan sonra eğlencesi,
Otuz gün uzayacak
Eniş, güreş, at yarışı,
Gökyüzünden cambı atılacak.
Batur, pehlivan, koşu atı,
Nişancılar, hepsi katılacak.
Toya kimler varmazsa,
Pişman olup içi acıyacak.
Fakir, fukara, çaresizler,
Hiçbiriniz kalmayın, hepiniz gelin.
Yağ ve bağırsak dolduracaksınız,
Kabınızı, çuvalınızı alıp gelin.
Kişi başına bir tabak,*

*Yağlı pilav verilecek.
Böyle ihtişamlı davet görmedi,
Yüzyıllar boyu halkınız.
Aklınızdan çıkarmayın,
Odun toplayan ırgatlar.
Düşünün bu toyu,
Otlaktaki malcılar.
Cayılğan ovasında,
Sokak sokak çadır kurulacak.
Her çadıra hediye olarak
Misafir gelip halk dolacak.
Her gün her eve birer tane,
Tay, kuzu, koyun kesilecek.
Her gün aralıksız,
Akşama dek gökbörü oynanacak.
Kögöykan'ın bu toyunun,
Külfeti halktan karşılanacak.
Borazancı ile zurnacılar,
Fakir ile zenginler,
Bu toya hepsi gelecek”
(Kallimci, 2010, s. 208-209).*

Coodarbeşim destanında “Canaalı Dev'in esareti altında bulunan Agaça Han'ın kızı Aksaamay, Coodarbeşim'in haberini önceden duyar ve ona gıyabında aşık olur. Durumdan haberdar olan Coodarbeşim, Canalı Dev'i öldürdükten sonra Aksaamay'ın yanına gelir. Bu sırada Coodarbeşim'i bekleyen Aksaamay onu karşılamak için yola çıkar. Coodarbeşim, müstakbel eşini ilk gördüğünde sınamak için kimliğini gizleyerek soru sorar. Her şeyin farkında olan Aksaamay, Coodarbeşim'e istediği cevabı verir ve evlenirler. Başka değinecek

bir husus, dillere destan toyun olmamasıdır. Onların evliliği sarayda düzenlenen bir eğlenceyle tamamlanmıştır.” (Alimova, 2017, s. 52-53).

“Onların bu yaptıklarına,
Altın nurlu güneş şahit,
Mavi gökyüzü şahit,
Endamlı usta şahit,
Bir yiğit, kırk kız şahit.
Yiğidinin evlendiği,
Aksaamay asil yar oldu.
Her şey dört dörtlük olup,
Ak saray içi eğlenceye dolup.
Uzaktan arayıp geldiği,
Söylendiği kadardı.

Çok güzel eğlenip,
Bir hayli gün saraydan,
Dışarı çıkmadan yatmış.
Ondan sonra oğlunuzun,
Yaptıklarını görün.
Mavi sancağı, kırmızı bayrağı
Yüksek yere dikmiş.
Kara-Köl’ün bütün halkını,
Hepsini toplamış”
(Alimova, 2017, s. 135).

Destanın ilerleyen bölümlerinde Nurperi’nin evlenme toyu da yapılır. Gittiği yolda kaybolan Coodarbeşim yolda ilerlerken atı periler diyarına geldiğini belirtir. Onu perilerin hanı Nur Han’ın kızı Nurperi’nin beklediğini ve onun da Aksaamay gibi hayalinde onu sevdiğini söyler. Coodar, Nurperi’nin yanına gelerek tanışır, konuşur ve sonra da evlenirler. Bir süre sonra Nurperi’nin sözleri üzerine perilerin diyarına giderler. Periler hanı Nur Han, Coodar’ı beğenir ve bu çift için muazzam bir toy düzenler (Alimova, 2017, s. 194-195).

“Padişah o sırada kalkıp:
Yiğidini gönderip git, dedi.
Altın şehir ile gümüş şehir,
Şehirlerime haber ver, dedi.
Nurperi’nin toyuna,
Halkımın hepsinin gelmesini söyle.
Büyük bir toy yaptıracağım,
Toyu gelip görmelerini söyle.
Sağdaki, soldaki tüm hayvanların,
Hiçbirini unutmadan toplayın.
İyice doysun bütün halk,
Sırayla tutup kesin.
Görülmemiş ihtişamda,
Büyük bir toy yapın.”
Handan buyruk gelince,
Peri halkı gelmiş.
Nur padişahın kızı için,
Unutulmaz büyük bir toy yapmışlar.
Aylarca yapıldı at yarışı,
Sayısız oodariş oldu.
Bahadırlar zevk alıp,
Her gün yapıyordu,

Pehlivan güreşi, er sayış.
Avcılar çıktı seçilip,
Zevkli oldu cambi atış.
Bahadır Coodar, Nurperi,
Yüksek bir yere oturdular,
Kulenin başına.
Peşlerini bırakmadılar,
Akperi, kırk kız yanlarında.
Bol bol eğlenerek,
Oyunlarını seyretti halkının,
Zevk ve neşe içinde.
Toy sonu yaklaşmış,
Gruplar halinde dört bir yana,
Dağıldı halk o sırada”
(Alimova, 2017, s. 194-195).

3.1.1.3. Ölüm İle İlgili Törenler

Türkler de ölümden sonra bedeni terk eden ruhun ebedi yaşadığına inanılırdı. Eski Türkler de inanış olan Atalar kültürünün düşünce kaynağı da budur. Kişinin ölümünden sonra düzenlenen cenaze törenleri, gelen insanlara verilen ölü aşı, ölen kişinin mezarını ziyaret ile amaç; bedeni dünyayı terk etmiş ancak ruhları sonsuz yaşayan ataları memnun etmektir. Bu törenlerde ölen insan için dökülen gözyaşları ve üzüntünün vermiş olduğu acı ile insanların kendilerine zarar vermeleri ile yine atalarını memnun etmek amaçtır. Türklerin sahip olduğu inanış da ölen kişinin ruhunun bulunduğu yeri terk etmesi, sonraki evrede yeni hayatına başlaması için belli bir sürenin geçmesine inanılırdı. Günümüzde de kabul gören bu süre, o dönemde de kırk günlük bir süre idi.

Ölen kişi için düzenlenecek merasim yaşadığı çadırın etrafında başlardı. Türkler yaşadığı dünya hayatı gibi ölümden sonraki hayatı da çadır ortamında geçireceği inancına sahip idiler. Bu inanıştan kaynaklı definden sonra yapılan ölü aşı, ağıt gibi geleneklerin yerine getirilmesi dini ve kozmik bir anlam taşımaktadır. Bu ritüeller ile ölen kişinin ruhu memnun edilir ve göğe yükselmesine yardım edilirdi. *“Evrensel nitelikli ‘ölü yemeği’ adeti eski kültürde görüldüğü gibi, zamanımızda başka toplumlarda da hala yaşamaktadır”* (Örnek, 2000, s. 221).

Kırgızlarda da diğer milletler de olduğu gibi “yas tutma”, “ağıt yakma” geleneği vardır. Tutulan bu yas süresi belirli bir zaman ile sınırlanmaktadır. Sınırlanan bu zaman ölünün defnedilmesinden başlayıp, bazı kesimler de kırkına kadar devam ederken bazı bölgelerde “ölü aşına” kadar yani bir yıla kadar devam etmektedir. Bu sürenin belirlenmesindeki faktörler ölen kişinin konumuna, yaşına ve cinsiyetine bağlıdır. Kırgız topluluğu daha çok kırk gün yas tutar. Yas süresince herhangi bir eğlence toyu tertip edilmez. Toplum içinde kadınlar erkeklerden daha fazla yas tutar. Ölen erkek ise karısı uzun bir süre makyaj yapmaktan kaçınır, kara elbiseler tercih eder. Kırk gün boyunca ağıt yakar (Dıykanbayeva, 2009, s. 95-96).

Kırgız Türklerinde vasiyet çok önemlidir. Kırgızlar da bu duruma “kerez aytuu” derler. “Kerezini aytmak” (vasiyet etmek) insanlığın hakkıdır. Yaşam süresinin içinde, hastalıkta, toplum içinde tanınan birinin ölümünün ardından veya yaşlı kişilerin çocuklarına malını paylaşımı, aile içinden bakıma muhtaç olan birinin bakımını diğer aile üyelerine bırakmak gibi insanların vasiyette bulduklarını görüyoruz. Vasiyet eden kişinin

ölümünden sonra bunun yerine getirilmesi geride kalanların görevidir. Bakıldığında Türk toplumunda özellikle babanın vasiyeti mutlaka yerine getirilmelidir. Yas tutan aile içinde vasiyeti yerine getirmek bir nevi aileyi avutmadır (Dıykanbayeva, 2009, s. 92).

3.1.1.3.1. Defin ve Ölü Aşı

Ölüm de evlilik gibi insanlık için geçiş evrelerinden biridir. Her toplumda ölüm kabullenilmiş bir gerçektir. İnsanlık tarihinde ölü defini tüm coğrafya ve kültürel faktörlere göre farklı ritüeller eşliğinde yapılsa da ortak olgular ve benzerlikler barındırmaktadır. İncelediğimiz metinlerde:

*Defin için bir toy tertip edilir.

*Ruhu bedenini terk etmiş kişiler, kazılan mezarlara deriye sarılarak gömülür.

*Ölen kişi ardından yas tutulur, ağıtlar yakılır.

*Yakınları tarafından gelenlere ölen kişi için aş verilir.

“Bağış destanının, Manas ile olan diğer bir ortaklığı Kökötöy Han’ın yuğu mevzusundadır. Nitekim *Manas* destanında babası Kökötöy Han’ın ölümü üzerine beş oğlunu huzuruna toplayan Bok-Murun, Cediger boyundan Bağış’ı da çağırmasını ister. Aynı durum, Bağış destanında ise:” (Öztokmak, 2019, s. 486)

*“Kökötöy’ün aşı geçince,
Bir yıl geçip gidince,
Eren Manas düş gördü,
Bahar gibi halkı hazırlatıp.
Büyük bir toy verdi.
Toya halkı çağırıp,
Her tarafa kan içene,
Özellikle haberci gönderdi.
Sıra sıra kalabalık halk,
Bağış’a haber verdiler.”
“Bağış gitti o toya,*

*Surkiyik çıkıp o zaman,
Yakup’un verdiği bin yılki,
Aklına geldi şimdi.
Surkiyik’in yarışı,
Kırgız’ın namusudur deyip,
Ortada Bağış’ın verdiği.
Bağış’ı görüp yiğit Manas,
‘Bakakalan biri idi,
Babam ile arkadaş.
Nasıl sürer gücü’deyip”
(Öztokmak, 2019, s. 486).*

Bağış destanının son bölümünde yiğit Bağış’ın yaşlılığı ve hastalanması anlatılır. Bu bölümde Bağış, Közölkan’ın Kıtay’a asker göndereceğini öğrenir. Hazırlıklara başlayan Bağış daha sonra bu bilginin doğru olmadığını öğrenir. Kış mevsiminde yapmış olduğu bu hazırlık mücadelesinde çok yorulur ve hastalanır. Döndüğünde hastalığı bir türlü

atlatamayan yiğit Bağış, çocukları dahil olmak üzere Cediger halkına vasiyetini söyledikten sonra son nefesini verir (Öztokmak, 2019, s. 499).

*“Geriye düşüp yiğit Bağış,
Göçüverdi dünyadan.
Yiğit Toltoy ağlayıp,
Bayteke ağlayıp, canı acıyıp,
Gelin, kız hepsi ağlayıp,
Bütün Cediger halkı ağlayıp.
Yedisu’ya yerleşen,
Cediger’i bütün toplayıp.
Doksan kırsığı kestirip,
Misafirlerin elini yikatıp.
Sayısı yirmi pehlivana,*

*Sekiz gün mezarını kazdırıp,
Deriye sarıp,
Kalabalık halkı galeyana getirip
Bayteke’nin dostu deyip,
Bağış’ın başını tutturup,
Yurdun hepsini sıraya dizip,
Sarayına çağırdı.
Götürüp halka teslim edip,
Elden ele toprağa Bağış’ı”
(Öztokmak, 2019, s. 499).*

Kız Darıyka destanında, babası Katıran’ın ölümü üzerine Darıyka yas tutar. Sararıp dert çeken Darıyka büyüklerin vermiş olduğu nasihat ile kendini toparlar ve öleni unutarak babası için verdiği aşu gelen konuklara ikram eder (Türker, 2010, s. 40).

*“Bunları duyunca aslan Darıyka kesip ağlamayı,
Kaldırdı yattığı yerden başını.
Gelenleri konuk edip ağırlar,
Yedirip babası için verdiği aşu”
(Türker, 2010, s. 40).*

3.1.1.3.2. Ağıt

Kırgız Türklerinde ağıt yakma geleneğine bakıldığında bir takım ritüeller vardır. Cenazen evinde kadınlar içeride ağıt yakarken, erkekler yüksek sesle evin dışında ağlamaya başlarlar. Kırgız Türklerinde kadınların yaktığı ağıt için “koşok”, erkeklerin yaktığı ağıt için de “ökürüü” adı verilir. Ölüm haberini alan komşu ve yakınları ağıt yakarak cenaze evine gelirler. Kırgız Türklerinde insanlar sadece cenaze evine ağıt yakarak gelirler (Dıykanbayeva, 2009, s.90).

Türk boylarında ağıt farklı isimler ile çok eski bir tarihe dayanır. Dünyayı terk eden kişilerin sevenleri tarafından acıyla söylenen sözlerdir. İncelenen Kırgız metinlerinde ağıtlar:

- *Ölen kişinin ailesi tarafından,
- *Ölen kişinin eşi tarafından,
- *Halk tarafından yakılır.

Kocacaş destanında, Kocacaş inat uğruna gittiği av da ölüm ile karşılaşır. İhtiyar, güçsüz baba olan Karıpbay tek oğlu için feryat eder. Peşinden gittiği keçi yüzünden kayalıkta yaralanıp orada ölümü bekleyen Kocacaş için babası (Türkmen, vd. 2007, s. 211).

*“Yavrum kocası kim olur
Zulayka gibi eşinin?
İnat ettin vurup keçiye,
Kara kayadan inemedem,
Kaldı ayakta çarığın.
Kocamış garip adamım,
Derdimi kime anlatayım.
Yavrum kaldıysa güzel söz,*

*Duyan kulak gören göz,
Arkadakiler söyleyiversin,
Yavrumun böyleymiş yazısı diye”.
Kocayıp kalan Karıpbay,
Yavrum diye feryat edip,
Sesi uzaklara yayılıp”
(Türkmen, vd. 2007, s. 211).*

Destanın devamında ise kaya üzerinde hala yaralı bir şekilde çaresizce ölümü bekleyen Kocacaş’ın yanına eşi Zulayka da gelir. Evliliğin ilk gününden beri hasret ile yanıp tutuşan Zulayka gördüğü durum karşısında acısı büyür ve kapanmaz bir hal alır. Elden çare gelmeyen Kıtay halkı artık Kocacaş’ı orada bırakır ve yurduna döner. Çaresiz Zulayka (Türkmen, vd. 2007, s. 225).

*“Sevgilisi Zulayka,
Üzüntü çekip, tasalanıp ağlar.
Hep birlikte ayrılıp avcıdan,
Ezanla çözüp, yükleyip,
Yerlerine göçmeye başladılar,
Hısım akraba olanlarla.
Deveye havut vurup, yükleyip,
Köyü göçtü yerine,
Eşi Zulay yas edip.
Kara nara havut vurup, yükleyip,
Halkı göçtü yerine.
Sevgilisi Zulayka
Üzülüp, ağlayıp, yas tutup.*

*Tasasız başını derde salıp,
Ay gibi yüzünü yaralayıp.
Onun sağlığında,
Uzun zamanlara kadar Kıtaylar,
Avcıya bakıp durmuş.
Yerden köprü uzatıp,
Hayvanları aç kalıp,
Yeniden göçtüler yerlerine,
Avcıya dağda bırakıp.
Başına karalar örtünüp,
Sevgilisi Zulayka,
Üzülüp kederlenip ağlar”
(Türkmen, vd. 2007, s. 225).*

3.1.1.3.3.Vasiyet

Kebekova, 2001’e göre vasiyet geleneği Kırgızlar da oldukça önemlidir. Vasiyet geleneği hemen hemen her toplumda insanın en temel hakkıdır. Özellikle bakıldığında Kırgız toplumunda vasiyetini söylemeyen kişi sayısı oldukça azdır (Kundakçı, 2020, s. 68-82). Kırgız destanlarından olan Bağış destanında, Bağış oğlu Toltoy’a vasiyet eder. Vasiyetinde Kırgız halkına saldıran düşmanlara Manas’ın müdahale ettiği ve bundan dolayı Manas’ı karşısına almaması gerektiğini ve Semetey ile beraber mücadele etmesi gerektiğini

ve Kırgız halkının birliğini korumada rol oynaması gerektiğini söyler (Öztokmak, 2019, s. 495-496).

*“Dostum Bayteke,
Oğlum Toltoy, kulak verin,
Vasiyetimi dinleyiverin.
Gün doğuşu tarafından,
Küllü Kitay ili denen,
Yerler var yaratılmış,
Suyu var yaratılmış,
İnsanoğlu yayılıp,
Her tarafa gidip şehir kurup,
Kuvvetlileri güçlendirip,
Güçsüzlerin belini büküp,
Ademoğlu olanı,
Kaç yaşına çıktım, görmedim,
Beycin 'i kimse almadı,
Kitay'a ordu göndermedi.
Kendine darlık çektirir mi,
Bir boyu Kitay'ın,
İçinden çıktığı Kalmuk'un.
Kalmuklar sıkıştırıp gidince,
Kaçıp gelmiş Kitay'dan,
Azızkan'ın oğlu.
Bunca yıl yürüyüp Kırgız'da,*

*Başlarında Manas vardı.
Kangay ile kinlenip,
Kırgız ile birlikte,
Kitaylar hücum etti.
Ayırmadan Kalmuk, Kitay'ı,
Sürükleyip güzel kız alıp,
Manas'a karşı kusur işleyip.
Kitay'dan Manas ölmedi,
İçlerinden çıkan kimselerden,
Konurbay'dan ölenleri.
Kara Kırgız halkı idik,
Nice boyları dağıtıp,
Kalmuk'un gözü önünde,
Cengiz, Şooruk, Alooko,
Kırgız'ı böyle ayırdı.
Soyundan olup Manas, Yakup'un,
Kırgız'ı ayırdı Kalmuk'tan.
Hastalık yayılıp, akıl az,
Takır takır ben söyleyeyim.
Ne zaman olsa intikamını al,
Oğlum Toltoy, Kalmuk'tan”
(Öztokmak, 2019, s. 495-496).*

Boston destanında, yurduna doğru yola çıkmaya hazırlanan Boston eşi Cezbilek'in gebeliğinden şüphelendiğini öğrenir. Bunun üzerine Cezbilek, batıya doğru hareket etmeye hazırlanan eşi Boston'a çocuğu olduğu vakit babası ile ilgili ne diyeceğini bilemez. Boston'a, çocuğun hani babam diye sorarsa ne cevap vereceğini bilmemekten korkan Cezbilek'e eşi Boston şöyle vasiyet eder (Yıldız, 2009, s. 187-188).

*“Boston'dan cevap bekledi.
O zaman Boston söz söyler;
“Karnındaki bebeğin
Doğuma ulaşır.
Erkek doğup gözünü açarsa,
Adını Börübay-Sultan koy.
Eğer kız doğarsa,
Adını kendin koy.
Çocuğum sağ salim büyürse,
Babam diye sorarsa,
Adımı söylersin,
Nerede olduğumu sorarsa,*

*Gideyim diye ararsa,
Karaboz'un izi diye,
Gittiği yön şu diye
Yol göster,”
Diye sözünü söyledi.
Cezbilek o zaman söz söyler:
“Tam olarak büyürse,
Gideyim diye direnirse,
Arayıp bulup karşılaşırsa,
Onu nasıl tanıyacaksın,
Bir nişan bırak.
Oğlunum diye söyleyip,*

*Gösterip ondan tanısın.”
Boston durup söz söyler:
“Kardeşim Karaçaç,
Hürmet edip benim için yaptı,
Yanında daima dursun diye,
İsteyip bana verdi,
İğne ardı dikildi,
Kat kat ipek koyuldu,
Nakışları özel,
Dikilişi özel,
Onun gibi dik,
Herşeyini bil.
Bahadır olup kıymetlenirse
Babacığımı bulayım diye,
Aramak isterse,
Bu keseyi dikip ver.*

*Babacığının işareti diye,
Belinde sağlam dursun de.
Karşılaşırsanız babacığın,
Bundan tanısın de,
Babacığının işareti,
Keseden tanı de.
Karşılaştırıp bakarsan
İkisi tıpatıp benzer de,
Benim oğlum imiş diye,
Baban bundan tanır de,
Bahadırılığını ister de,
Gelir diye seni bekler de,
Arkasına daima bakar de,”
Diye sözünü söyledi”
(Yıldız, 2009, s. 187-188).*

Destanın devamında Cezbilek, karnında bir bala olduğunu Boston’a söyler. Yine yol hazırlığında olan ve halkını aramaya giden Boston, Cezbilek’in vermiş olduğu bu haber ile çok mutlu olur. Bunun üzerine Cezbilek’e bu durum gerçek ise şöyle vasiyetini belirtir (Yıldız, 2009, s. 399).

*“Cezbilek gibi akıllı,
Karnında bala olduğunu,
Açıkça söyleyip,
Dev gibi olan Boston’a
Emanetini bildirdi.
O zaman Boston söz söyledi,
Söz söylediğinde tembihle söyledi:
“Karnında bala var ise,
Varlığı gerçek ise,
Hüda bize bağışlamış,
Çok iyi olmuş.
Kıvançla dolmuş.
O erkek çocuk olursa,
Başına devlet kuşu konmuştur,*

*Boston’un eksiği tamamlanmıştır.
Er olarak yetişirse
Sana kuvvet olur.
Erkek çocuk doğarsa
Adını Börübay-Sultan koy,
Babam kim diye sorarsa
Baban Boston, diye söyle,
Babasını-anasını arayıp,
Halkını-yurdunu da arayıp,
Batıya doğru gitti de.”
Tekrar Boston emanet edip,
Batıya doğru yöneldi”
(Yıldız, 2009, s. 399).*

Kocacaş destanında, hayatını avcılığa adanmış Kocacaş yine yola çıkmak için hazırlanır. Dağlar da geyik, keçi avına çıkan Kocacaş geri de gözü yaşlı eşini bırakır. Eşi Zulayka gebedir. Her seferinde ölecekmiş gibi yola çıkmadan vasiyet eden Kocacaş, güzel eşi Zulayka’ya doğacak çocuğu için isimlerini vasiyet eder (Türkmen, vd. 2007, s. 221).

*“Zulayka eğer kız doğurursan,
Adını Kaniş koydurun.
Avcıdan kaldı bu yavru deyip,
Beşiğe koyup toy yapın.
Erkek doğurursan Zulayka,
Adını Moldocaş koyun,
Avcıdan kalan hatıra deyip,
Benden doğan can ise,
Kemiğimi arayıp gelir diye”
(Türkmen, vd. 2007, s. 221).*

Kız Darıyka destanında, yiğit bir pehlivan olan Darıyka çocuklarının doğumundan sonra yaşlanmaya başlamış ve ilerleyen dönemlerde kaybettiği çocuğundan sonra da iyice hasta duruma düşer. Yiğit bir pehlivan olan Darıyka hastalığının son anlarında, halkı ile beraber akrabalarını da çağırır ve vasiyet niteliğinde sözlerini söyler (Türker, 2010, s. 126).

*“Akrabalar, söylediklerime kulak verin,
Sonunda bu hale geldim.
Bir zamanlar oka göğüs gerip,
Halkım için canım feda derdim.*

*Halkıyla anılır adı yiğidin,
Halkına yiğitlerin yiğidi hizmet eder.
Aslanınız ölen biricik yavrusunun acısına,
Halkım, şimdi nasıl dayansın!*

*Size son sözüm şu,
Hakkınızı bana helal edin.
Hatırlayıp yavrumu gece gündüz,
Yas tutmak olsun benim görevim.*

*Darıyka, vasiyetini anlatmış gibi halkına,
Halkım, razıyım ben sizlere.
Sizlerin yardımınızla, desteğinizle,
Şöhretim yayıldı her yere.*

*Affedin günahım varsa, dedi aslan,
Vedalaşmadan önceki sözü bu oldu.
Zavallı aslan bu hale geldi, deyip,
Kıpçak halkı, kıza üzüldü”
(Türker, 2010, s. 126).*

3.1.1.4. Karşılama ve Uğurlama Törenleri

Türk coğrafyasının sahip olduğu en önemli geleneklerden biri de misafirperver olmasıdır. Gelen misafiri memnun etmek, aç olanı doyurmak, güler yüz ile gönül kazanmak ve yorgun olan misafiri rahat ettirmek Türk milletinin mihenk taşlarından bir tanesidir. Türk halkının misafirperverliğe verdiği önem, sunduğu imkan ve hizmetlerden de anlaşılmaktadır. Ağırladığı misafir için evinin en rahat odasını açar, her zaman hazır ve temiz bekletilen eşya ve yataklarını misafire sunar. Ev sahibi kıymetli yiyeceklerini misafir için yapar ve misafiri memnun etmek için hizmet eder.

Kırgız toplumu içinde misafirperverlik son derece önemlidir. Bu durum Kırgızların eski göçebe hayat özellikleriyle de ilgilidir. Çünkü köyden köye, bir alandan başka bir alana göç etmeleri Kırgız toplumunun dış dünya ile alaka kurma noktasında engel teşkil etmiştir. Bu sebeple uzak veya yakın coğrafyalardan gelen her bir misafir onlar için bir haber kaynağı oluyordu. Bu sebep başta olmak üzere gelen misafirler sahip oldukları gelenekten dolayı da önemli kabul edilir, kutsal sayılırdı. Gelen misafirler için en rahat misafir evleri hazırlanı ve onlara toplum içinde en iyi sayılan yemekler ikram edilirdi. Misafirlik gündelik hayatta da çok önemlidir. Her iki taraf içinde misafirliğin gelenek ve edep kazandırmasında önemli bir rol teşkil ettiği inancı vardır. İnsanlara hürmetle muamele etmek, misafirperverlik geleneği nesilden nesile günümüze kadar gelerek önemli bir ritüel haline gelmiştir (Polat, Esen, 2016, s. 26).

Misafir ağırlamak ya da misafir olmak her iki kesim içinde saygınlık kazandırmakla birlikte içinde buldukları topluma da birlik kazandırmaktadır. Çeşitli vesileler ile gerçekleşen toy ve törenlere katılan misafirler ile bu misafirleri ağırlayan ev sahibi arasında dayanışma ve birliği güçlendirmesi ve duyguların birlikte paylaşılması bakımından misafir ağırlama Türk toplumunda köklü bir yere sahiptir. Günümüzde hala bu gelenek geçmişten aldığı bağ ile misafiri rahat ettirme, evin en kıymetli eşya ve en özel yemeklerini ikram etmek ile beraber yapılan sohbetler bu geleneğin devamıdır.

3.1.1.4.1. Misafir Ağırlama

Türk milleti kültürel zenginliği fazla olan bir millettir. Türkler de misafir ağırlama her zaman önemli olmuştur. Kim olduğuna bakmaksızın güven duygusu ile misafiri en iyi şekilde ağırlamak, tebessüm ettirmek önem sırasından en önde gelen örf ve adetlerindedir. Misafirperverlik Türk boylarında dünden bugüne devam eden ve hala da misafiri rahat

ettirme konusunda önemini sürdürmektedir. Misafire her zaman en iyi ikram ve konaklama imkanları sunulur.

Kırgız Türklerinin destanlarında, farklı sebepler ile insanların birbirlerinde konakladığı görülmektedir. Bu metinlerde misafir ağırlama süreci şu şekildedir:

*Çıktığı yolda yalnız kalan ve karşılaştığı yiğidin daveti üzerine yurda gelir.

*Kaybolan veya ölen babasını aramak için aramaya çıkan çocuğun ailesi ile karşılaşması sonucu onlara misafir olur.

*Tertip edilen toya davet üzere gelen kişiler günler süren bu eğlencelerde özel misafirhaneler de konaklarlar.

*Düşmanları püskürtmek için sefere çıkan kahraman yolda karşılaştığı yurtlarda davet üzerine eğlenip misafir olur.

*Konumu gözetmeksizin misafir olan kişi ve ağırlayan kişiler arasında hayır duaları verilir ve uğurlanır.

Bu metinlerde incelediğimiz örnekler şu şekildedir:

Manas destanında Macik ile beraber yola çıkan Manas, dayısı Akbalta'nın yurduna gelir. Yol da onları karşılamaya çıkan dayısı Balta ve kocakarısı Manas'ı gördüklerinde ölecek gibi olurlar. Manas'ın duruşu ve bakışları karşısında korkan kocakarı kendini topladıktan sonra eşi Akbalta'da yeğeni üzerinde bir kusur bulamaz. Kendilerine gelen dayı ve kocakarısı hemen hazırlık yapar ve misafirlerini ağırlar (İnayet, 2017, s. 112-113).

*“Balta onları içeri aldı.
Arslan Manas ortada girdi.
Suratını görünce bahadırın,
Meraklı kocakarı şaşırıldı.
Ciğeri boğazına gelip
Az kalsın ölecekti.
Nefesi kesilmiş gibi,
Düşecekmiş gibi oldu.
Düşmekten kendini kurtarıp
Gözlerini tekrar açtı.
Balta Dev içinde,
Şöyle düşündü:
“Yeğenimiz Çon Cindi,
İşte bu olmalı?” deyip
Dikkatlice bakıyordu,*

*“Hangi yerinde işaret?”
Varmış diye özellikle
Baştan aşağı süzdü,
Zerre kadar kusur bulamadı.
Afallayıp aptal gibi,
Hanımı bakıp durmadı.
Kollarını sıvayıp
Telaşla koşuşturdu.
Balla karıştırılmış kımız vardı,
Tuluma konulan yağı vardı.
Kaymağı sicim gibi akıp duran
Katlama denen ekmeği vardı.
Kazı, karta karışık,
Kesilmiş yele altı yağı vardı.
Tasta mayalanmış,*

*Yoğurtları da vardı.
Göz açıp kapayıncaya kadar,
Önünde her şey hazır oldu.*

*Arzu edilen misafirden,
Bir şey esirgenir mi?”
(İnayet, 2017, s. 112-113).*

Mendirman destanında, garip Kanış yolculuğa çıkar. Bu sırada Adıl Han ile karşılaşan Kanış derdini anlatır. Kimsesinin olmadığını ve doğudan geldiğini söyleyen Kanış, ailesinin olmadığını da belirtir. Kanış arkasından kötü halinde ağlayacak, iyi halinde sevinecek kimsesinin olmadığını belirtir. Bunun üzerine yiğit Adıl Han, ona sahip çıkar ve benim yiğidim ol der. Misafirhanelerin de ağırlayan Adıl Han’a karşılık Kanış (Öztürk, 2006, s. 26).

*“Adıl Han ’ın yanından
Başka tarafa gitmedi
O zaman Adıl’a şunu söyledi
“Yiğit olacağım sana
Elimden gelen hizmeti
Ölene kadar yaparım” dedi
“Misafir için beş ev var
Beğendiğine yerleşebilirsin
Hayvan için altı ahır var
Atını bağlayıp yat
İyi olursan, oğlum olursun
Kötü olursan, kölem olursun”*

*Evine barkına yerleşip
Çok güzel ağırladı
“Ebediyen senin yerindir
İkiniz de rahat edin”
İkisini de sevindirdi
Bu şekilde devam ettiler
Atı ile Kanış’ı
Gidip alıp getirdi
O söylediği yerlere
Alıp eve getirdi”
(Öztürk, 2006, s. 26).*

Kırgız destanlarından olan Manas destanında, çıktığı yol da almış olduğu zaferlerden sonra Manas Koşoy’a konuk olur. Koşoy’da gerek güç gerek beden olarak görenler karşısında şok etkisi bırakan biridir. Ancak almış olduğu zaferler karşısında Koşoy, Manas’a hayranlık duyup saygı gösterir. Arkadaşı ile beraber gelen Manas, dinlenmek için Koşoy’da misafir olur. Manas’ı saygıdan attan indirmeyip, saygı ile eğilen Koşoy Manas’ı ağırlar (İnayet, 2017, s. 141).

*“Koşoy’un peşinden “Çon Cindi”,
Kaleye geldi.
Kurşun gibi uyuşup
Kımıldamadan yatakaldı
Kimseye çaktırmadan
Dokuz gün dinlendi.
Çocuğun hürmeti için,
Eğlence düzenlendi.
Kurbana doksan mal kesip
Her gün at koşturdular.*

*Farfaralık eden delikanlılar,
Her gün kök börü oynadılar.
Yarış için para atıp
Enenmiş deve hazırladılar.
Kalenin ortasında,
Aşık kemiği oynadılar.
Toptaş, çakmak, kumalak,
Efkarlı keman sesi.
Akşam oynanan “kırk oğul” var,
Kenara birini çıkarıp*

*Akşam olunca haykırır.
Çatıraş oyunu da var,
Çaya konacak balı var.
Min-Bugu'dan getirdiği,
Pirinç diye tahılı var.
Dokuz gün ağırladı,*

*Koşoy denen büyüğünüz.
Yeterince danıştılar,
“Çon Cindi”, Macik gençler.
Dönecek gün geldi,
“Çon Cindi”, Macik hareket etti.”
(İnayet, 2017, s. 141).*

Boston destanında, Börübay-Sultan batıya doğru giderken babası Boston'a rastlar. Bunun üzerine Börübay-Sultan, anası Altınay tarafından misafir edilir. Ailesini aramaya çıkan Börübay, bahtının olduğunu söyler. Börübay-Sultan için sofralar kurulur, türlü yemekler yapılır (Yıldız, 2009, s. 453-454).

*“Börübay-Sultan büyük oğlumu
Aykan ile Altınay
Misafir edip kalmış.
Sofra kurmuş,
Türlü yemek çıkarıp,
İçemeyene kadar çay verip,
Bıkıncaya kadar et verip,
Börübay-Sultan'a
Altı kişi adımlayıp,
Yemek taşımaktadır.
Uzaktan oğlum geldi diye,
Börübay-Sultan doysun diye,
Aykan Han'ın orada
On beş sığır kesmiş.
Altmış koyunu seçtirip
Onları da kesmiş.
Etin tamamını pişirip*

*Börübay-Sultan'ın önüne
Alıp getirip koymuş.
On tane kadın toplayıp,
Ekmeği güzel olsun diye,
Tereyağ ile kişmiş,
Hamuruna katmış.
Tandırını kızdırıp,
Ekmeği pişiriyormuş.
Ekmeği böyle pişirip,
Üstünü söyleyip
Sofraya koymuş.
Börübay-Sultan alpımız
Orada zar zor doymuş.
Uyuyacak vakti gelmiş.
Konaklayıp yatıp on gün
Börübay-Sultan uyumuş”
(Yıldız, 2009, s. 453-454).*

Destanın devamında, Buuba Han torunları ve dünürleri için büyük bir toy verir. Buuba Han, büyük otağında herkesi toplar. Dünürleri ile birlikte Börübay-Sultan da katılır. Arzu edildiği gibi gerçekleşen toy sonrası Buuba Han'ın gönlü şad olur. Gelen misafirler için kesilen hayvanlar sofraları doldurur (Yıldız, 2009, s. 471-472).

*“Buuba Han'ın büyük otağı
Misafirlerle dolmuş.
Gün doğusundan yönelip,
Börübay-Sultan gelmiş.
Gün batısından yönelip,
Dünürleri gelmiş.
Hepsi birden toplanıp
Arzu edildiği gibi olmuş.*

*Börübay-Sultan başta olup,
Dört torun olmuş,
Hanın gönlü şad olmuş.
Gelinleri katılıp
Hürmetli misafir olmuş.
At ve koyun kesip,
Etləri pişirip,
Misafirlerin önüne*

*Sofralar kurulup,
Şeker, şerbet, bal koyup,
Ekmek ile çay koyup,
Meyva-yemiş yığıp,
Kazı, karta, cal koyup,
Kebablık kuzu etleri
Sofraya dolmuş.*

*Gelen itibarlı konuklar,
Böylece misafir edilmiş.
Gönülleri şad olmuş.
Aykan ile Künkan,
Uzaktan gelen düniürler
Çok memnun olmuş”
(Yıldız, 2009, s. 471-472).*

Kırgız destanlarından bir diğeri olan Manas destanında, Akbalta kırk yiğidin oluşturulması için bir toy tertip eder. Bunun üzerine bir istişare için her tarafa haber göndermek için tüm yiğitlerini salar. Önemli gördüğü herkesi misafir etmek için, tertip ettiği toy için davet eder. Kalabalık halkın gelmesi ile onlarca kısrak kestirir ve ikram eder. Altı gün süren bu ziyafette Akbalta misafirlerini şöyle ağırlar (İnayet, 2017, s. 195).

*“Hazırlık yapan Akbalta
Gelecek yılın öncesinde,
Geçen yılın güzünde,
Ara-Köl'nün düzlüğünde,
Her tarafa haber salmak için
Altmış kişiyi koşturdu:
“Gümüş sakallı ihtiyar,
Görmüş geçirmiş bilgiler,
Herkesi akıl veren,
Köydeki büyüklere,
Ata binenlerin tümü gelsin dedi,
İstişareme, çayıma.”
Altmış kısrak kestirdi.
Kalabalık halk geldi,
Kalmuk'u kuşkulandırmadan,
Halkın önderlerini getirdi.*

*Ağır misafir oldular,
Kalmuk, Kırgız demedi.
Kemiksiz kara et verdi,
Taze kuyruk yağı verdi.
Her türlü yemek karışık,
İçki ile çay verdi.
Pehlivanlara yarış ödülü diye,
Esirgemedi çok mal verdi.
Yiğit güreşlerinde,
Kırgız, Kalmuk diye ayırdı.
Güreşerek yenerek
Ortaya çıkıp kuruldu.
Akbalta'nın verdiği ziyafet,
Altı günde bitti”
(İnayet, 2017, s. 195).*

Bagış destanında, Moğollar ile mücadele eden Kırgızların içinde Cediger diye bir boy vardır. Cediger halkının içinde Bay adı verilen bir zengin vardır. Kalmukların zulmüne karşı Cediger halkı toplanıp, Bay'ın karşısına çıkarlar. Halk ondan güzel bir şehir kurmasını ister. Halk ile beraber genç yaşta olan Bagış'ta vardır. Kalmuklar ile mücadele edip darbe almayan kimse yoktur. Mücadele etmek isteyen Bagış, Bay tarafından durdurulur ve halk ile birlikte misafir edilir (Öztokmak, 2019, s. 291).

*“On gün geçince aradan,
Eşrafın hepsini,
Köye çağırdı Bay.
Altı tane ocağı,*

*Evin yanına kazdırdı.
Altı kısrak kestirdi,
Ocağın başında.
Avluya keçe döşettirip,*

*Çalkalayıp kımız koyup,
Tulumlara doldurup,
Cilalı kaplara koydurup,
Ağırladı bütün halkı.
Bir tarafından uzatıp,
Kımıza “kıymak” koyup,
Birbirine “vah, ne lezzetliymiş”
deyip,*

*Kafasına dikip kımızdan içip,
Susuzluklarını giderip,
Nara attı insanlar,
Eğlenceli sözler söyleyip.
Semaverden çay içip,
Hepsi acelesiz, rahatça içip”
(Öztokmak, 2019, s. 291).*

İlerleyen bölümlerde destanın son bölümlerinde Cediger halkı üzerinden Türk misafirperverliğinin kendine has niteliklerine de rastlamaktayız. Böylelikle Türk misafirperverliğin belirleyen bir unsur olarak da Kırgız destanlarında yer aldığını görürüz (Öztokmak, 2019, s. 368-369).

*“Cediger’in adetinde,
Atlı gelen kişiye,
Asla yemek vermezlermiş.
Köye gelen kişiye,
Süt ürünleri çıkarmazmışlar eşiğe,
Eve gelip girene,*

*Ne kadar yiyeceği varsa,
Bırakmadan hiçbir eksik,
Hepsini vermek adetmiş,
Eskiden beri yaptıkları”
(Öztokmak, 2019, s. 368-369).*

3.1.1.4.2. Kahramanın dönüşü

Kahramanların hikayesinde bir mücadele mutlaka vardır. Toplumda kıymetli bir konuma sahip olan kahramanlar yurdu için yiğitlik mücadelesi sergilemiştir. Gösterdiği bu davranış ile halk içinde söz sahibi olmuş kişilerdir. Kırgız destanlarına baktığımızda çeşitli sebeplerden dolayı yurdundan ayrılan kahramanların yaşadığı olaylardan sonra tekrar sağ bir şekilde yurduna dönmesi kıvanç içinde karşılanmıştır. Kırgız destanlarında yiğitlerin dönüşleri şu şekildedir:

*Yurdunu yağmalardan kurtarmak için düşman ile mücadele için yola çıkan kahraman zafer elde edip yurduna geri döner.

*Doğduğunda başka bir yurttan dünyaya gelene kahraman büyüdüktan sonra ata yurduna geri döner.

*Yurt topraklarını korumak için düşmanla savaşan kahraman yaralı bir şekilde halkı tarafından bulunup topraklarına geri getirilir.

*Evleneceği kişi ile buluşan yiğit onunla beraber yurda geri dönüşü kutlanır.

*Ava giden bahadırın sağ ve malzeme ile beraber dönüşü üzerine toy yapılır.

*Kahramanın dönüşü halk içinde haber edilir.

*Sevenleri tarafından tüm halkın da davet edildiği eğlence toyları yapılır.

*Yarışlar düzenlenip, davetlilere yeme-içme ikramında bulunulur.

Kırgız destanı olan Boston destanında yurduna dönme hazırlığında olan Boston, Kadamış Han'ın bulunduğu yere gelir. Büyümekte olan bu halk, yağmacılar tarafından saldırıya uğrar. Bu durum karşısında güçsüz düşen Kadamış Han'ın düşmanlarını, tüm gücünü toplayan Boston tamamen yenmiş. Kütle halinde gelen düşmanları tamamen geri püskürtmüştür. Halk içinde itibarı duyulan Boston, Kadamış Han'ın önüne bizzat gelir ve eğilip selam verir (Yıldız, 2009, s. 175-176).

*“Kadamış Han'ın yurduna
Kütle halinde gelen düşmanı
Gayretlenip Ulu Boston
Tamamen yenmiş.
Kadamış Han'ın kalabalık halkı
Alplığını iyice öğrenmiş.
Düşmanı yenip geldim diye,
Cezasını tam manasıyla verdim diye,
Dönüp düşman gelmez diye,
İtibarın yükselir diye,
Dünyaya ünün yayılır diye,
Söylenip ardında kalır diye,
Nice asırlara varır diye,
Kadamış Han'ın önüne
Boston şimdi gelmiş,
Eğilip selam vermiş.
Tahtının üstünde
Alp Boston gibi güveyin
Tazimini kabul etmiş.
Derip düşmanı yendim diye
Eğilip selam vermiş.
Kadamış Han'ın tahtına
Eğilip Boston gelmiş,
Eğilip selam vermiş.
Artık düşman gelmez diye,
Halk kaygıyı bilmeyecek diye,
Kaygısız halk refah içinde yaşar diye,*

*Kadamış Han'ın huzuruna
Eğilip Boston durmuş.
Kadamış Han o zaman
Boston'u tam olarak gördü,
Şimdi itibar etti,
Elini açıp dua etti.
“Herkesi sahip ol,
Kıymetli güvey, halk için
Şimdi hayırsever ol.
Evlatlık görevini yerine getirdin,
Her bakımdan uygun oldun.
İtibarlı kılıp şöhretimi
Geleceğe aktardın.
Batı ile doğuya
Namımı bildirdin.
Sen batıdan gelmesen,
Bu düşmanımı yenmesen,
Seni halk nereden bilsin!
Oynayıp gülüp duruver,
Batı ile doğuya
Gidip geliver,”
Diye dua etmiş.
Kadamış gibi hanının
Gönlü memnun olmuş,
Boston alpa dik bakıp,
Şimdi hoşnut olmuş”
(Yıldız, 2009, s. 175-176).*

Mendirman destanında, kahraman Mendirman düşmanlarına karşı çıktığı seferden yurduna geri dönüş yapar. Mendirman'ı heybetli ve ordusu ile gören Asıl adlı ağabeyi

tanıyamaz. Yaklaştıkça onun olduğunu gören ağabeyi ve halkı yeniden doğmuş gibi sevinip kardeşini kıvanç içinde karşılar (Öztürk, 2009, s. 64).

*“Onu gören ağabeyi
Asıl adlı babası
Dayanamadan sevinir
Asıl hızlıca koştu
Karşılayıp durdu
Gözyaşları dolu gibi akıp
Yavrusu ölen deve gibi
Hiçkırarak ağladı
“Mendirman, yalnızım, sen misin?
Sağ salim geldin mi?”*

*Mendirman o zaman tanıyıp
Atını hızlı koşturdu
Kucaklaşıp görüşüp
Selamlaşıp durdular
Mendirman’ı kucaklayıp
Yüzünden yaşlar akarak
Yakılmış ateş gibi yanıp
Çocuk gibi sevinip
Arkadaşları dayanamadı”
(Öztürk, 2009, s. 64).*

Boston adlı Kırgız destanında, Boston yurduna dönmüştür. Bunu duyan, gören halk hemen toplanır ve bir araya gelir. Düşmanları yenip gelen Boston’u gören halk mutluluktan Buuba Han’a doğru yola çıkar. Boston’un geldiğinde söyleyen halk karşısında Buuba Han tüm yiğitlerini çağırır ve hazırlıkları başlatır (Yıldız, 2009, s. 370-371).

*“Buuba Han gibi hanımız,
Yiğitlerini koşturup,
Hizmetkarlarını çağırıp,
Halkına buyruk verdi:
“Hana ait hayvanlardan
Bin tanesini sürüp gelin.
Sakinmadan kesin,
Toya başlayın.
Boston oğlumun gelmesine,
Düşmanlarını yenmesine,
Azad edip halkımı
Huzur vermesine,
Eziyeti çok çekip,
Sağ-salim dönüp,
Yurduna gelmesine,
Toy veriyor, deyip hanınız
Halkıma haber verin.
Toy toplayıp haz duysun,*

*Kurtulduk diye azaptan,
Mutluluk türküsü söylesin.
Gençler oyun düzenlesin,
Kızlar-yiğitler toplanıp,
Geçen günleri unutup,
Zevk alarak oynasın,
Oyun-eğlence çok olsun,
Halkımın içinde fakir kalmasın.
Zulüm gören fakire
Hayvanlardan paylaşırıp verin.
Giyimi olmayan baldırı çıplaklar
Altın-gümüş alsınlar,
Pazara gitsinler,
Giyim satın alsınlar,
Sevinip dursunlar,
Diye buyruğumu söyleyin.”
Han Buuba bunu söylemiş”
(Yıldız, 2009, s. 370-371).*

Canış Bayış destanında ise, Nurkan Baatır’ın Canış ve Bayış isminde iki oğlu vardır. Yıllardır süre gelen Kara Kıtay ve Kalmuk saldırılarından dolayı halk da huzur yoktur. Kırgızların bunalımda olduğu bir dönemde Nurkan Han’ın iki oğlu da saldırıya geçer. Zor olan bu düşman karşısında her iki kardeş yara alır. Yiğitlerden sağ kalanlar Canış’ı bulur ve

yaralarını pansuman ederek şehre yollar. Obasına gelen Canış karşısında yaşlı Nurkan yiğitler ile ağlaşır. Sağ dönen oğlu Canış için Nurkan büyük bir toy tertip eder (Aça, 2013, s. 103).

*“Obasına indi er Canış
Sağ esen gelip.
Hısım akraba halk ile
Selamlaşıp görüşüp.
Han Nurkan’ın otağına
Halk toplanıp gelip.
Kırk yiğit ile er Bayış
Yiğitleri için ağlaşıp.
İhtiyar Nurkan geziyordu
Oğullarından umut kesip.*

*Canış sağ esen gelince
Şükretti sevinip
Hatunu ile ikisi düşündü
Ak kalpaklı Kırgız’a
Padişah Nurkan toy verdi.
Bir yandan da bu toy
Şehitler için aş yemeği dedi.
Halk için kurban olmuş”
(Aça, 2013, s. 103).*

Boston destanında, hazırlıklar yapıldıktan sonra büyük toy başlar. Buuba Han konuşma yapar. Kahramanın dönüşü şerefine yüzlerce hayvan kesilip, ikramlar verilir (Yıldız, 2009, s. 394-395).

*“Toy başlayıvermiş,
Halkın tamamı gelmiş,
Toplanan halkın önünde,
Han Buuba çıkıp konuşmuş,
“Bu toyumu adadım,
Boston oğlum geldiği için.
Yer altındaki halklardan,
Eş alıp geldiği için.
Torun sahibi olduğum için,
Hüda bana nasip ettiği için.*

*Horluktan halkım kurtulup
Mesut güne ulaştığı için.
Otuz gün oynayın,
Kırk gün toplayın.
Pişmanlık duymadan,
Geçenleri unutup,
Mesut olup gülün”,
Diye Buuba Han konuştu”
(Yıldız, 2009, s. 394-395).*

Kırgız destanlarından olan Coodarbeşim destanında, yaşlı Er Töştük’ün Coodarbeşim isminde oğlu olur. Babasıyla beraber ava çıktığında, Er Töştük ona Ak Arkar’ın hikayesini anlatır ve öldürmesini ister. Bunun üzerine yola Çıkan Coodarbeşim bu yolculukta birçok düşman ile karşılaşır ve mücadele eder. Atlattığı tüm mücadeleler sonrası Coodarbeşim, Ak Arkar’ı öldürür. Daha sonra Temir Alp tarafından babasının esir alındığını öğrenen Coodarbeşim, yanına Cezilik bahadırı da alıp köyüne gelir ve babasını kurtarır. İşlerin yolunda gitmesi ile köyüne dönmüş olan Coodarbeşim için büyük bir toy düzenlenir (Alimova, 2017, s. 254-255).

*“Halkın kutsadığı Coodar’ın,
İşleri yolunda gidip,
Halkı yöneten Cezilik,
Hanı karşıladı yolda.
Yaşlısı, genci bir arada,
Hepsi karşıladı yolda.
Halkının cesaretli,
Yiğidi karşıladı yolda.
Halkının idare ettiği,
Beyi karşıladı yolda.
Yülcü, çoban, sığırtmaç
Onlar da karşıladı yolda.
Nallı olanlardan bir tek tay bile kalmadan,
Bunlar da karşıladı yolda”*
(Alimova, 2017, s. 254-255).

Destanın devamında Coodarbeşim için tertip edilen toyun detaylarını görmekteyiz. Cezilik bahadır, Yiğit Coodar geldi diye unutulmayacak büyüklükte bir toy düzenlemiştir. Üst üste yığılmış etler, oynanan oyunlar ve diğer etkinlikler ile gelen insanların karnı doyurulup, eğlendirmiştir (Alimova, 2017, s. 258).

*“Obaya geldiler toplanıp,
Bir hafta sürdü ziyafet.
Aksaamay’ın obasında,
Büyük bir toy oldu.
Toya gelip birçok insan,
Şan ve şevket bol oldu.
Cezilik bahadır düşünerek,
Yiğit Coodar geldi, diye,
Hafızalardan silinmeyen bir toy yaptı.
Birçok hayvan kestirip,
Ala-Too kadar et yığdırıp,
Ala-Köl kadar çık yaptıdır.
Gelen insanları doydurup,
Çok eğlendiler,
Atları yarıştıranak.
Yiğitler at üstünde çekiştiler,
Bahadırlar sırikla atıştılar.
Pehlivanlar güreşip,
Toyun sonun da geldi,
Aradan birçok gün geçti”*
(Alimova, 2017, s. 258).

Kız Darıyka destanında ise kahraman Ali'dir. Tüm ülkelere mektup yollayan Kız Darıyka, yiğit bir pehlivan olduğunu yazmıştır ve onu yenebilecek biri ile evleneceğini iletir. Bunun üzerine Kız Darıyka karşısına gelen onca pehlivanı yenmiştir. Mektuptan haberdar olan Ali, Hz. Muhammet'ten gitmek için müsaade ister ve yola çıkar. Kız Darıyka'nın karşısına çıkan Ali, onu yener. Bunun üzerine Kız Darıyka, Ali ile evlenmek istediğini iletir ve evlenirler. Ancak Hz. Muhammet'ten bir mektup gelir. Ali'nin dönmesini ve ailesinin onu çok özlediğini yazar. Bunun üzerine kahraman Ali, Arabistan'a döner ve çocukları onu karşılar (Türker, 2010, s. 81-82).

*"Çocuk köyüne gidip haber verdi,
Dinleyin, sevindireceğim halkım sizi.
Uzağa sefere çıkan, Arabistan,
Müjdem var, Ali Haydar aslan geldi.*

*Ali Haydar, akrabalarının tümünü gördü,
Kıvancından ağlayan bütün ihtiyarlarla da
Sevinçle herkesle selamlaştı,
Fark ettirmeden yol yorgunluğunu.*

*Geldiğini o çocuktan öğrendiler,
Birbirine müjdeyi verdi bütün halk.
Kimse evinde kalmıyordu, herkes geliyordu,
Ali'yi karşılayıp görmek için onu.*

*Arapların çekilip göğe nakışlı bayrağı,
Çalınıp müziğin zafer marşı.
Muhteşem, güzel bir gürültü oldu,
Tarihte izi kalan o günün.*

*Özlediği halkını görüp Ali aslan,
Heyecanlanıp durmadan gidiyordu.
Saygı gösterip büyüklerini gördüğünde,
Selam verip attan indiğinde aslan pehlivan.*

*Ozanlar gelmiş haber alıp,
Onlar da çeşitli ezgiler çalıp.
Ali aslanın gelişi nağmeye döküldüğünde,
Kıvançla dinliyordu bütün halk"*
(Türker, 2010, s. 81-82).

*Başını eğip ihtiyarlara elini uzattı,
Çocukları Hasan'ı, Hüseyin'i sağ salım gördü.
Bu seferden neşeli mi döndün, deyip,
Fatma geldi yanına selam verip.*

3.1.1.4.3. Veda Töreni

Kırgız destan metinlerine baktığımız da belirleyebildiğimiz veda törenleri şöyledir:

*Halkını düşmanlardan korumak için bahadırın sefere hazırlanması,

*Düşman işgalinden kurtardığı yerde evlendiği kişi ile beraber tekrar yurduna dönmesi,

*Kahramanın geride bıraktığı ailesi ve çocuklarını görmek istemesi üzerine yurdundan dua alıp yola çıkması,

*Yola çıkan kişiye her zaman dua edilir.

*Yola gidecek olan bahadıra ailesi ve sevdiklerinin söylediği güzel dualar.

*Herkesin katıldığı bir toy tertip edilir ve sevenleri tarafından ağıtlar yakılır.

*Yiğit gelenlere nasihat eder ve ikramlarda bulunur.

Manas destanında, Balta adındaki dev dokuz yaşındaki oğlu Er Çubak'ı yola göndermek için hazırlar. Akbalta'nın yazdığı mektubu babasının şehrine hanına götürmek üzere Er Çubak iyi dilek ve dualar ile ayrılır (İnayet, 2017, s. 199).

*“Git oğlum, yolun açık olsun,
Tanrı yolunu rast getirsin.
Ümöt ile Caysan'lar,
Daima yoldaşın olsun.”
Akbalta'dan dua alıp,*

*Beyaz kağıda yazılan mektubu alıp,
Dokuz yaşındaki Er Çubak,
Atlanıp evden çıktı”
(İnayet, 2017, s. 199).*

Boston destanında, Buuba Han kendi yurduna dönmeye hazırlanır. Boston ve halkını da toplayıp yola çıkmaya hazırlanan Buuba Han dinçleşmiştir. Yola çıkmadan önce Fars halkının vekili, Alp Boston'a halkına eziyet etmediği için ve bu halkı bir araya getirip onları farklı yerlere sürmediği için dua ederek uğurlar (Yıldız, 2009, s. 363-364).

*“Fars halkının vekili,
Akıl sahipleri ile söz ustaları,
Ak sakallıları, lehinde
Söz söylemiş:
“Bizim halkımıza eziyet etmeyip,
Halkı esir edip sürmeden,
Yerli yerine koydun.
Suç işleyen yardımcıların,
Yağma eden kibirlinin
İki elini bağlamışsın,
Hayvan gütmeye sürmüşsün.
Sakin duran kalabalık halka
Kargaşa salmadın.
Kötülük etmedin.
Zulüm etmeyip kalabalık halkı,
Günahları yok diye hürmet ettin.
Bu yüzden Alp Boston
Kalabalık halk sana müteşekkir”,*

*Diye sözlerini söyleyip,
Sevinip yüksek sesle
Hepsi dua etti.
“Bundan sonra Alp Boston
İyi günde yaşa.
Kötülük görme,
Yoluna kaplan çıkmasın,
Düşmanlık güdüp düşman gelmesin,
Uzun olsun ömrün,
Açık olsun gönlün.
Kaygı, keder çekme,
Huzurla geçsin ömrün.”
Alkışlarını söyleyip,
“Amin” diye dua edip,
Alp Boston gibi bahadırı
Öz yurduna uğurladı”
(Yıldız, 2009, s. 363-364).*

Kurmanbek adlı Kırgız destanında, halkını yağma eden Kalmuklara karşı Kurmanbek, düşmana gider. Bir süre dönmeyen Kurmanbek'in peşine eşi Kanışay hazırlanır ve halkına veda eder (Arvas, 2019, s. 167).

*“Atı düzeltti şimdi
Üzengiye ayağını koyup,
Eyere elini atıp şimdi,
“Bütün halkım, hoşça kal” deyip,
Duasını isteyiverdi şimdi.
“Ağalarım” deyip, el açıp,
Evlendiği ağlıyor hüzünlenip.
Bütün halk ağladı seslice,
Balası inmeden hıçkırarak,
Dua edip çoğunluk,
Hepsi ağladı zonklayıp.
Usanmadı tüm akraba,
Ak dualarını etmekten.*

*Akkale’de can kalmadan,
Kadın, erkek geldiler.
Açılsın yolun seferden,
Alıp getir düşmanı yenerek.
Yalnızlığını hatırlayıp,
Yar olsun Cebbar ferishtahın.
Yaşlı, genç ağlayıp sızlayıp,
Kalenin içini inletip.
Kabile kabile olan Kıpçaklar, tüm akraba,
Uluyan seslerle bağrışıp.
Kan yutmuş gibi sararıp,
Kanışay duruyor ağlayıp”
(Arvas, 2019, s. 167).*

Seyitbek destanında, Kurmanbek'in oğlu Seyitbek küçük yaşta yalnız kalır. Akkan tarafından büyütülen Seyitbek, babasının hain yiğitlerinden biri olan Zayırbek ile karşılaşır. Bunu gören Akkan, hainin öldürülmesini ister. Ancak Zayırbek olayların gerçeğini Seyitbek'e anlatmak için gelmiştir. Doğruları öğrenen Seyitbek, düşmanı Dölön Han olduğunu öğrenir. Akkan, Seyitbek'i hazırlayarak düşmanın kellesini almak için halktan dua ister ve vedalaşırlar (Alimov, 2013, s. 42).

*“Kurmanbek'in Seyitbek'i,
Atlanıp yola koyulduğu an,
Neşeyle ilerleyerek
Hevesle yola çıktığı an.
Bir yandan da balanın,
Yüreğinin burkulduğu an,
Kaşkar'daki ağa kardeşten
Ayrılmakta olduğu an.
Uğurlayıp kalabalık yurt
Toplaşıp durduğu an,
Kadını erkeğinin, yaşlısı gencinin
Vedalaşmakta olduğu an.
Savaş silahını giyince,
Yorgasına bindiğinde,*

*Görenin gönlü bölünüp,
Daha da yakışıklı gözücüüp,
Bedence hiç kusursuz,
Kurmanbek'ten heybetli
Kaplan şekilli er oldu,
Davul zurna çalınıp,
Güzel tören yapılıp,
Bahadıra dua edilip
Halkın gürleyip kaldığı an.
Geriye bakınca Kaşkar'ın,
Görünmez oldu karaltısı
Turpan'ın yoluna düştüğü an”
(Alimov, 2013, s. 42).*

Canış-Bayış destanında, Kalmukların halkına yaptığı eziyet ve yağma karşısında öfke ile dolan Canış-Bayış öfke ile dolar. Nurkan Baatır'ın iki oğlu, düşmana karşı halkını

çiğnetmeden, yurdunu düşmanlara karşı korumak için yola çıkmaya hazırlanır. Halk ve yiğitlerin güzelleri iyi dilekler ile yola uğurlarlar (Aça, 2013, s. 30-31).

*“Ablamız bizim Asılşaa
Sağlıcakla varıp gel,
Çevik kaplanım.
Yolunu kesen mahvolsun,
Yolun açık olsun.
Hafif git de yüklü dön
Ganimetin bol olsun.”
“Gelirsen boyun eğdirip düşmanı,
Bahadırların obası diye
Bizim elde de toy olsun.
Hayır duası edip yiğide
Dedikleri hoş güzeller,*

*Yiğidin gönlünü
Alması hoş güzeller,
Nokta kadar art niyeti yok,
Kalbi temiz güzeller,
Saf niyetle ilettikleri
Dilekleri iyi güzeller,
El sallayıp uğurladılar
Nazik sözlerle yiğidi
İnsanın yüreği incinir,
Canış-Bayış yola koyuldu”
(Aça, 2013, s. 30-31).*

Boston destanında, yurdundan küçük yaşta ayrılıp düşmanla savaşmaya çıkan Boston, galip gelir. Konakladığı yerde Cezbilek ile evlenip yuva kuran Boston daha sonra öz yurduna dönmek için hazırlık yapar. Vasiyetini verdikten sonra Kadamış Han’ın otağına gelir. Selam vererek içeri giren Boston, Kadamış Han’ın duasını alıp vedalaşır (Yıldız, 2009, s. 189).

*“Kadamış Han’ın han otağı,
Dönüp vardı oraya.
Eşiği yüksek boz otağa
Girip selam verdi.
Han tahtında oturan
Kadamış Han’a geldi.
Kapısı yüksek han otağına
Dimdik girip selam verdi.
Savaş silahlarının hepsini,
Tamamen takındı,
Düşman üzerine atlanan biri gibi
Kuşanıp Boston girdi.
Kadamış Han gibi hanımız
Gideceğini şimdi anladı.
“Sıkılıp Boston kalmışsın,
Savaş silahlarını takınıp,
Dövüşecek gibi hazırlanıp,*

*Yola çıkmayı aklına koyup,
Yurdunu özlemişsin,
Halkını hatırlamışsın.
Ananı-babanı özleyip
Arzulamışsın.
Anana-babana selam söyle,
Yolda düşmana rastlamayıp
Han babana sağ salim dön.”
Kadamış Han o zaman,
Hayır duasını etmiş.
Sağ salim ulaşıp var diye
Hayırlı yoluna salmış.
Hayır duasını vermiş,
Güle-oymaya var diye,
Uğurlayıp yola salmış”
(Yıldız, 2009, s. 189).*

Destanın ilerleyen bölümlerinde Boston yurduna gelmiştir. Burada ailesi ile hasret giderdikten sonra tekrar Cezbilek gibi yarine dönmek için uzun bir yola hazırlanmıştır. Börübay-Sultan balasını da yanına alan Boston, Buuba Han gibi babası ve Kanışa gibi anası

ile vedalaşır. Hayır dualarını alan Boston, ailesi ve halkı tarafından yola uğurlanır (Yıldız, 2009, s. 483-484).

*“Alp Boston’un böylece,
Kadamış Han’a gitmeye,
Varıp selam vermeye,
Cezbilek gibi yarinin
Durumundan haber almaya,
Kırk yiğit ile karşılaşıp,
Sağlığını öğrenmeye,
Doğuya doğru gitmeye,
Boston şimdi hazırlandı.
Uzun yola çıkmaya,
İhtimamlı hazırlığı tamamlandı.
Börübay-Sultan balasını,
Yanına aldı.
İki kolu bağrında,
Selam verip, baş eğip,
Ana-babasının huzuruna
Vedalaşmaya girdi.
Buuba Han gibi babası,
Kanışa gibi anası,
Onları uzun yola uğurlayıp
Güzel duasını vermiş,*

*Güzel yola uğurlamış.
Hayır duasını vermiş,
Hayırlı yola uğurlamış.
“Kadamış Han gibi dünürüme,
Kanışay gibi dünürüme,
Yürekten selam söyle.
Cezbilek gibi evladına,
Kahırlanıp kaygılanmadan
Gönlü şüphesiz yaşasın de.
Onları gidip görmek için
Ben yaşlandım,
Yola gitmeye dermanım yok,
Kuvvetimi kaybettim,
Bizden haber almıyor diye,
Kahırlanmasın.
Balam sizler giderseniz,
Oynayıp gülip mutlu olsun.”
Buuba Han ile anası,
İkisi birbirine denk balasını
Kaygılanmadan uğurladı”
(Yıldız, 2009, s. 483-484).*

Kalmukların işgali ve esiri altında yaşam sürmeye çalışan Cediger halkının anlatıldığı Bağış destanında, yiğit bir bey olmaya başlayan Bağış babasına bile söylemeden düşmana karşı yola çıkmak için hazırlanır. Ok işlemez zırhını da giyen Bağış karanlıkta at biner ve yola çıkmadan önce sevdiği Gülay yanına gelir. Dualarını eksik etmeyen Gülay, ona verdiği öğütler ile birlikte yola uğurlar (Öztokmak, 2019, s. 306-308).

*“Gülayım şunları söyler:
“Gündüz gözde nurum,
Boynuma taktığım muskam,
Sağ selamet git, gel,
Allah’ım seni korusun!
Dünyamda güneşimdin,
Alnımda yıldızımın,
Namus sayıp yola çıktın,
Tek başına Kalmuk’a.”
Halkı perişan eden düşmanına,
Öfekini kusuvermeye.
Hiddetin Kalmuk’tan taşsın,
Halkının şerefini kurtar,*

*Gayret alıp ata ruhlardan.
Yolun açık olsun Kalmuk’tan,
Ganimetin olsun kale.
Öldürüverip Kalmuk’u,
Geri dönüp sen övün.”
Her insan boşu boşuna,
Ölüp gider bir nefeste,
Hastalık kapsa yiyecekten.
Evde hastalanıp ölmektense,
İline hizmet edip,
Kalmuk elinden ölmen daha iyidir.
Kadın da olsam azıcık,
Bildiklerimi söyleyeyim.*

*Düşmana acıyan, yaralı demektir,
Eskiler bunu söyler.
Koroldoy düşerse eline,
İşin rast gidip,
Düşman kalmuk için boşuna,
Asla kendini üzme!
Askerim çok diye güvenme,
İşte akıl, yiğit sana,
Acıma askerlere,
Karşılık verip saldırırlarsa!
Baban duymadığından gelemedi,
Sana akıl vermeye.
Düşman karşısında,
Öldürdüğünü öldür,
Önce yüreğine saplayıp,
Deşebildiğin kadar deş.
Sağ selamet gidip gel,
Özletmeden erken gel.
Sen gelene kadar Gülayım,
Kadını olarak Bağış'ın,
Tasasız yaşıyor diye,
Halk söylerse ölürüm.
Ne zaman gelirse ölüm,*

*Ne tarafa gideyim.
Kocayan anne-babanın,
Kıymetini bilivereyim.
Canlarını sıkmadan,
Uzaklarında durayım.
Kadın kargaşa gibidir dedikleri,
Yaşlıların sözü,
Onlara hizmet edeyim,
Uzatsana elini,
Hayat arkadaşım, eşim.
Gece boyunca gideceksin,
Yüzünü kuzeye dön.
Vücutuna, her uzvuna.
Kuvvet versin Tanrı'm".
Söz oraya geldiğinde,
Bağış yola koyulduğunda,
"İyilikler Bağış'la olsun,
Kötülükler dışarıda kalsın" deyip,
Devirip bunca düşmanı,
Göğsünü gerip Gülayım,
Kadın olarak görevini yaptı"
(Öztokmak, 2019, s. 306-308).*

Kocacaş destanında, avcı Kocacaş düşman Eçki'nin peşinden gitmeye hazırlanır. Ailesi ve sevdiği ısrarla gitmemesi gerektiğini söylese de inat eden Kocacaş halkını toplar ve hoşça kal demek için karşılarına çıkar. Çıktığı yolun dönüşü olmadığını bilen Zulayka ve ailesi gitmemesi için yalvarır. Ancak Kocacaş inat edip keçi'nin peşinden gitmeye ant içer (Türkmen, vd. 2007, s. 135-137).

*"Ant içtiği işten,
Avcı geri döner mi.
Yalvarsa da Zulay, olmadı,
Belli oldu gideceği.
Hoşçakal deyip gitmek için,
Zavallı avcı hazırlanıp,
Şehirdekilerin herkesi topladı.
O zaman öğrendi akrabaları,
Avcı balanın gideceğini.
Kazanda suyu ılıtıp,
İçine harbiyi daldırıp,
Baran tüfeğini temizleyip.
Yalanı yok gerçek diye,
Eçki'yi kovalayıvereyim.
Helalleşip gitmek için,
Halkının tamamını topladı.*

*Haberini duyup şaşırıp,
Bütün boyu toplanıp,
Kurban olayım evladım diye,
Karıpbay geldi bağırıp.
Annesi geldi koşarak,
Şimdi duyup bu sözü,
Halkının hepsi perişan olup.
Kal denildiyse de kalmayıp,
Avcı giyinip duruyor.
Kadın erkek hep beraber,
Yemin hiçbir şey yapmaz diye,
Ak sakalların en yaşlısı,
Akrabalarının hepsi,
Vazgeç diye ağlayıp kal dediler.
Yiyeceğini koyup torbaya,
Altı yivli Ak Baran'ı,*

*Sırtını sıkıca bağlayıp,
Çarığını ayağına bağladı,
Gidip gel diyen bir kişi bile yok,
Hepsi ağlayıp çığlık attı.
Kucaklayıverip göndermeden,
Zulayka çok ısrar etti.
Halkının hepsi çığlık atıp,*

*Göz yaşlarını koyuverdi.
Babası ile annesi,
Arzularını söyleyip ağlayıp,
Hısım akraba hepsi,
Yemin denen sözü bırak diye”
(Türkmen, vd. 2007, s. 135-137).*

Kız Darıyka destanına baktığımızda, Ali'nin Kız Darıyka ile vedalaşmasına rastlıyoruz. Bir mektup üzere gelen Ali, Kız Darıyka'yı güreşte yenip evlenmiştir. Burada yuva kuran Ali, daha sonra Hz. Muhammet'ten gelen bir mektup ile de vedalaşmak zorunda kalır. Arabistan'da ailesinin onu çok özlediğini, çocuklarının hasret kaldığını yazan mektup ile iki aslan vedalaşır (Türker, 2010, s. 73-74).

*“Zamanı gelince aslanla halk ayrılır,
Onların ağlamasından yer titrer.
Çalındı kopuzla acılı bir beste,
Dinledi kederlenip bütün halk.*

*Yaşlılar, kendi çocuklarını uğurlar gibi,
Gençler, kendi ağabeyini gönderir gibi.
Çaresiz ayrıldı iki aşık,
Kader karşısında ne yapılabilir ki.*

*Darıyka, hoşça kal, deyip elini tuttu,
Kızın da iki gözü Ali aslanda.
Onları ayıran Muhammet'in mektubu oldu,
Sevişip evlenen bahadırları.*

*Darıyka da tuttu Ali'nin elini,
Sağ salim ulaş, yolun açık olsun.
Ne yapabilirim, çaresiz kaldım burada,
Aklımda yoktu ayrılma işi.*

*Fatma anam, Hasan, Hüseyin iki yavrum,
Onlara benim selamımı söyle.
Hazırladığım hediyelerim var, az da olsa,
Götürüp teslim edersin sen onlara.*

*Babamız, kızım desin bana da,
Babam diye hatırlarım ölünceye kadar.
Gidip de hizmet edemedim Araplara,
Herkes beni affetsin, razı olsun.*

*Vedalaştı, ayrılmak zor oldu,
Acılarını anlatacak söz bulamadılar.
İki aslan birbirinden ayrılıp,
Gerçeği söylemek gerekirse kopamadılar.*

*Ali der, doğu halkı hoşça kalın,
Gelmeyene benden selam söyleyin.
Affedin halkım hata yaptıysam,
İyisi de kötüsü de olmuştur aramızda farkında
olmadan.*

*Kederlenir Darıyka aslan derdini söyleyip,
Hoşça kal, dedi Ali bahadır atını çevirip.
Yavrusundan ayrılan deve gibi,
Ağlayarak geliyor kız evine geri”
(Türker, 2010, s. 73-74).*

3.1.1.5. Eğlence ve Oyunla İlgili Törenler

Eğlence insanın ve dolayısıyla Türk halkının temel ihtiyaçlarından biridir. Çeşitli vesileler ile yapılan eğlencelere hemen hemen tüm toplum katılırdı. Türkler kutlamalar vesilesiyle, şenliğini ve eğlencesini ihmal etmiyor ve tabii oluşum içinde bu eğlenceleri en iyi şekilde yerine getiriyordu. Toplu olarak tertip edilen eğlence toyları ile toplum içinde ortak özellikler ve dayanışma meclisleri daha da güçleniyordu. Türk toplumlarının yaptığı eğlencelerin tamamı sosyal bir hayatın tabii bir gerçeği olarak bilinmekle birlikte Türk hayatındaki şenliklerin çoğu kültürel faktörlerden doğmuştur. Çünkü eğlenceler insan ruhuna hoş geldiğinden yapılmıştır. Türk toplumunda önemli bir yer tutan eğlence kavramı için bir vesile, olay ya da toplumu yakından ilgilendiren sevinçli bir haber icap etmektedir (Baykara, 2000, s. 867-898).

İslamiyet öncesi dönemde Türklerin buldukları coğrafyada kendilerine has kültürel yaşantıları ve inançları olmakla birlikte, çeşitli vesilelerden dolayı düzenlenen törenlerde de yapılan eğlencelerde önemli bir yer tutmaktaydı (Koca, 2002, s.52).

Türk toplumu da insanlığı sevindirecek her durumu törenle kutlamaktadır. Baharın gelişi ile doğanın canlanması ve yiyecek konusunda bereketin yeniden artması Türk toplumunda törenler ile beraber eğlence havasında kutlanmaktadır. Baharın gelişinin önemli olmasının sebebi Türk toplumlarında sıkıntılı günlerin ve zorlu kışın bitmesi ile hayatın bereketli ve mutlu devam edecek olmasından kaynaklıdır. Yapılan bu eğlencelere toplumun hemen hemen her kesimi katılır. Yaşlısından gencine eğlence toylarına katılım sağlayan her insan bu törenlerin tadını çıkarır (Özdemir, 1999, s. 31-38).

Şener, 1998'e göre geçmiş dönemlerde yaşamını sürdüren tüm toplumların yaşamlarına bakıldığında, inceleme yapan kişiler kültür öncesi oyun oynama hazzı oluşturduklarını ortaya çıkarmaktadırlar. Sebep olarak da oyunların kültürel çeşitliliğin ortaya çıkmasında etkin bir rol oynadığı söylenmiştir. Tarih sahnesinde yer almış toplulukların kültürlerine bakıldığında bu geleneği oluşturan ritüellerin temelinde hep oyun oynama içgüdüğü karşımıza çıkmaktadır (Artun, 2018, s. 388).

3.1.1.5.1. Eğlenceler

Kırgız metinlerini incelediğimizde terip edilen eğlenceleri farklı sebeplerden kaynaklı yapıldığı belirlenmiştir. Genel olarak baktığımız da oyun, eğlence gibi toplantıların çok sık yapıldığı görülmektedir. Eğlencelerin yapılış sebeplerine baktığımız zaman:

*Savaş veya bir mücadele sonrası kahramanın bu zaferini kutlamak amacı ile yapılan,

*Halk içinde yaşanabilecek sıkıntı ve tuzakları önlemek maksadı ile birliğin sağlanması için yapılan,

*Sevdikleri düşman tarafından öldürülen kahramanın intikamını alması ile beraber ona moral olmak için yapılan,

*Yurdun birliği ve kontrolünü sağlamak için kağan tayin edilen kişinin güven kazanması için yapılan eğlenceler.

Mendirman destanında, Mendirman dokuz kardeş imiş. Baba bir olan Mendirman ise annesinden tek çocuktur. Diğer annesinden olan kardeşleri, Mendirman'ın heybeti ve konumunu kabul edemez. Bir yol bulup Mendirman'ı öldürmek isteyen kardeşlerin bu planını Asıl adlı ağabeyi öğrenir. Bu duruma engel olmak isteyen Asıl adlı ağabey eğlenme amaçlı bir toy tertip edip burada bu durumu paylaşmayı amaçlar ve ziyafet verir (Öztürk, 2009, s. 18).

*“Bir gün Asıl ziyafet verip
Tam bu şekilde kararlaştırıp
Adik Han'ın köyünün
Haberlerinin hepsini öğrenir
Hepsini bir gün toplayıp
Semiz hayvan kestirip
Böylece hepsini doyurup
İçki ile bozayı*

*Karşılıklı içtiler
Ozanlar türlü şarkılar söylediler
Alabildiğince eğlendiler
Böyle eğlenceyi kim yaptı
Gecesini aydınlatıp
Unutulmaz iş yaptı
Halkını ve malını çoğalttı”
(Öztürk, 2009, s. 18).*

Manas destanında, Manas'ın zaferi sonrası Cakıp Bay bir eğlence tertip eder. Manas, Kalmuklardan topraklarını geri alır ve Köntöy gibi bir yiğidi yener. Bir tay bile vermeyen Cakıp Bay, Manas'ın bu zaferi karşısında adeta malını halka ve Manas saçmaya niyetlenir. Bu eğlence için bir araya gelen halk oyunlar oynar, kopuz çalar (İnayet, 2017, s. 238).

“Dokuz gün ziyafet oldu,
Doksan bin kadar halk geldi.
Kahkahası yükselip
Kalbin kederi yok oldu.
Kopuzcu, türkücü oğullar;
Keman, kaval çaldılar,
Kök börü çekişip tay yarıştırap
Atlar ter içinde kaldılar.
Çocuklar uyumadan
Akaçölüm, saklambaç oynadılar,
İlginç tekerleme anlattılar.
Kara koyum dümpüldök
Kadın kızlar da salıncak oynadılar.
Kırk kabile Kırgız uğuldadı,
Özgürce keyiflendi.
Epey oyun oynadılar,
Eğlenceye daldılar.
Başka taraftan gelenler

Oyunu görüp hayran kaldılar.
Bakıp şaşsa kaldılar,
Heyecana kapıldılar:
“Kırgız’ın oyunu çokmuş, dediler,
Gençleri ateş gibiymiş, dediler
Gönül açıp kafa dinlendirecek,
Bizde bu kadarı yok” dediler.
Gelen halk böyle deyip
İmrenerek baktılar.
Kuyrukları tas kadar,
Kuzu kesip et getirdi.
Çay ile ekmeğe bakmadı,
Hizmetçi elini yalamadı.
Yele atı yağı yedi,
Karın yağı kesip yağ yedi.
Kımızın tadını tattılar,
Gönlünce eğlendiler”
(İnayet, 2017, s. 238).

Kocacaş destanında, ölen avcı’nın oğlu Moldocaş babasının inatçı bir keçi yüzünden öldüğünü işitir. Bunun üzerine Moldocaş Eçki’nin peşinden gitmeye hazırlanır. Annesi ve halkı Kocacaş’ın peşinden duyduğu acıyı, Moldocaş’ın yemini üzerine tekrar yaşar. Babasının kemiklerini bulmak için yola çıkan Moldocaş, Kıtay halkına sağ salim dönmesi üzerine halkı (Türkmen, vd. 2007, s. 295).

“Moldocaş o zaman söz söyler,
Birbirini izleyen iki balanın
Yanaklarından okşayıp,
Tutuşup yüreği içi yanıp:
“Aş versinler toy olsun,
Yarış etsinler atlarınız,
Açılın yeniden bahtınız,

Ardından toya dönülsün,
Aş verip halkımın insanları”.
Atlar gitti yoluna,
Eşini elinden tutup,
Yetim Molcodaş geldi der,
Kendi Kıtay halkına”
(Türkmen, vd. 2007, s. 295).

Destanın devamında, Moldocaş’ın döndüğünün haberi halk tarafından tamamen bilinir ve onun için düzenlenen eğlenceler devam eder (Türkmen, vd. 2007, s. 297).

“Yeniden açılıp danışıp,
Aş dağıtılp, toy verilip,
Babanın ardından giden,
Moldocaş’ın sağ geldiği.
Haberi halkça bilinip,
İhtiyarları ile gençleri,
Kadın ile erkeği,
Hep birlikte gülüp sevinip.

Halk sıraya girip,
Büyük toy diye, çabucak düzenleyip,
Haberini halka duyurup.
Avcı Kayberen nişanlığına,
Ocağa yağ koydurup,
Geleneği eski halkın,
Diz çöktürüp eve sokup”
(Türkmen, vd. 2007, s. 297).

Bagış destanında, Cediger halkı Cengiz Han'ın himayesindeki ordudan dolayı korku altındadır. Her an yağmalanma korkusu ile yaşayan halk, içlerinde bulunan ileri yaşta beyleri toplayarak bir karar almak ister. Bu karar ise Cediger halkının kontrolünü Bagış'a teslim etmektir. Danışma meclisi son bulduktan sonra Bagış'ı huzuruna çağıran yaşlılar, Cediger halkının yeni beyinin olduğunu ona söylerler. Bunun üzerine halk bir güven duygusu ile bir eğlence tertip eder (Öztokmak, 2019, s. 298).

*“Hepsi gelip oturduğunda,
Halk toplanıp dolduğunda,
El yıkatıp su döküp,
Sofra serip, et sunup,
Rakı verip gençlere,
Kımız verip diğerlerine,
İçki verip gençlere,
Ayrıran verip diğerlerine,*

*Hizmet edip koşturup,
Bagış halkın önünde,
Hediye gelen mallarla,
Doluverdi bir vadi.
Dağılmadan halk üç gece geçti,
Şölen eğlence oldu”*
(Öztokmak, 2019, s. 298)

3.1.1.5.2. Oyun

Tımbekov, 1993'e göre, Türklerin birliğini sağlayan bu toylar, yazının bulunmasıyla da beraber Kırgız Türklerin de geçmişten günümüze varlığını sürdürmüştür. Baktığımız da bu toylar, “er oodariş, köz tammay, arkan tartuşuu, taz süzüştürüü, tıyın enmey, coo cabış, cılanaç çabuşuu, er sayış, cambı atuu, örgütüp taşa saluu, kunan çabış, aygır çabuu, kız kuumay, töşök talaşuu, eskertüü, çakmak alışuu, elden-elden el çabar, toktu suramay, selkinçek, coo oodariş, ak çömlök, çikit çapmay, kölgö tüşmöy, çaşınmak, urmay uruu, cooluk taştamay, eşek sekirmey, canım dat, çükö öçkömöy, han talamay, cedirmek, uyum tuudu, töö çeçmey” gibi kahramanlığın ve gücün simgesi olan pek çok oyun toylarda oynanmıştır (Öztokmak, 2019, s. 114-115).

Özdemir, 2006'a göre tarihin ilk dönemlerinden itibaren insanlar benzer oyunlar oynamaktadırlar. Zevk almak amacıyla oynanan oyunlar hemen hemen toplumun bütün kesimi tarafından gerçekleştirilir. Türk dünyasında eski dönemlerde olduğu gibi günümüzde de bu etkinliği ifade etmek için “oyun” terimi kullanılmaktadır. “Oğuz Kağan Destanı'nda, Manas Destanı'nda, Divaü Lügatit Türk'te, Kutadgu Bilig'de, Volga Bulgar Kitabeleri'nde, Dede Korkut Kitabı'nda, Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde” ‘oyun’ kelimesinin varlığı, Türk tarihi ve kültüründe toplum içindeki yeri ve eskiliğini göstermektedir (Artun, 2006, s. 388).

Dünden bugüne bu metinlerde yer alan milli oyunlar, Kırgız Türkleri içerisinde sosyal dayanışma ve birliğin sağlanmasında etkin rol oynamıştır.

Kaya, 2005'e göre, Sovyet Sosyalist zamanın'da Rus güçlerinin kökbörü ve benzeri yöresel oyunların, toplumun milli duygularının canlı ve güçlü kalmasını sağlamasından dolayı yasaklanması da dikkat çeken bir husustur (Öztokmak, 2019, s. 115). Çünkü incelediğimiz metinlerde halkın bir araya gelmesine vesile olan bu oyunlar halk içinde milli şuur ve beraberlik oluşturmaktadır.

Kırgız destan metinlerinde tespit ettiğimiz milli oyunlar şu şekildedir:

*Debdebe	*Aşık kemiği vurma
*Eniş	*Mızrak atma
*Kız kovalama	*Cambıya atma
*Ciğer vurma	*Tıyın enmey
*Deve çözme	*Oğlak çekişme
*Halat çekme	*Kök börü (ulak tartış)
*Er sayış	*Er oodariş
*Altın cambı	*At cabış
*Tay yarışırma	*Cambı atuu
*Sikke vurma	

Boston destanında, Kırgız Türklerinde o dönem yer alan hemen hemen tüm oyunları görmekteyiz. Boston'un, Cezbilek'e güvey olması ile otuz gün oyunu, kırk gün toyu olsun diye Kadamış Han haber verir. Cezbilek'in anlattıklarına razı olan Kadamış Han, tüm halkı davet eder. Kırk yiğit ile kırk kız da evlensin der. Oyun, eğlence hepsi beraber olsun der. Kadamış Han herkesi topladıktan sonra toyu başlatır. Eğlenceden sonra yiğitler hep beraber oyuna başlarlar. Uzun süren oyun toyu, hemen hemen tüm oyunlara sahne olur (Yıldız, 2009, s. 140-142).

*“Yetim ile dullar,
Toya gelip hepsi
Karınlarını doyurdu,
Debdebe başladı.
Oyunların başı pehlivan güreşi diye,*

*Ortaya inip kalmış diye,
Pehlivanlara baksa,
Kucaklaşıp güreşir.
Kuşağından tutup çeker.
Öteye beriye giderler,*

*Ben yensem diye yakalarlar,
Pehlivanları o zaman
Paçadan tutar.
Öteye-beriye itişir,
Birbirini kaldırıp
Kuvvetlilerine baksan
Sırtüstü devirir.
Yıktım deyip bakıp kalır,
Ödülünü varıp alır.
Bazılarına baksan
İleri-geri birbirini sürer,
Birbirini yıkamayıp
Ortada uzun zaman güreşir.”
“Pehlivan güreşi bittiğinde,
Ödüllerini alıp gittiklerinde,
Orta yer genişçe açılır,
Başları sıkı sarılıp,
Bilekleri sıvanıp,*

*Pehlivanım diye fırlayıp,
Atıklığı anlaşılıp,
At oynatıp ortada
Eniş oyununa erler çıkar,
At üstünde güreşirler.
Bilekten tutarlar,
Devireyim diye çekişirler.
Öteye-beriye birbirini sürüp,
At üstünde güreşirler.
Birbirini yeneyim diye
Sıkı kavrayıp çabalarlar.
Sonuna geldiğinde
Takatten düşüp gittiğinde
Attan biri devrilir.
Zafere ben ulaştım diye,
At oynatıp koştururlar.
Kıymetli ödül alırlar”
(Yıldız, 2009, s. 140-142).*

Boston destanında eğlence daha da büyür. Ödüller verildikten sonra kız kovalama oyunu ilan edilir ve bu oyun ile birlikte diğer oyunlarda başlar:

*“Ondan sonra baksan
Büyük eğlence başladı.
İlan edip tellalı
Kız kovalama oyunu başlar
Yenen ödül alır.
Kız kovalamaya katılmaya
Kızlar yiğitler hazırlanır.
Kızlarla yiğitlerin binmesi için
Külük atlar hazırlanır.
Kızlar yiğitler gelir.
Külük atlara biner.
Yiğit kızı kovalar,
Kız kovalamada
Kabiliyetli kızlar seçilir.
Külüğe binip koşturmaya,
Halk içinden seçilip,
Otuz kız ayrılır.
Yiğitlere yakalanmayıp,
Öne giden ödül alır.
Böyle kızlar olsun diye
Tellal söyleyip ilan eder.
Otuz yiğit çıksın, der,
Kızı arkasından kovalasın, der,
Otuz yiğit, otuz kız,*

*Halk içinden çıksın, der.
Kadamış Han'ın kalabalık halkı
Bu oyunu görsün, der.
Kıvanıp hoşuna gitsin, der.
Halk arasında tellallar
Seçilenler çıksın, der.
Yiğitlerle kızlara
Külük atlar olsun, der.
Bunu söyleyip tellallar
Çevik kızlar seçilip
Halk arasından çıktı, der.
Bakıp duran sınıçılar
Çıkan kızlar kuvvetli, der.
Sınıçılardan birisi söyler,
Bu yiğidi yaklaştırmaz,
At koşturmaya elverişli, der.
Kızlar cesur görünür,
Bunlar halkın içinden çıkıp ayrılır.
Yiğitler de geri kalmaz,
Bindiği atlar külük, der
Tellallar yine ilan eder.
“Yiğitler ile kızlar
İkişer ikişer sıralansın,” der.
Tayın koşabileceği mesafede yarışırlar*

İlk önce uzaktan
Kızları yiğitler kovalar.
Kıza yetişen yiğitler
Sıkı yakalayıp belinden
Yanaklarından öper.
İkinci yarıшта
Yiğitleri kızlar kovalar.
Yetişirse yiğide
Kamçı ile vurur.
Kuralların hepsini
Haykırıp tellal ilan eder.
Külük atı şahlandırır,
Binip kızlar çıkar.
Otuz kız ayrılıp,
Halkın önünde görünüp
Tepelik yere varır.
Sıra sıra durur,
At oynatıp koşturup
Otuz yiğit çıkar.
Onlar da sıra sıra durur.
Hakemleri çıkmış,
İşaretlenen yerine,
Onlar da varmış.
Şimdi tellal bağıır;
Yenen kızlar
Yükü ile deve alacak.
Yenen yiğitler
Eğerli külük at alacak,
Diye ilan etti tellalar.
Hakemler gelip bakmışlar
Yiğitlerle kızlara.
İkişer-ikişer ayrılır,
Gösterilen hatta ulaştığında,
Koyuverip bakarlar.
Kız kovalama başladı,
Önüne düşüp kızlar,
At oynatıp kaçtı.

Ardından yiğitler kovaladı,
Yetişen yiğit kızları
Belinden sıkıca kucaklayıp
Yanağından öptü.
Gururlanıp ödül aldı.
Otuz yiğidin içinden
On ikisi yetişmiş.
Eğerli atı ödül alıp,
Gururlandı.
Kalanları kıza ulaşamayıp
Rezil olup gitmiş.
Yiğitlere yakalanmadan
İşaretili yere ulaşan kız,
Zafer kazandık diye,
Yükü ile deve alıp
Sevinip kalmış.
İkinci kovalama başladı.
Kızlardan yiğitler kaçtı,
Arkasından kovalayıp kızlar
Yirmi yiğide kamçı vurdu,
Kızlara şimdi baksan
Yiğitlerden çok ödül aldı.
Yetişemeyen kızlar
Üzülüp kaldı.
Cezbilek'in toyunda
Kız kovalamaca olmuş,
Zevki halk tatmış.
İtibar etmiş.
Zevkli oyun imiş diye,
Kız kovalamanın adı kalmış,
Kırgızların içinde
Adete dönüşüp kalmış.
O günden kız kovalama
Bu güne ulaşmış.
Kız kovalama yayılıp
Halka adet olmuş”
(Yıldız, 2009, s. 142-144).

Bir başka destan olan Manas destanında ise, Alook Han'ın Kırgız'ı işgal etmeden önce yapılan bir çok toy ve tören de oyunlara da rastlanır. Kırgızların dağılmadan önce oynadığı oyunlara yer verilir. Özellikle de genç çiftler evlendiği zaman düzenlenen eğlence toylarında verilen ziyafet yanında oyunlar da yer alırdı (İnayet, 2017, s. 35).

“Oğul evlendirip, kız kaçırap,
Beşik toyları yaparlarmış.
Ödül verip, tay yarıştırap,
Hediyelerini bol verirlermiş.
Gürültü şamata ile
Acıyla tatlı karışık,
Ölüm olursa yağ aşı verip,
Misafir alıp beşer beşer,
Koyun kesip kuyruk, baş ısmarlarmış.
Yürük atını koşturup yarışa,
Yarıştırap düzlükte,
Erkekleri eniştirip,
Eğilerek yerden para kaldırtıp,
Karşılıklı kargı sundurup,
Kulaç gerip, yay çekip,
Sırık başındaki sikkeyi vururlarmış.
Şefkat elini uzatarak,
Zevke batıp keyif çatıp,
Huzur içinde rahat yaşarlarmış”
(İnayet, 2017, s. 35).

Boston adlı Kırgız destanında otuz gün sürecek olan bu oyunlar iyice büyür. Haberci, Boston ile Cezbilek’in toyunda şimdi de Gök börü oyununun başladığını halka bildirir (Yıldız, 2009, s. 144-147).

“Tellallar yine

ilan eder:

“Gök börü oyunu başlıyor.
Atı güçlü yiğitler
Bu oyuna katılıyor.
Çabandesler gücünü deniyor.
Kök börüde çekiştirmeye
Üç yaşında boğa kesiliyor.
Gök börü yapıp çeksin diye,
Halkın toplandığı meydana
Kesilen boğa konuyor.
Atik, güçlü yiğitler
Yerden kapıp boğayı
At yelesine atıyor,
Öne doğru koşuyor.
Belirlenen yere varıyor,
Söylenen ödülü alıyor,”
Diye ilan etmiş.
Hazırlanıp yiğitler,

Atın belini sağlamlaştırıp,
Eyer üzerindeki kolanı çekmiş.
Dört gözle bakıp at koşturarak
İşaretili yere varmış.
Üç yaşında boğa kesilip
İşaretili yere konulmuş.
Toplanan halka tellallar
Şöyle ilan etmiş:
“Yerden kapıp boğayı
At yelesine atanlar,
İşaretlenen sınıra
Dönüp gelip atarsa
Kısır kalan kısırak alacak,
Yerde yatan boğayı
Eğilip alan çabandesler,
At yelesine koyanlar,
Uzağa at koşturarak varıp
İşaretili yere atarsa,

Taylı kısrak alacak,
Sevinip kalacak.”
Güçlü kuvvetli yiğitler
Gök börü çekiştirmiş,
Ödüllerini almış,
Sevinip durmuş.
Böylece gök börü
Oyunu oynanmış.
Ödül alan çabandesler
Memnun olmuş.
Gök börü oyunu başlayıp
Altı gün sürmüş.
Gök börü çeken çabandesler
Memnun olmuş.
Vaad edilen ödülü alıp,
Kıvançla dolmuşlar.
Kök börü çekme yarışında
Boston alpin kırk yiğidi
Karaboz atları koşturup,
Ödülün hepsini kazanıp,
Şöhretlerini duyurmuş.
Yerde yatan boğayı
Yerden eğilerek alıp
At yelesine atıp,
Alp Boston’un yiğitleri
Hafifmiş boğa diye,
Çabandesler sevinip,
Kovalayanları yaklaştırmayıp,
İşaretili yere vardıklarında
At yelesinden fırlatıp
Ödüllerini almışlar.
Pay isteyen fakire
Al diye hepsini vermişler.
Ödülüne kısrak alıp
Sevinip kalmışlar.
Aldığı kısrakı yedekleyip
Evlerine gitmişler.
Gök börü çekme sona ermiş,
Can sıkıntısını giderip çabandesler
Bu oyunda coşmuş.
Koşup ödül alamayanlar,

Boşuna kuvvetten düşmüş.
Böyle oyun görülmemiş.
Karışıp kırk yiğit
Kök börüye girdiğinde,
Başkasına düşmemiş.
Atı küçük güvey diye,
Kendileri pehlivan imiş diye,
Alp Boston’un erleri
Yiğitmiş diye konuşulup,
Şöhretleri halk arasında yayılmış.
Gök boğa kesip, çekişip
Gök börü diye ad almış.
Güçlülere bakarsan
Yanyana at koşturup,
At yelesindeki boğayı
Çekip çıkararak,
Uzaklaştırıp onu koşmuş.
Eğlenceye doymuşlar.
Çabandesler toplandığında
Gök börüyü çekiştirmiş,
Biri diğerinden kapmış,
Güçlü-kuvvetli yiğitler
Birbirine yapışmış.
Güçsüzleri ayrılmış.
İki yaşında tosun kesip çekişmişler.
Güçlüleri güçsüzden
Çekip almış.
Bunlar oyuna dalmış.
Tay binen çocukları,
Keçi kesip çekişmiş,
İkişer-ikişer dalaşmış,
Hedefe kadar yarışmış.
Belirlenen ödülü almışlar.
Oyuna çocuklar kanmış.
Kök börü oyunu başlayıp
Adet olup kalmış.
Eğlenceli oyun imiş diye,
Meraklanıp Kırgızlar
Devam ettirmiş”
(Yıldız, 2009, s. 144-147).

Kız Daryka destanında, Şaysında’nın doğumu ile birlikte verilen büyük toy ile birlikte yerel oyunların birçoğu da oynanır. Kıpçak halkının düzenlediği bu toy ile tüm halk bir araya gelir (Türker, 2010, s. 92-93).

“Başladı birinci oyun at yarışıyla,
At eğiticisinin iyi eğittiği atlarla.
Bindirip genç binicileri, puhu tüyü takılı,
Yürük atlar gelmişti her taraftan.

Kaydedildi toya gelen atların hepsi,
Alındı atların üstünden çulları.
Düğümleyip kuyruklarını, bağlayıp kaküllerini,
Saklandı bütün özellikleri sır gibi.

Sırayla geçti halk önünden en iyi yürükler,
Geçti önlerinden türkü söyleyen ozanlar.
Genç biniciler, at üstünde zıplayıp,
Muhteşem bir gürültü oldu.

Başı tolgalı bir yığın insan,
Elinde parlayan keskin bir kılıç.
Atları sürüp söylenen yere,
Onlara verildi bu iş.

Yarış atları koşuya hazırlandı,
Her ata çeşitli işaretler konuldu.
İnanmaz gözüyle görmeyenler,
Bazılarının çocukları ata eğersiz binmişler.

Ümitli herkes kendi atından,
Alışkın öylelerine halk evvelden beri.
Şöhreti yayılır o insanın,
Bozkırın adı anılsa toylarla.

Gecikti, atlar gelmedi, şaşıp kaldı,
At sahipleri, yoruldu beklemekten.
Halk heyecanlanırken atlar görüldü,
Kabilesinin adını söyleyip gelen.

Duyulan gürültüden kulaklar sağırlaşır,
Uzaktan atın ayak patırtısı duyulur.
Sabırsız bekleyen halkın önüne,
Öndeki at gelir, etrafı toza bulayıp.

Bir yürük at ayrılmış diğerlerinden,
Çığırır üstündeki çocuk, soyunun adını.
Her ata, kendi halkının adı söylenince,
Gürültü, patırtı bastı her tarafı.

Hangisinin başka atlardan önce geldiğini,
Hakem çıkıp işaret verdi.
Ozanlar at sahibine, şanslısın, diye,
İltifat ettiler at eğiticisine.

Ödül olarak koyulmuş birkaç hayvan,
Beyaz atmaca, altın para ve para.
Eşyalı ev verildi at eğiticisine,
Genç biniciye de o değerde hediye verildi.

Diğer atlar arka arkaya geliyordu,
Onlar da kendi payını alıyordu.
Böyle toy hiçbir zaman olmamıştı,
Bunu gören halk şaşıp kaldı.

Ödül olarak her şey vardı; tilki kürkü,
Mücevher, her çeşit hayvan kürkü.
Bunları ikramiye olarak vermek öyle zamanda,
Başından beri adetti halk arasında.

Mızrak müsabakası, güreş ve diğerleri,
Oynandı milli olan tüm oyunlar.
Cambıya atma, tıyn enmey, oğlak çekişme,
Oyunların her çeşidi oynanıyordu”
(Türker, 2010, s. 92-93).

Boston destanında altı gün süren Gök börü oyunu son bulur. Kazananlar vaad edilen ödülleri alır ve memnun olur. Kadamış Han tarafından çağırılan tellal, halka yeni bir eğlenceli oyunun daha başladığını haber eder. Halk içinden seçilerek oynanan ciğer vurma oyunu başlar. Daha sonra ise burunlarından birbirine bağlanmış belirli sayıdaki develeri çözme oyunu ile devam eder (Yıldız, 2009, s. 147-150).

“İlan edip tellalı
Halk arasından çağırır:
“Eğlenceli oyun başlıyor,

Güçlüyüm diyen kellerden,
Dayanıklısı onlardan
Çıksın,” dedi ortaya.

*Ciğer vurma başlıyor.
Dayanan ödül alacak.
Dayanaksız dökülür.
Dayanamayanlar kaçışır.
Dayanıklısı yarışır.
Dayanaksızına baksan
Başı gözü yarılır.”
Tellal sözünü söylemiş,
Bütün halkı duymuş.
Hazırladı kellerden,
Güçlüyüm diyen pehlivandan
Parlatıp başlarını.
Bütün halkın arasından
Yürük atlarını koşturup,
Kalabalık halkın ortasına
Bunlar çıktı ayrılıp,
Halk önünde görünüp,
Külük atlar şahlanmış.
Onlar çıktı araya
Belirlenen bozkıra.
Bazılarının başlarının
Saçlı yerleri kara benekli.
Cesur keller toplandı,
Oyunu bakıp görelim,
Ona dikkat edelim,
Görevliler geldi.
İki kele, bir ciğeri
İkiye bölüp verdi.
Eline ciğer değdiğinde,
İkişer ikişer ayrılıp
Kellerine bakarsan
Yarışıp bunlar girdi,
Ciğer kopup gitti,
Gırtlığından tutup vuruyor,
Ciğer deyip başına
Çak çuk diye ses çıkıyor.
Bazılarının başları
Gırtlaktan yarılıyor.
Başlarından kan çıkıyor.
Dayanamayıp bazısı,
Yenildim diye kaçtı.
Dayanıklılara baksan,
Kovalayıp ardından
Yine koşturuyor.
İkişer ikişer kellerin
Biri yenildi.
Yenen kel sevinip*

*Ben galip geldim,
Ödülü ver, diye koştu,
Ödülü o aldı.”
“Deve çözme oyunu başladı.
Dokuz deveyi hazırlamış,
Birbirine burnundan zincirle bağlanıp
Ortaya çukur kazılmış,
Oraya kazık çakılmış.
Baştaki devenin burnundaki zinciri
Kazığa sımsıkı bağlanmış.
Deve çözme yarışına bakarsan
Dokuz yere bağlanmış.
Deve çözmeye
Halk arasında dolaşıp tellalar:
“Halkım şimdi duyun,
Dul kadınlar, yokluktan
Eziyet çekip geçim darlığından,
Evvelden beri, kalmış olanlar,
Halk içinde hemen
Deve çözmeye varsınlar,
Çözüp onu alsınlar,”
Diye duyurdu.
“Deve çözmeye çıksınlar.
Dokuzlayıp deve bağlandı.
Develerin hepsi havutlandı.
Yük yüklenip hazırlandı.
Yüklerinin hepsinde
Değerli nesnelere çok,
Deve çözmeye çıkın.
Deveyi çözüp alın.
Servete-mülke sahip olup
Ferahlayıp, zenginleşin.
Deve çözmeye kim çıkarsa,
Bütün şartları yerine getirecek.
Dizi halinde varın,
Bütün şartları yerine getirip
Deveyi çözüp alın.
Ebediyen zengin olup
Refah içinde yaşayın.”
Tellal sözünü söyledi,
Halk arasında dolaşıp döndü.
Dul kadın hazırlanıp
Deve çözmeye katıldı.
Seyirciler toplanıp
Oyun, eğlence, zevk
Orada olmuş,
Üç gün sürmüş.*

*Güçlü-kuvvetli kadınlardan
Boyu uzunlar seçildi,
Deve çözmeye hazırlandı.
Anadan yeni doğmuş gibi,
Bütün giyimi çıkartıldı.
Önünü arkasını örtmeye
Saça yün karıştırılıp saç bağı
bağlandı.
Süslenmiş develerin
Bağlarını çözemeden
Diz üstü düşse ansızın,
Bakıp duran seyirciler*

*Onu kovaladı.
Bu yüzden deve çözme
Üç gün sürdü.
Boyu uzun, çevik
Kadınlar varıp
Zor çözdü.
Dokuz deveyi yanına alıp
Halk arasında döndü.
Dul kadın, genç bala
Böyle ödül aldı”
(Yıldız, 2009, s. 147-150).*

Boston destanında gördüğümüz ve belirttiğimiz milli oyunlara, Bağış destanında da rastlıyoruz. Oynanan oyunların destanın farklı bölümlerinde farklı törenler ve toylarda oynandığını görüyoruz. Bağış’ın cediger halkını himaye etmesi ve halkın başına gelmesi ile birlikte verilen toyda oynanan yerli iki oyuna denk geliyoruz (Öztokmak, 2019, s. 292).

*“Bir bölük küçük çocuk,
Taylarına binip yarışıp,
Bey olacak delikanlılar,
‘Kökbörü-ulak’ oynayıp,
Konuşa gülüşe insanı,
Eğlenerek seyredip,
Kızlar, gelinler toplanıp,
Ellerini koyunlarına koyup,
Kalabalığın ortasından,
Birkaç defa ileri çıkıp,
Gönlünün sevdiği gençlere,
Göz kırıp, kaşlarını kaldırıp,
Önlerine göz atıp,*

*‘Hiç olmazsa delikanlılar,
Sesimi duyuyorsın’ deyip,
Düşüncesindeki gelinler,
Şingirdayarak gülererek,
Altından iri küpelerini,
Omuzlarında sallandırıp,
Düzgün işlenmiş gümüşü,
‘Eleçek’i takıp,
‘Beldemçi’ sini belinde sıkıştırıp,
Gösterişli ‘çaçı’ takıp,
Süzüle süzüle yürüyüp,
Görünüşü etkiliyor nicesini”
(Öztokmak, 2019, s. 292).*

Boston destanında düzenlenen oyun toyunda sona doğru gelinir. Çeşit çeşit oyunların oynandığı Cezbilek ve Boston’un evlilik toyunda halat çekme, er sayış ve altın cambi oyunları sırayla oynanır. Her oyunun sonunda olduğu gibi bu oyunlarda da vaad edilen ödüller kazananlara teslim edilir ve halk mutlu olur (Yıldız, 2009, s. 150-152).

*“Ondan sonra bakarsan,
Pehlivanlardan seçip,
Halat çekme yarışı düzenlenip,
İleri geri çekişip,
Güçlüleri sürükledi,
Ödülünü alıp sevindi.*

*İki pehlivan denk gelip,
Biri birini yıkamayıp
Urganları koptu.
Böyle güçlü pehlivanlar
İki ödül aldı,
Galibiyete ulaştı.”*

“Toplanan halkın tamamı
Aralarını açtı
İki tarafa bölünüp
At koşturmak için sıralandı.
Uçsuz mızrak alıp
Er sayış yarışmasına çağırdı.
Cesur pehlivanlar çıktı.
Yürük atlardan seçip
Er sayışa hazırlandı.
Başlarını sıkı bağlayıp,
Sağlam mızrak tutup,
İki tarafa ayrılıp,
Uzaktan onlar at koşturup,
Mızrakları çarpışıp,
Kuvvetlilere baksan
Göğsünün yan tarafına vurmuşlar.
Devirip attan yıkmışlar.
Er sayış heyecanlı olmuş.
On gün sürmüş.
Galip olan yiğitler
Külük tulpar almışlar.
İtibarlı olmuşlar.”
“Şimdi eğlence düzenlendi,
İki urgan boyu yükseğe
Altın cambi bağlandı.
Cambi vuracaklara bakarsan

Altının olduğu yere hazırlandı.
Nişancılar seçildi.
Cambi vurmaya hesaplarsan
Altı gün sürdü.
Vurup düşüremeden
Nişancılar perişan oldu.
Er Boston 'un kırk yiğidinin
Yüreği şimdi kaynadı.
Cambi vurmaya er çıkmayıp
Oyun da durdu.
Tellal o zaman çağırır,
Güveyleyden çıksın, diye.
Kırk güveyin içinden
Altı yiğit çıkmış,
Kara boz atları koşturup,
At koşturup yiğitler
Altısı altı cambi vurmuş.
Altın cambi pat diye
Yere düşmüş.
Altı gün uzayan
Cambi vurma şimdi bitmiş.
Güveyleyler nişancı imiş diye,
Nerden gelmişler diye,
Güveyleyler işe yaradı,
Halkın arasında adları yayıldı”
(Yıldız, 2009, s. 150-152).

Bagış destanında esilen kısraklardan sonra ikram başlar. Ziyafetten sonra er oodariş oyununu oynanır (Öztokmak, 2019, s. 294-295).

“‘Kunan’ eğitip, at yetiştirip,
‘Oodariş’a, ‘sayış’a
Bileği sağlam yiğit seçip,
Yorga atları canlandırıp,
Susuzluklarını giderip,
Onları fişek gibi kaldırıp,
Çocuklara giysi yaptırıp,
Kat kat giyinip kuşanıp,

Gümüş kemer takıp,
Kalpaklarını giyinip,
Kopuzu tıngırdatıp,
Akınlar söyleyip,
Bagış’ın köyüne gelip,
Tüm Cedirgeliler toplandı”
(Öztokmak, 2019, s. 294-295).

Kozuke ve Bayan destanında, Karabay ve Sarıbay iki zengin bey idi. Yola çıkan iki bey çocukları olduğunda birbirleri ile tanıştırdı dost olmaları için söz verirler. İlerleyen zamanlarda bir oğlan, bir kız olur. Dünür olacakları gün bir araya gelen beylerden Karabay orada vefat eder. Vefat ettiğinde oğlu Kozuke yetim kalır. On beş yaşına gelen Kozuke’nin oynadığı oyun ile gelişen olaylar devam eder (Turgunbayer, 2007, s. 145).

“Güzel Sanam mihrini verip yanar,
Çocuk yetim yaşayıp on beş yaşına gelir.
Kozuke on beş yaşına daha yeni gelir,
Ordoda aşık kemiklerinin hepsini vurur.
Kozuke'nin bindiği karışık kır donlu yorga,
Çocuktan kurtulmamıştı kurulan ordo.

Ordo'ya ilgi duyar o zamanlarda çocuk,
Çocuktan güzel Sanam'ın gönlü rahattı.
Ordo'daki aşık kemiklerine vurur yiğit Kozuke,
Kozuke'nin vurduğu aşık kemikleri uçup,
Alından bir ihtiyar kadına çok sert çarpar”
(Turgunbayer, 2007, s. 145)

Kırgız destanlarından olan Bağış destanında Baka Mançu ile mücadele etmeden önce Cediger halkının savaş meydanına eğlenerek oyunlar ile gittiğini ve oynana oyunun er sayış olduğunu görüyoruz (Öztokmak, 2019, s. 341).

“Eğilse yiğitten destek alıp,
Halkıma eziyet çektirip,
Olamam Bağış adına layık.
Cediger'i bu yere,
Eğlence, savaş, 'er sayış',

Görüp git deyip gönlünü alıp,
Delikanlılarını toplayıp,
Getirip de koymuşum”
(Öztokmak, 2019, s. 341).

Bağış'ın Cediger halkını himaye etmesi ve idareci oluşunu kutlamak amacı ile verilen büyük toy da delikanlılar kendilerini halkın genç kızlarına göstermek amacı ile oyunlar oynarlar. Genç kızlar da delikanlıları izlemek için süslenirler. Gençlerin oynadığı kökbörü oyunu bu destanda ulak tartış ismi ile yer alır (Öztokmak, 2019, s. 454-455).

“Bunu idare edenler gittiler.
Ödülleri bölüp dağıttılar.
Beş yüz elli beş atı,
Ödül olarak ayırdılar.
İtibarı olanlar bölüştü,
Bin 'yılki', üç bin koyun,
On 'cambı' gümüş, yüz altın,
Baş ödül olarak kararlaştırıldı.
Debelenmeden duranları,
'Tört tülük'ten 'tört toguz',
Ak gümüş 'cambı' bir olup,
Nasıl çok ikram deyip,
Duyan kişiye şöhrat olup.
Bakakalıp ödülü alıp,
Bitiş çizgisinde hep birlikte durup,
Atı sürüp gönderip,

Tekrar inip halk gelip,
At on günde gelince,
Gülme, eğlence çok olup,
Yiğitler çıkıp dövüşüp,
Pehlivanlar çıkıp güreşip,
Yayalar karşılaşır münakaşa edip,
Alanlar ödül alıp,
Alamayanlar eli boş kalıp.
'Ulak tart'ıp hepsi,
Çoğunun eli karışıp,
Gürültü, patırtı, 'çakmak'ı,
Her yerde oynayıp toplanıp,
Hepsinde ödül var,
Ödülsüz kimse yoktu”
(Öztokmak, 2019, s. 454-455).

Manas destanında, Çon Cindi (Manas) yurt topraklarını düşmandan korumak için yola çıkar. Kalmuklar'a karşı almış olduğu zafer ile Kırgızlara ait toprakları geri alır. Köntöy adlı yiğit düşmanı yenen Çon Cindi (Manas) zafer ilan eder. Cakıp Bay, çocuklarının aldığı bu

zafer için bir eğlence tertip eder. Bu eğlence de at koşturma oyunu da oynanır (İnayet, 2017, s. 238-239).

“O sırada koşturacak
Atlarını sayıp dizdiler.
At sürülen yeri düz,
Koşu atı yüz yetmiş.
Sabah erkenden sürüp
Koşu atları uzaklaştı.
Kuyruklarını sallayıp
İkindiden sonra geldi,
Adımını geniş atarak.
Bahadırın atı Akkula,
Kasırgadan yaratılmış hayvan.
Toynağı yere değmeden
Uçan doğan gibi,
Ceylandan öte süzülüp
Yerinden şimdi çıkmış gibi,
Önden geliyordu,
Kanatlanıp uçmuş gibi.
Kökteke ile Telkızıl,
İyice hızlandı.
Bütün gücüyle koşarak,
Ceylandan öte süzülüp,
Akkula'nın ardından

Kudurarak geliyordu.
Dört ayaktan çıkan toz,
Göğe yükseliyordu.
Bu üçü diğer atlardan ayrılıp
İki üç saat erken geldi.
Çocukların koşturdukları
Diğer atlar geldiler.
Teri soğuyup kuruyup,
Soluklandığı zaman,
Yetmiş ata ödül verildi,
İlk gelen ata.
Verilen ödülde şunlar var:
Semiz yüz deve var.
Beş yüz yılki,
Ayrıca gümüş para var.
Kırmızı ipek kumaş var.
Kunduz ile vaşak,
Zardava, bulgun da var.
Bin sayısını tamamlayarak
Yarış ödülü verilmiş.”
(İnayet, 2017, s. 238-239).

Cediger halkının lideri olan Bağış, oğlu Toltoy'un doğumu üzerine vermiş olduğu beşik toyunda var olan yiğitler at cabış ve genç kızlar ise cambı atuu oyunu oynar (Öztokmak, 2019, s. 455-456).

“Türlü oyun başladı.
Kırgız akınlarından,
Erinbes'in söylediği,
Yarışıp nice avcılar,
'Cambı' atıp durmakta!
'Tenge, eng' oynayan gençler,
Sıraya dizilip kız-gelin,
'İtelgi' gibi kara göz.
'Kıyak'larını alıp,
Karagay düzlüğüne,
Yay çekip bırakıp,
Kımız içip dövüşüp,
'Kıyak'çılar çekişip.
Kız-gelinler ayrılıp,
Salıncakta sallanıp,

Dilberler herkese görünüp,
Örgülü saçları dalgalanıp.
Yüzleri serap gibi parlayıp.
Kunduz içikli, su samuru kalpaklı,
Gösterişli nice han yürüyor.”
Önündekilerin dudakları kuruyup,
Söz söylemekten sıkılıp,
Kendine denk görmedikleri kızları ise,
Beyler alıyor kurumlanıp.
Atların gelme vakti deyip,
Halka haber verilip,
'Tülök' bağlayıp, at yarıştıran,
Üzülüp içi çok yanan,
Kırgız yurdunun eğlencesinde,
At yarıştırandan eğlenen yok.

Tomoyul geçidine,
Hepsi geldi gürültüyle.
Doksan bin kişi uğuldayıp,
Toz göründü o zaman,
Yarışan atları birer birer.
'Baybiçe'nin Tuuçunak'ına,
Bay Yakup binivermiştir.
O gün Tuuçunak'a,
Rüzgar yetişemedi.
Kanatlılardan 'cagalmay',
Uçup onu geçemedi.
Sulu toprağa düşüp,
'Tulpar' koşu atı Tuuçunak,
Dört ayağını birden basıp,
Bir zıplasa Tuuçunak,
Kırk kulaç yeri arşınlayıp.
Üstündeki gencin,
Dizgindeki eli gevşeyip.
Arkasından çıkan toz,
Yürüyen duman gibi yayılıyor.

Kara demirden ağızlık,
Söylerken çatırdayıp.
Ördek gibi boynu uzayıp,
Gözü ateş gibi kızarıp,
Üstündeki yiğit,
Manas deyip 'uraan' atıp,
Öğleye doğru,
Tuuçunak çıkıp o gidip,
On 'cambi' gümüş, yüz altın,
Yakup kendisi almıştır.
Üç bin koyunu hediye diye,
Herkes verivermiştir.
Bin yalkıyı Yakup Bay:
'Sen de Kırgız soyundansın,
Toyuna katkı olsun' diye,
Bağış'a söyleyivermiştir.
Hediye ile Bay Yakup,
Hepsinin gönlünü almıştır”
(Öztoçmak, 2019, s. 455-456).

3.1.2. Kutsal Tören ve Kutlamalar

3.1.2.1. Tanrı'dan Çocuk İsteme – Tanrı'ya Dua Etme

Boston adlı Kırgız destanında, Buuba Han halkını toplar. Kendisinin yaşlandığını ve çocuğu olmadığı için kendisinden sonra tahtı teslim alıp neslini devam ettirecek kimsesinin olmadığı için acı bir hal içinde olduğunu söyler. Bunun üzerine tüm halk toplanıp acı bir şekilde Hüda'ya el açıp, gökyüzüne bakıp çocuk için dua ederler. Dua sırasında gökyüzünde beyaz bulutlar meydana gelmiş (Yıldız, 2009, s. 24-25).

“Toplanan halkı ağlayarak
Gökyüzüne bakıp yüksek sesle
Avuç açıp dua ederek
Halkı bakışıp durur.
Hüda'dan çocuk isteyip
Kederlenip tasalanıp
Gökyüzüne bakıp, gözünü ayırmadan
Halk bakıp dururken
Hanına dikkat ettiğinde
Gökyüzünde bulut göründü,
Halkın dikkatini çekti.
Ak bulut gökyüzünü kaplayıp döndü.
Halk hayret etti.

Dönüp birbirine bakıştı.
Ayrılıp bulut hareket etti
Ak bulutun içinden ayrılıp
Ayrılıp çıktı tez elden
Farklı olup kişiden.
İnsanlar ona baksa
Ak sakallı ihtiyar imiş.
Elinde asa var imiş.
İnsandan başka can imiş.
Avucunu açıp
“Amin” diyerek
Dua ediverdi.
Buuba Han' baktı

“Çocuk sahibi ol” dedi.
Halk uğuldadı.
Ellerini yukarı kaldırıp,
Duaya hemen katıldı.
A diyecek kadar geçmedi.

Ak sakallı yok oldu.
Bakıp duran kalabalık halk
Düşünceye dalıp şaşırıldı”
(Yıldız, 2009, s. 24-25).

3.1.2.2. Yada Taşı ve Yağmur Yağdırma

Eski Türk topluluklarında yada taşı kutsal bir taş olarak kabul edilmektedir. Türk kültüründe önemli bir yere sahip olan yada taşı ile rüzgar estirilir, kar veya yağmur yağdırdığına inanılırdı. Türk mitolojisi içerisinde önemli motiflerden bir tanesidir. İnan, 1945’e göre, Türk mitolojisinde Yağmur yağdırma genellikle “Yada taşı” ile yapılırdı. Önemli kaynaklardan toplanarak yada taşı ile ilgili verilen bilgiler şu şekildedir (Ögel, 2014, s. 358):

Potanin, 1887’e göre, “Yağmur, kar ve bazan da, don getirmesidir. Bu taşlar, daha çok geyiklerin başlarında, su kuşlarının kursağında, yılanlarda ve öküzlerin karınlarında bulunarak, elde edilir. Bu taşların rengi, koyu ve yumruk büyüklüğündedirler. Üzerlerinde de, damar damar çizgiler bulunur. Ele alınınca, yaygın olarak, bir soğukluk hissedilir. Sallayınca da, kulağa taşın içinden bazı sesler gelir. Üç sene kullanıldıktan sonra, yavaş yavaş zayıflamağa ve gücü geçmeğe başlar. Bu taşların en iyileri, kendi kendine kuş veya hayvan şekli almış olanlarıdır. Bu taşların kullanılmadıkları zaman, su içine konup muhafaza edilmeleri, yaygın bir adettir.” şeklinde belirtilmiştir (Ögel, 2014, s. 358).

Er Eşim destanında, Kırgızların Kalmuklarla olan mücadelesinin kahramanca anlatıldığını görüyoruz. Kalmukların başlatmış olduğu bu savaş da düşman olan yiğit Acaan, halkı yok etmekle birlikte büyücülerinin de sayısını arttırır. Yaptırdığı büyü ile yağmur yağdırır ve (Turgunbayer, 2007, s. 65-67).

“Kalmukların Acaan’ı,
Halkları yok etmişti gaddarlığı,
Büyücülerini çoğaltıp,
Falcılarını iyi eğitip,
Falcı kadınlarını başlarına getirip,
Fal kitabını açtırdı.
Büyücüsünü okutup,
Beyaz zırh gömleğini dikerler.
Azı dişlerini bileyip
Karadul örümceği gibi
Hanlarını toplayarak,
En gaddarının etrafında toplanırlar.

Kırgızları yok ederim,
Kıyamet günü gibi yaparım der,
Yada taşı yakarışçularına dua okutup,
Yada taşını suya bağlarlar.
Gökyüzünü bulutlarla doldurarak,
Etrafını örttürür.
Bardak boşaltırcasına,
Gökten dolu yağdırır.
Sepileyen yağmurla rüzgar,
Kasırga şiddetle eser,
Uçuracak gibidir,
Gidip gelip hırıldayıp.

*Sekiz ay dolu yağarak,
Kargaşa yaparak şarıldıyor.
Gökyüzündeki kuşlar,
Yere dökülüyor cıyak cıyak bağırarak.
Kumlu çakıl ufak taş,
Uçuşuyor hızla.
Yerden yedi taş alıp,
Daha da fazla büyü yapar.
Derenin içine koydurarak,
Karda izler bıraktırır.
Pınarın ağzını dondurur,
Buzun üzerinde giderse sızlatır.
Dağ eteklerini sisle çevreletip
Her tarafı kaplatarak selleri harekete
geçirir.*

*Bilgisi çok olan hilekarlar,
Kendileri görünmeden,
Gaddar Kalmuk kurnaz
Her tarafı kaplayarak gelir bir bütün olarak
Turnaların üzerinden
Aydın gecenin bataklığından,
Kalmuklar yürürler,
Henüz yolların olmadığı dağ sırtından
Sıcak yaz gününde,
Kıyamet günündeki gibi kırgın olur.
Yeryüzü mavimsi,
Karla karışık buz tutar”
(Turgunbayer, 2007, s. 65-67).*

3.1.3. Diğer Tören ve Kutlamalar

3.1.3.1. Av ve Savaş Hazırlığı

Çıkılan bu yolculukta kahramanlar beklediği olaylar ile karşılaşabilir. Bundan dolayı yurdundan ayrılmadan önce kahramanlar hazırlık yaparlar. Bu serüven genel itibarı ile tehlike arz ettiği için kahramanlar yanına onları koruyacak nesnelere alırlar. Destanlarda bu durum ile ilgili tespit ettiklerimiz şunlardır:

*Kahraman savaş yolunda ona yardımcı olacak yiğitler seçer.

*Yöresel araç ve gereçleri yanına alarak güvenliğini sağlar.

Boston destanında, Buuba Han'ın oğlu Boston yola çıkmak için hazırlanır. Kardeşi Karaçaç bu yolun zor olduğunu söyler. Yol da karşısına çıkabilecek tehlikelerin ve düşmanların olduğunu söyleyen Karaçaç, yanına yiğit almasını söyler. Bunun üzerine kırk yiğidi seçeceği bir toy tertip edilir. Han Buuba toy için hazırlandı:

*“Maiyetini çağırdı,
Kırk günlük toyunu söyledi.
Halkımın tamamını çağırın,
Kırk gün toy geçireyim,
Kırk türlü ödül koyayım,
Pehlivanları hazırlansın,
Avcıları seçilsin,
Belirlenen yere toplansın, diye,
Han Buuba haber verdi.
Toplanıp halkı geldi.*

*Toyu başlayıverdi.
Doksan doksan kısrak kesildi.
Gelen halkın önüne,
Pişmiş etler konuldu.
Biner biner koyunlar kesildi,
Toplanan halkı doydu,
Sıkıntıları dağıldı.
Oyunları başladı,
Kederli halk şad oldu.
Her gün oyun, her gün toy,*

*Rapşan yurdu uğuldayıp,
Böyle şaşırtacak şeyi kim görür?
Karaça Dulay halkının
Toyu güçlenip uğuldadı.
Oyun, eğlence, tamaşa,
Herkesin kendine göre.
Sevinçli oyun başladı,
Galip gelen yiğitler,
Mükafat olarak at aldı.
Çabandesi ayrılıp
Oğlak çekişmeye çıktı erinmeden.
Çekişiyorlar her yerde
Birbirine yenilmeden,
Yerden (oğlak) kapan pehlivanlar,
Külük atlardan seçip at aldı.
Çevik pehlivan imiş diye,
Halkın önünde nam aldı,
Yiğitliğe kaydedildi.
Mızrak müsabakası başladı,
İki tarafa bölünüp,
Uzaktan halka görünüp,
Koşup gelip atışıp,
Mızrakları çarpışıyor.
Kim attan devirirse,
Seçkin mükafat alıyor.
Şöhreti halka anlatılıp
Savaşçılığa yazılıyor.
Düşmanda gücünü deniyor,
Ortaya çıkıp güreşiyor
Kim yıkacak acaba diye
Bakıp duranlar bekliyor.*

*Devirip yere yıkan
Güçlü imiş diye biliniyor,
Belirlenen mükafat veriliyor.
Keskin nişancıları seçti,
Yayını okunu hazırladı,
Altı urgan boyu yükseğe,
Altın cambı bağladı.
Vuran usta nişancısı
Cambı ile at aldı.
Namlı nişancı imiş diye
Halk arasında ad kazandı.
Kırk gün toyu oldu,
Güreşte yenenler,
Enişte yenenler,
At oynatıp uzaktan,
Koşturup gelip yenenler,
At üstünden yıkanlar,
Uzaktan cambı vuranlar,
Hepsini halk bilir diye
Halktan seçilip alınanlar,
Sonunda kalmış.
Kırk yiğit at alıp,
Yiğitler arasında yer alıp,
Böylece halkı toplanıp,
Boston'a yiğit seçip,
Külük at da hazırlanıp,
Söylenenin hepsi yerine gelmiş.
Hünerliler toplanıp,
Seçkin yiğit olmuş”
(Yıldız, 2009, s. 48-49).*

Bagış destanında, yağmacı Baka Mançu cediger halkının yaşadığı sınıra kadar gelir. Bunun üzerine korkuya kapılan halk hemen Bagış'a gider ve durumu haber eder. Sayısı çok fazla olan Mançu ordusu karşısında halk çaresizliğini iletir. Bunun üzerine Bagış :

*“Savaş görmeden yaşayan yurt,
“Bagış düşmanı öldürmez mi?
Ganimetin önünü kessek” deyip,
Kendisi yola koyulup,
Toplanan halkın içinden,
En iyilerini ayırdı,
Tam beş bin kişi seçti.
Yaşlısı olmayan gençlerden,
Kaçmayıp balta sallayacaklardan,
Çolak olmayanlardan,*

*Tepelerine topuz vuracaklardan.
Sakatlığı olmayan sağlamlardan,
Halk içinde güçlülerden.
Hiç yorulmaz atiklerden,
Yarışıp dursa düşman ile,
Mızrağa takıp gidenlerden,
Tüfeği iyi kullananlardan,
Gayreti pek, dinçlerden,
İyi oğlak binenlerden,
Sırım gibi sağlamlardan.*

*Savaşı görse çarpışan,
Kendince işe soyunan,
Savaşı görse sevinip,
Kendiliğinden saldırıverenlerden,
Böyle işe yatkından,*

*Cediger'in yiğit Bağış'ı,
Asker aldı ordu toplayıp,
Yiğit Bağış, kurduğu yeni şehri,
Yer görünmez askerle doldurdu”
(Öztoçmak, 2019, s. 326-327).*

3.1.3.2. Danışma ve Öğüt için Toplanma

Danışma ve istişare Türk geleneğinin her zaman mihenk taşı olmuştur. Türk toplum yapısı disiplinli olmakla birlikte dayanışmayı önemli kabul eden ve çeşitli vesileler ile bir araya geldiklerinde de dayanışmayı her zaman ön planda tutan Türklerde temel bu yapıya dayanıyordu. Zamanla bu yapının güçlenmesi, yerine kurumsallaşmaya kadar götürmüştür. Tarih boyunca Türk devlet yapısında kurulan istişare meclislerinde kimlik gözetmeksizin devlet düzeninin görüşüldüğü ‘danışma, müzakere, kontrol ve karar alma’ özelliğine sahip bir kurul her zaman yer almıştır (Ögel, 1982, 78).

Türk boylarında istişare önemli bir mevzuattır. Genel olarak toplum içinde yer alan yaşça ilerlemiş Bilge kişilere danışıldığını görmekteyiz. Günümüze kadar ulaşılmış ve hala önemini koruyan bilge kişilere danışmak Türk toplumunda hep var olmuştur. Türk tarihi boyunca görülen danışma meclislerinin, danışarak alınan kararların devlet ve toplum için önem taşımasının önemi hep görülmektedir.

Kırgız metinlerinde istişare meclisinin toplanmasına sebep olan konular şu şekildedir:

- *Misafir etmek istedikleri kişi hakkında şüphe duyulduğunda,
- *Güvenliği sağlanan yurdun kalıcı refaha ulaşmasını sağlamak için toplanılması,
- *Düşman saldırılarına karşı direnç göstermek için beylerin bir araya gelerek yaptığı toplantılar.

Kırgız destanı olan Mendirman destanında, Adıl han yol da bir çift ile karşılaşır ve kadının mağdur olduğunu görür. Ne yapacağını bilemeyen Han, tarafsızlığın sağlanabilmesi adına kendini gizleyip halkın ileri gelenlerini bir araya getirerek istişare eder (Öztürk, 2009, s. 33).

*“Halkındaki yaşlıları
Çok şey bilenleri
Alimlerin hepsini
Adıl Han bir araya topladı.
Tanınmayacak şekilde boyanıp*

*Kötü elbise giyinip
Halkın hepsini toplayıp
Akıl danıştı Adıl Han
“Bu yiğidi ne yapalım?
Eşini nasıl alalım?”*

*Öldürmeye el varmaz
Böyle güzel insan olmaz
Eşi asil biriymiş
Dünyada bir taneymiş
Bu yiğidi büyük yapan
Aykanış 'ın işiymiş
'Vezir iyiye han da iyidir
Kadın iyiye eri de iyidir'*

*İyice düşünüp çaresini bulun" dedi
Halkın düşüncesini sordu
Halk bir çaresini bulamadan
Zor durumda kaldılar
Sözde usta alimler
Düşünerek yere baktılar"
(Öztürk, 2009, s. 33).*

Bir çare bulamayan topluluk, daha sonra arayış içine girer. Adil Han, seksen yaşında bir ihtiyarın olduğunu ve belki onun bir çare bulabileceğini söyler (Yıldız, 2009, s. 362-363).

*"Söyleyecek söz bulamayan halk
Yere bakıp kaldılar
O zaman Adil şöyle demiş:
"Yaşlı bir ihtiyar varmış
Seksen yaşına dayanmış
Eli kolu tutmazmış
Çok akıllı bir ihtiyarmış
Belki o bir çare bulur
Onu buraya getirelim
İhtiyara akıl danışıp
Ne söylerse yapacağım
Halkım, çok düşünelim
Onu buraya getirelim*

*Ayşakan gibi yönelip,
Zenginliği arttırayım diye,
Mal, mülkü toplayıp alayım diye,
Başka yurda varmasın.
Başa eziyet salmasın.
Yetim ile dula,
Fakir ile yaşlıya
Merhametli olup baksın",
Dağ gibi olan Alp Boston
Güzel söz söylemiş,
Zulüm görmeden yaşayın diye
Fars halkına dilemiş"
(Yıldız, 2009, s. 362-363).*

Boston destanında, Buuba Han oğlu Boston'u bulduktan sonra kendi yurtlarını dönmek için hazırlık yaparlar. Fars halkını idare eden Boston, bu halkın zulüm görmemesi ve dağılmaması için halkı bir araya toplar ve öğüt verir:

*"Alp Boston'un o zaman
Fars halkını toplamış.
Dağ gibi olan Boston'un
Meşveret kılması:
"Akıl sahipleri toplanıp,
Kalabalık halkın içinden
Han seçip koyun,
Tac-tahtın hepsini,
Kaldırıp ben gideceğim.
Sececeğiniz hanınız
Kendi yurdunu iyi idare etsin,
Halayığın, halkın hiçbirisine
Hıyanet etmesin.
Başka halkı yağmalayayım diye,*

*Ayşakan gibi yönelip,
Zenginliği arttırayım diye,
Mal, mülkü toplayıp alayım diye,
Başka yurda varmasın.
Başa eziyet salmasın.
Yetim ile dula,
Fakir ile yaşlıya
Merhametli olup baksın",
Dağ gibi olan Alp Boston
Güzel söz söylemiş,
Zulüm görmeden yaşayın diye
Fars halkına dilemiş"
(Yıldız, 2009, s. 362-363).*

Bagış destanında, Cediger halkı Moğolların saldırısından korkar. Düşman Kalmukların çoğaldığını duyan Cediger halkı Bay adında ki kişiye gider. Bay adlı kişi insanları idare etmiş, zengin biridir. Halk, Bay'ın evinde bir araya gelip birlik oluşturup Kalmuklara karşı durmak istediğini belirtir. İyice düşündükten sonra (Öztokmak, 2019, s. 288-289).

*“Kalmukların söyledikleri söz duyulup,
Hepsi birden toplanıp,
Köyde temsilci seçilip,
Tecrübeli, halk içinde tanınlar,
Bay'ın evine vardılar.
Enine boyuna düşünüp,
Şunları ileri sürdüler:
“Biz hayvan, para verelim,
Cediger yurdundan,
Gönderelim Moğol'u,
Haberini duymaktayız,*

*Kalmuk halkı çoğaldı.
Bastığı yer yanıp kor oldu.
Onlara daha fazla saldıranlar ise,
Ateşiyle kül oldu.
Tedbir almayıp Orozoy,
Onca Kırgıza ne oldu?
Bir araya gelip Kalmuklara,
Karşı duran olmadı.”
Diye konuşup durup,
Verecekleri hayvanı topladılar”
(Öztokmak, 2019, s. 288-289).*

3.1.3.3. Kağan Tayini

Eski Türklerden bu yana resmi ve devlet törenleri içerisinde önemini yitirmeyen ve o dönem halk içinde de en önemli gelenek kabul edilen tören tahta çıkmadır. Türk boylarında yeni kağan için tahta çıkma töreni yapılmıştır. Bu tören ile halka kağanın hükümdarlığı ilan edilir. Bu törenler daha çok askeri törenlerdir. Askeri olmak ile beraber dini tarafları da olan bu törenler de kağanların bir keçe üzerine konulup kaldırılması bir nevi gök tanrı inancını beslemektedir (Ögel, 1979, 306).

Seçilen kağan milletin adını yükseltmeli ve herkes tarafından tanınmalıydı. Bu yüzden yaşlı liderler kendinden sonra malını ve milletini koruyacak kağanı tayin ederken düzenlediği büyük törene halkın her kesiminde insanı davet ederdi. Tayin edilen kağan görevden sonra daha sağlam bir töre ve düzen temin etmeli ve kanunlarını düzgün bir şekilde uygulamalıdır. Kağanın görevlerinden biri olan töre ve birliği sağlamak toplum içindeki birliği ve düzeni temin etmektir.

Kağan kendinden sonra, halkını bir arada tutacak lideri belirlemelidir. Bir milletin yükselmesinde ve tarih sahnesinde yer almasında bahadırlar büyük bir vesiledir. Kendini ispatlamış kağanlar belirlemiş olduğu törelerini devlet içerisinde sağlıklı bir şekilde uygulamalıdır. Yaşı ilerlemiş ya da ölen kağanlardan sonra liderlik vasfı taşıyan yiğitler,

toplumun ileri gelen beyleri tarafından belirli kurallar çerçevesinde törenler eşliğinde tayin edilirdi. Kırgız destanlarında tayinlerin nasıl yapıldığı şu şekildedir:

*Yıllardır halkına bahadırılık yapan kişi ölmeden önce zenginliğini ve milletini çocuğuna emanet eder.

*Lideri tarafından zulüm gören halk, vasıf olarak güçlü olan yeni liderler seçer.

*Kağanın ölümünden sonra halk onun oğlunu kağan ilan eder.

*Kendini ispatlamış yiğitler zafer ile yurduna döndükten sonra babası kağanlığı ona devreder.

*Yaşlı olan ve erkek çocuğu olmayan kağanlar, kızı ile evlenen kişiyi kendini ispatladıktan sonra vekil ilan eder.

Manas destanında, çocuksuz ihtiyar olarak anılan Cakıp Bay oğlu Manas'ı yaptıklarından dolayı evden kovmuştur. Yaşlılarının önünde azarlayıp, Manas'ı kovan Cakıp utanç içine düşer. İçinde bulunduğu halk tarafından dedikodu konusu olduğunu düşünen Cakıp dünyaya sığamaz olur. Bunun üzerine Cakıp Bay yola çıkmak için hazırlık yapar. Padişah Çingiş'a doğru yola çıkan Cakıp yanında getirdiği hediyeler ile padişahın karşısına çıkar. Sunduğu hediyeler ile birlikte şikayetini de dile getirir. Bunun üzerine padişah Çingiş bir mektup yazar (İnayet, 2017, s. 93).

*“Berkol’a varınca Cakıp Bay,
Oraya yerleşmeyip
Buurul-Tokoy’a göç etti.
Çingiş’in verdiği mektubu alıp,
Buurul-Tokoy’a geldiğinde
“Han Cakıp” diye ad aldı.*

*Cakıp Bay göçüp geldiğinde
Han Nogoy çoktan ölmüştü.
Nogoy’dan kalan halk,
Han Cakıp’a itaat etti.”
(İnayet, 2017, s. 93).*

Seyitbek destanında, Seyitbek çıktığı yoldan halkına geri gelir. Teyiş han onu karşılar ve babasının atı ile birlikte ona güzel de bir ev verir. Halk arasında geldiği duyulur. Teyişkan bu durumdan huzursuz olur ve Seyitbek’in ondan hanlığını alacağını düşünür. Kaybedeceğini anlayan Teyişkan, halkı birbirine düşürür ve böler. Bu durum karşısında üzülen Seyitbek, geri kalan halk tarafından han ilan edilir (Alimov, 2013, s. 51).

*“Seyitbek bahadır han oldu,
Şöhreti yurda yayıldı,
Adil olup halk yönetti,*

*Doğruluktan ayrılmadan,
Bayrağını dalgalandırdı,
Kırk yiğidi topladı,*

*Değerlerini yüceltip,
Hali yoluna koyarak,
Baba değerini bulan zamanı.
Genç bahadır Seyitbek,
Koparılanı birleştirdi,
Dağılanı topladı.
İşi düzeliş gün geçtikçe,
Nası daha da arttı.
Gittikçe daha çoğaldı,
Dost, ahbab, akrabası.*

*Yöneticilik hünerine de,
Halkı pek memnun oldu.
Baba yoluna düştü,
İyi kullandı aklını,
Bozulan halkı düzelitti.
Dedikleri makul gelip herkese,
Ters yönde giden olmadı.
Saray kurup yurt edindi
Ünlü Koşoy-Korgon 'u"
(Alimov, 2013, s. 51).*

Manas destanında, Kırgızların dağılması ile birlikte başlayan serüven de Han Mamay üç kadın aldı, hiçbirinden çocuğu olmadı. Kocasını ölen çok doğuran bir kadın var imiş. Han Mamay onu alır ve ondan bir çocuğu olur. İçten içe sevinen Han Mamay, oğluna Bödönö adını vermiştir. İhtiyar olan Han Mamay amansız bir hastalığa yakalanır ve ölür. Halk hanı gömdükten sonra, oğlu Bödönö'yü çağırır. Açık sözlü Caltaybas (İnayet, 2017, s. 29-30).

*"Han Mamay'ın tek oğlu,
Arkasında bıraktığı yıldızı,
Nişanı olan çocuk idi.
Alnında beni var,
Zorlu çetin günlerde
Destek olacak hali var.
Bödönö'yü yetiştirip,
Genç ise de destekleyip,
Mamay'ın yüksek ruhu için,
Gelin, onu han yapalım!
Han Mamay'ın tuzunu tattınız,
Hepiniz bilirsiniz*

*Kurt avlayanın oğlunun,
Gözünü kırpmadan tilki avladığını.
Babası gibi çocuğunu,
Övelim de şımartalım.
"Mirza" deyip el yönettirip,
Başımıza önder yapalım.
Geçti gitti Han Mamay,
Bindiği atını yağırlandırmadı.
Yumuşak huylu, saygıdeğer,
Halkının gönlünü kırmadı"
(İnayet, 2017, s. 29-30).*

Coodarbeşim destanında yiğit Coodar, Temir Kulak Alp ile savaşı. Bu savaş da yara alan Coodar daha sonra tekrar daha da güçlenerek hünerlerini göstermek için yola çıkar. Temir Alp'in karşısına çıkan Coodar, düşmanın kalbine mızrağı saplar. Bu savaşı kazanan Coodar, halkına geri döndüğünde büyük bir coşku ile karşılanır. Gönlü rahatlayan halk, isminin hakkını veren yiğit Coodar'ı (Alimova, 2017, s. 288).

*"Halkı doğru bulup,
Beyaz keçeye oturtup.
Altın taç giydirip,
Altın tahta bindirdiler.
Yiğit Coodar'ı Kıpçak'a,
Han seçtiler.*

*Büyük toy dağılıp,
Az sayıdaki bu halkın,
Sahibi Coodar olmuş.
Akıl verip yöneten,
Beyni Coodar olmuş.
İşte tam o zaman,*

Coodar ismini hak etmiş”

(Alimova, 2017, s. 288).

Bir diğerk Kırgız destanı olan Bağış’da, Cediger halkının kabul ettiğı Bay, artık ihtiyarlığın vermiş olduğı zorluk ile beyliğı oğluna devretmek ister. Her ne kadar Cediger’in himayesi Bağış tarafından kabul edilse de, gücünü halktan alan Bay halkının desteğini de alıp oğlunu bey yapmak ister. Halk tarafından kabul gören bu durum karşısında büyük bir toy veren Bay, oğlu Bağış’ın sahip olduğı özellikleri verdiğı toy da belirterek beyliğı hak ettiğini belirtir ve (Öztokmak, 2019, s. 294-295).

*“Er meydanına geldiğinde,
Oğul bildim Bağış’ı,
İlim-halkım uygun görürse,
Ona versem her işi,
Halk uygun görürse, karışmayıp,
Bağış’a versem beyliğı.
“Bağış kötü çocuk değil,
Beli gevşek insan değil.
Altı kısrağı kesip çağırıp,
Böyle düşünmekteyim.”
Bay sözünü bitirdi,
Bütün halk düşündü:
“Olsun, Bağış, olsun” deyip,
Hepsi bunu kabul etti.
Aynı şeyi düşündüler,
“Babasının mesleğı” deyip,
Beyliğı Bağış’a verdiler.
Bay’in oğlu Bağış’ı,
Bey yapıverdiler.
“Malın gelecek vakti” deyip,
Evlı evine dağıldığında,
“Beyliğine toy ver deyip,
Millet söyleyip durdu.
“Olur, olur, olur” diye,
“Bağış tek bir söz söyledi.
Söylediğı sözden dönmeden,*

*On gün sonra toy verelim,
Kısır olan kısrakların iyisini seçip,
Doğurmamış koyunlardan da seçip,
Kısır kalan inekleri ayırıp,
‘Kunan’ eğitip, at yetiştirip,
‘Oodarış’a, ‘sayış’a
Bileğı sağlam yiğit seçip,
Yorga atları canlandırıp,
Susuzluklarını giderip,
Onları fişek gibi kaldırıp,
Akınlar söyleyip,
Bağış’ın köyüne gelip,
Tüm Cedirgeliler toplandı.
Göğü inleten gürültü oldu,
Çok büyük bir toy oldu.
Kırgız’a bey olan kişi,
‘Bey toyu’ diye nam saldı.
Erkek, kadın birlikte,
Yaşlı, genç kimse kalmadı.
Yorga atları oynatıp
Hareket eden pek çoktu.
Çin ipeğı parlayıp,
Kurumlanan pek çoktu.
İki kişi arka arkaya binip,
Kadın geliyor beşikli”
(Öztokmak, 2019, s. 294-295).*

Kız Darıyka destanında, Darıyka’nın babası Katıran yaşlanmıştır. Bunun üzerine bey olan Katıran, kendini ispatlayan ve her gelen pehlivanı yenen kızı Darıyka’yı yerine geçirmek ister. Günün birinde halkını toplayıp ve hürmetlilerini elini alan Katıran (Türker, 2010, s. 35-36).

*“Bir gün Katıran topluluğa gidip,
Hürmet edip ululardan el alıp,*

*Bir arzum var ağalar dinleyin,
Dikkatlice araştırıp görün, der*

*İçimde düşündüğüm bir sırrım var,
Sizlerin hoşuna gider mi, o haber.
Halk için teke tek karşılaşmaya ben çıkardım,
Yaşlandım, dinlenme vaktim geldi.*

*İşte, şimdi ben kocadım, çocuk büyüdü,
Pehlivanın eski kuvveti yok artık.
Sizlerin bana inanıp da verdiğiniz bayrağı,
Yüklese diyorum, çocuğa bu vazifeyi.*

*Bu fikre ne dersiniz söyleyin halkım,
Sizlere sorayım bunu dedim.
Doğru olur, bayrak devredilsin aslan kıza,
Topluluk tasvip etti onun fikrini.*

*Bahtıma pehlivan oldu yavrum benim,
Kızımın göremedim eksik yanını.
Gözüm açıkken öğreteyim,
Eline silah verip düşman halkı”
(Türker, 2010, s. 35-36).*

Bir diğer destan olan Boston destanında ise, çıktığı yolda Boston Aykan’a rastlar. Aykan, halkın hürmet duyduğu beyidir. Oğlu olmayan yaşlı bey’in Altınay adında bir kızı vardır. Bunun üzerine kendinden sonra gelecek kağan’ı tayin etmek isteyen Aykan bir toy tertip eder (Yıldız, 2009, s. 203-204).

*“Cevap bekleyip o Boston
Duranlara baktı.
Duranlar o zaman söz söyler,
“Hanımız iyi” diye söyler,
“Toy veriyor” diye söyler,
“Aykan denilen hanımıza,
Hürmet ederiz hepimiz.
Çok iyi anlayıp halkı idare eder,
Şikayeti, sıkıntıyı iyi duyar.
Yetim ile dula,
Geçinemeyen yoksula
Yardım eder.
Yaşlı kadın ile erkeğe,
Korumasız kalana
Hayır yapar.
Halkına itibar eder.*

*Artık yaşlandım,
Erkek çocuk görmedim,
Gözüm kapanıp ben ölsem
Halkımı kim idare edecek,
Diye bunu düşündü.
Altınay diye kızı var,
Ergenlik çağa geldi,
Dünür olup kalmaya,
Güvey olup almaya,
Yakın yerlerdeki hanlardan
Oğlumuz ver diye,
Dünür gelmedi.
Kızım gelinlik çağa geldi diye
Kendisi haber yollamadı.
Kendisi yaşlandıktan sonra,
Kızı yetiştikten sonra,*

*Kendi elimle seçeyim diye,
Güveyi kendim bulayım diye,
Akıllılardan seçeyim diye,
Bahadırlardan seçeyim diye,
Pehlivanlardan seçeyim diye,
Çevik kişileri toplayayım diye,
Avcıları seçeyim diye,
Onların içinden
Gönlüme yatanı
Güveylik için deneyeyim diye,
Deneyi başarıyla geçen birine
Altınay kızımı vereyim diye,
Tahtıma onu oturtayım diye,
Bahtlı olup burada
Gönlümü hoş edeyim diye,
Bir aydan fazla gün geçti,
Halkın tamamını topladı,
Hanımız istediği gibi toy verip
Halkını her gün ağırladı”
(Yıldız, 2009, s. 203-204).*

SONUÇ

Sözlü edebiyat geleneği ile başlayan ve usta anlatıcılar tarafından halka anlatılan destanlar, geçmişten günümüze var olan toplumlarda yer edinen ve yaşanan olaylar zincirinde önemli kabul ettikleri olayları içlerinden çıkan kahramanlar üzerinden aktararak, nesilden nesile siyasi ve sosyal sebeplerden kaynaklı değişikliklere uğrasa bile kültürel yaşam ve düşüncelerinin yaşamasında etkin olan köklü bir anlatı türüdür. Belli bir bölge ile sınırlandırılmayan destan hangi coğrafyada olursa olsun dil, din, ırk fark etmeksizin her toplumda ortak olguları barındırır. Dünden bugüne ortaya çıkan her destan benzer motifler ile desteklenerek o milletin birlikteliğinin ve bilincinin eseridir.

Çalışmanın konusu olan Kırgız destanlarında görülen birçok tören ve olay da ortak benzerlikler içermektedir. İslamiyet öncesi ve sonrası dönemler de bile baktığımızda belli sebeplerden kaynaklı yapılan toplantıların temelini aynı olduğu ve zamanla dini, sosyal sebepler ile değişikliğe uğrayarak günümüze kadar geldiği görülmektedir.

Bu çalışmada Türkiye Türkçesine aktarılan ve ulaşılabilen Kırgız destanlarında yer alan eğlence, misafir ağırlama, vasiyet, ölüm, doğum gibi yaşanan olaylar doğrultusunda gerçekleşen sosyal ve dini toplantıların tümü ele alınıp; bu törenlerin yapılış sürecinde sebep olan hususların ve kuralların neler olduğunu, ne zaman yapıldığı gibi hususlar belirtildi.

Ele aldığımız metinlerde Kırgız Türkleri toplumunda yapılan tören ve kutlamaları genel başlıklar olarak değerlendirdiğimiz de dini ve sosyal ağırlıklı olduğu görülmektedir. Yapılan bu törenler ile duygu ve bilinç olarak milleti bir arada tutmak ve milli şuur oluşturma yolunda etkili olduğu görülmektedir. Sosyal konulu törenlerde doğum ile başlayan serüvenlerin evlenme ve ölüm gibi evrelerden geçtiğini ve konusuna göre oyun ve eğlenmelerin yapıldığı törenler ile halk arasında birlik ve beraberliğin sağlanmasında ve bir araya toplanmasına vesile olan törenlerin yapıldığı görülmektedir.

Başlıklar halinde tasnifi yapılan bu çalışmada törenlerden bir diğeri de dini sebep ile yapılan toplantılardır. Görünen örnekler de defin ile beraber verilen ölü aşı, vasiyet, yada taşı ve yağmur yağdırma, uğurlananlar için yapılan dua yada kötülükler karşısında söylenen lanetlemelerin yapılan törenler de yer aldığı tespit edildi.

Bu tespitlerin dışında ayrı bir parantez açıp başlık halinde belirtilen farklı geleneklerde vardır. Bunlar bakıldığında toplum içinde avcı kimliği ile öne çıkmış ya da eş için yapılan

yarışlar da hünerlerini sergilemek üzere av yolculuğuna çıkan yiğitler olduğu görülür. Bu yolculuk için yapılan hazırlık ve uğurlamaların nasıl yapıldığı belirtilir. Av için yola çıkan ya da halkı için, intikam üzere sefere giden yiğitlerin yurda sağ bir Şekilde dönmesi üzerine sevdikleri ve halk tarafından kahramanın dönüşü adı altında yapılan toyların tertip edildiği örnekler ile verildi.

Toplum içinde yaş olarak ilerlemiş ya da g cs z kalmış liderlerin çocuğunu yerine tayin etmek için yapmış olduğu danışma toplantıları ve kağan tayini de görülen törenlerden bazılarıdır.

İnceleme yaptığımız destanlarda elde edilen bilgilere göre toplumun dini ve sosyal konularda daha yoğun olduğu görülmektedir. İnsanoğlunun geçirmiş olduğu evreleri konularına göre yaşadıklarını ve bu konulara göre de yapılan toplantılar da sergilemiş oldukları adetler de yer almaktadır. Yapılan törenlere katılan misafirlere verilen ikramlar, misafir ağırlama da sunulan imkanlar, tören ve kutlamalarda giyilen yöresel kıyafetler, ölen kişinin peşine verilen aş bu adetlerden bazılarıdır. Bu metinlerde karşılaştığımız tören ve kutlamaların toplumun genelini bünyesine alarak yapıldığı görülmektedir.

Çalışma da yer verilen tören ve kutlamaların bir milleti kültürel olarak yaşatmada oynadığı etkin rol görülür. Toplumunu bir kılmak ve beraber hareket etme de törenlerin yapıcı olduğunu söylemek yanlış olmaz. Halk içinde bulunan statüleri arka planda bırakarak, zengin-fakir ayırt etmeksizin hüznün ve sevincin aynı mekan ve sofrada paylaşılmasında önemli bir halk geleneğidir. Sonuç olarak bakıldığında köken olarak t re anlamından kaynağını alan törenler; bir milletin varoluş hikayesi olan destanlar, bir milleti ve devleti gerek siyasi gerek kültürel olarak nesilden nesile aktarmada ve yaşatmada önemli bir husus olduğu görülmektedir.

KAYNAKÇA

- Abalı, İ. (2015). *Canış Bayış Destanı (Moldobasan Musulmankulov, Cusupaalı Canayev, Kalık Akiyev, Sarıkunan Dıykanbaev Varyantları)* İnceleme-Metin. İzmir.
- Aça, M. (2013). *Kırgız Destanları XIII – Canış Bayış*. Ankara: TDK Yayınları.
- Akmataliyev, A., & S., M. (1996). *El Baylığı Elge", Kococaş, Kırgız Respublikasının Uluttuk İlimder Akademiyası, Manastaanuu Cana Körköm Madaniyattın Uluttuk Borboru, El Aralık*.
- Alimov, U. (2013). *Kırgız Destanları XI – Kurmanbek*. Ankara: TDK Yayınları.
- Alimov, U. (2013). *Kırgız Destanları XII – Seyitbek*. Ankara: TDK Yayınları.
- Alimova, C. (2017). *Kırgız Destanları XIV Coodarbeşim Destanı*. Ankara: TDK Yayınları.
- Artun, E. (2014). *Türk Halk Edebiyatına Giriş*. Adana: Karahan Kitabevi Yayınları.
- Arvas, A. (2019). *Kırgız Destanları XVII – Kurmanbek Destanı (Sarıkunan Varyantı)*. Ankara: TDK Yayınları.
- Asanov, Ü., & Akmataliyev, A. (2004). *Kırgız Adabiyatı*. Bişkek.
- Atalay, B. (1999). *Kaşgarlı Mahmut, Divânü Lûgati't- Türk*. Ankara: TDK Yayınları.
- Ayverdi, İ. (2010). *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*. İstanbul: Kubbealtı.
- Baykara, T. (2000). *Türklerde Şenlikler, Kutlamalar, Toylar ve Eğlenceler*. Erdem, S. 36, s. 867-898.
- Baytok, A. (2018). *Kırgız Türklerinde Ad Verme Geleneği*. Pamukkale Üniversitesi. s. 1-32.
- Boratav, P.N. (1984). *100 Soruda Türk Folkloru*. İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Cusupov, K., K. İmanaliyev. (2004). *Kırgızdar, II. Tom*, Bişkek.
- Çelebi F. (2007). *Kırgız Destanları V – Eşimkul Menen Zuura*. Ankara: TDK Yayınları.
- Çeribaş, M. (2010). *Kırgız Türklerinin Destancılık Geleneği ve Er Soltonoy Destanı (İnceleme-Transkripsiyonlu Metin-Tıpkıbasım) (Yayımlanmış Doktora Tezi)*. Ankara: Gazi Üniversitesi.
- Çeribaş, M. (2012). *Kırgız Türklerinde Manasçılık Geleneği ve Manasçılar*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Çıblak, N. (2005). Mersin'de İnanç Merkezlerine Bağlı Kurban Törenleri. *TÜBA-AR*, XVII, s. 155-176.

- Dıykanbayeva, M. (2009). Kırgız Türklerinde Ölüm. *Milli Folklor Dergisi*. S.82, s. 89-97.
- Dıykanbayeva, M. (2011). Kırgız Türklerinde Erkek Çocuğun Önemi ve Edebi Eserlere Yansıması. *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 46, s. 181-194.
- Durmuş, İ. (2009). Türk Kültür Çevresinde Ant. *Milli Folklor Dergisi*. Yıl 21, S. 84, s. 97-106.
- Ekici, M. (2005). *Türkmen Bilgesi-Fikret Türkmen Armağanı Türk Sözlü Geleneğinde Anlatıcılar ve Anlatmalar Arasındaki İlişkiye Art Zamanlı (Diyakronik) ve Eş Zamanlı (Senkronik) Bir Bakış*. İzmir: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.
- Elçin, Ş. (1988). *Halk Edebiyatı Araştırmaları (1. cilt)*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Elçin, Ş. (2016). *Halk Edebiyatına Giriş*. Ankara: TDK Yayınları.
- Fedakar, S. (2005). Özbek Sözlü Destan Geleneğinde Değişim ve Tür Sorunu. *Halk Kültüründe Değişim Uluslararası Sempozyumu Bildirileri* (s. 216-228). İstanbul: Motif Vakfı Yayınları.
- Gömeç, S. (2006). *Türk Kültürünün Ana Hatları*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- İnan, A. (1986). *Tarihte ve Bugün Şamanizm: Materyaller ve Araştırmalar*. Ankara: TTK Basımevi.
- İnayet, M. (2017). *Kırgız Destanları XV – Manas Destanı (Cusup Manay Varyantı)*. Ankara: TDK Yayınları.
- Kabaklı, A. (1985). *Türk Edebiyatı (1. cilt)*. İstanbul: T.E.V. Yayınları.
- Kafesoğlu, İ. (1977). *Türk Milli Kültürü*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Kallimci, İ. (2010). *Kırgız Destanları IX – Er Soltonoy*. Ankara: TDK Yayınları.
- Kapağan, E. (2015). *Kırgız Şiirinde Ekim Devrimi, Devrimi Hazırlayan ve Kabul Görmesini Sağlayan Sebepler*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Kaya, D. (2015). *Kırgız Destanları*. Ankara: Salkımsöğüt Yayınları.
- Kayıpov, S. (2005). Yüzyıllardır Devam Eden Söz Sanatı. *Kırgız Edebiyatı 1-2*. https://ekitap.ktb.gov.tr/arama?_Dil=1 (24.03.2021 Son Erişim Tarihi).
- Kırgız-Sovet Ensiklopediyası (1979). *IV. Tom, (hızl. B.Ö. Oruzbayeva, v.d.)*, Frunze.
- Koca, S. (2002). *Eski Türklerde Bayramlar ve Festivaller*. Türkler Ansiklopedisi, C. III, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Kocasavaş, Y. (2002). *Eski Türklerde Yas ve Ölü Gömme Adetleri*. Türkler Ansiklopedisi, C. III, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.

- Köprülü, M. F. (1926). *Türk Edebiyatı Tarihi II*. İstanbul: Milli Matbaa.
- Köprülü, M. F. (2014). *Türk Edebiyatı Tarihi*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Kundakcı, M. (2020). Kırgızlarda “Kereez” (Vasiyet) İrları Söyleme Geleneği ve Arstanbek’in “Kereez” Şiirinde Öne Çıkan Temalar, *Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi*, Sayı:2020/16, s.67-82.
- Kundakcı M. – İsmailova C. (2020) , Kırgız Şair Moldo Niyaz’ın Şiirlerinde “Kadın”, *Karabük Türkoloji Dergisi*, Cilt/Sayı: II , Karabük 2020, s.77-92).
- Ocak, A.Y. (2000). *Alevi ve Bektaşî İnançlarının İslam Öncesi Temelleri*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Oğuz, Ö. , vd. (2014). *Türk Halk Edebiyatı – El Kitabı*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Orkun, H. N. (1943). *Türk Efsaneleri*. İstanbul: Çınar Yayınları.
- Ögel, B. (1971). *Türk Kültürünün Gelişme Çağları*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Ögel, B. (1993). *Türk Mitolojisi. C.I.*. Ankara: T.T.K.B. Yayınları.
- Ögel, B. (2001). *Dünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırma Vakfı.
- Ögel, B. (2002). *Devlet Meclisi ve Kurultay C.II*. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Ögel, B. (2014). *Türk Mitolojisi. C.II*, Ankara: TTK Yayınları.
- Ölmez, F.N. , Sökmen S. (2012). Isparta-Gönende Geçmişten Günümüze Evlenme Adetleri. *Milli Folklor Dergisi*, S. 95, s. 333-344.
- Örnek, V.S. (1988). *100 Soruda İlkelerde Din, Büyü, Sanat, Efsane*. İstanbul: Gerçek Yayınları.
- Örnek, V.S. (2000). *Türk Halk Bilimi*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Özdemir, N. (1999) “Eğlence Kavramı ve Hıdırellez Kutlamaları” *Milli Folklor*, C. 6, S. 42, s. 31-38.
- Özkan, İ. (1995). Türk Boylarının Edebiyat ve Folklorlarında Nevruz Bayramı, Bilge Yenigün. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, S. 4, s. 5-7.
- Öztoçmak, Ç. (2019). *Kırgız Destanları XVI – Bağış Destanı*. Ankara: TDK Yayınları.
- Öztürk, A. (1980). *Çağlar İçinde Türk Destanları*. İstanbul: Emek Matbaacılık.
- Öztürk, A. (2009). *Kırgız Destanları IV – Mendirman Destanı*. Ankara: TDK Yayınları.
- Parlatır, İ. (2012). *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Yargı Yayınevi.
- Pirverdioğlu, A. (2002). *Türklerde Yılbaşı ve Bahar Geleneği*. Türkler Ansiklopedisi, C. III, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.

- Polat, K., Esen S. (2016). Kırgız Türkleri'nin Hayatında Gelenek ve İnanışların Rolü. *Universal Journal of Theology*, S. 1, s. 20-30.
- Rasyonu, L. (2002). *Tarihte Türklük*. Türkler Ansiklopedisi, C. I, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Sepetçioğlu, N. (1990). *Karşılaştırmalı Türk Destanları*. İstanbul: Akran Yayınları
- Suvanbekov, C. (1963). *Kırgız Elinin Baatırdık Epostoru*. Frunze.
- Taşlıova, M.M. (2006). Kars Sözel Hikayeciliğinin İcra Ortamları. *Türk Bilig*, S.11, s. 164-188.
- Taştemirov, C. (1980). *Toktogul Cana Akındık Poeziya*, Frunze.
- TDK. (2005). *Türkçe Sözlük*. Ankara: TDK Yayınları.
- Tezcan, M. (1989). Folklorik ve Antropolojik Yönleriyle Hediye Geleneği ve Türk Kültüründeki Yeri. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, C. 22, S. 1, s. 29-36.
- Timurtaş, F. K. (1981). *Tarih içinde Türk Edebiyatı*. İstanbul: Vilayet Yayınları.
- Turan, M. (1989). *Tarihi Kaynaklar Işığında Nevruz'un Menşei Meselesi*. Milli Folklor Dergisi, Ankara: Feryal Matbaası.
- Turgunbayer, C. (2007). *Kırgız Destanları II – Er Eşim 'Tögül'ün Zenginliği'*. Ankara: TDK Yayınları.
- Turgunbayer, C. (2007). *Kırgız Destanları II – Kozuke ve Bayan Destanı*. Ankara: TDK Yayınları.
- Türkdoğan, O. (1983). *Milli Kültür, Modernleşme ve İslam*. Ankara: Üçdal Neşriyat.
- Türker, F. (2010). *Kırgız Destanları VIII Kız Daryka*. Ankara: TDK Yayınları.
- Türkmen, F. , Uzun, G., Hança, B. (2007). *Kırgız Destanları III – Kocacaş Destanı*. Ankara: TDK Yayınları.
- User, H.Ş. (2008). Kan Ağla- Ve Baş Bağla- Deyimlerinin Bilge Kağan ve Suci Yazıtları Temelinde Açıklaması. *Türkbilig*, S. 16, s. 137-145.
- Yıldız, N. (1995). *Manas Destanı (W.Radloff) ve Kırgız Kültürü İle ilgili Tespit ve Tahliller*. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, TDK Yayınları.
- Yıldız, N. (2009). *Kırgız Destanları VII – Boston*. Ankara: TDK Yayınları.
- Yıldız, N. (2015). *Türk Dünyası Destancılık Geleneği ve Destanlar*. Ankara: Akçağ Yayınları.

ÖZGEÇMİŞ

Emre YALÇIN, Avustralya’da doğdu. Lise öğrenimini 2012 yılında Sakarya Atatürk Anadolu Lisesi’nde tamamladı. 2018 yılında Karabük Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı bölümünden mezun oldu. Yüksek lisans eğitimine 2019 yılında Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı’nda başladı. 2021 yılında Karabük Üniversitesi Türkçe Öğretimi Uygulama ve Araştırma Merkezi (KBÜ TÖMER)’nde çalışmaya başladı. Orta derece İngilizce bilmektedir.